

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNDE BASINDA MİLLİYETÇİLİK:
ORHAN PAMUK DAVASI ÖRNEĞİ
(Yüksek Lisans Tezi)

HAZIRLAYAN:
20036132 ECE KOÇAL

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. SİBEL YARDIMCI

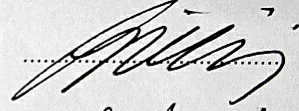
EYLÜL 2006- İSTANBUL

Ece KOÇAL tarafından hazırlanan Avrupa Birliği Sürecinde Basında Milliyetçilik Orhan Pamuk Davası Örneği adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

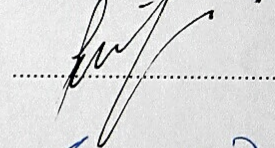
Kabul (Sınav) Tarihi : 28 / 09 / 2006

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) : İmzası :

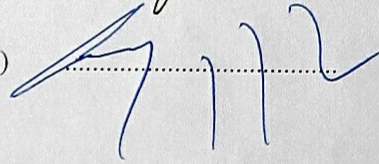
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Güliz ERGİNSOY

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Sibel YARDIMCI (Danışman)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Cengiz ÇAĞLA (YTÜ.Öğr.Üy.)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
ÖZET	III
SUMMARY	IV
1. GİRİŞ	1
2. MİLLİYETÇİLİĞİN İCAT EDİLİŞİ, MİLLETLERİN DOĞUŞU	4
2.1. Dilin Rolü	10
2.2. Milliyetçilik Hız Kazanıyor	12
2.3. Milliyetçiliğin Zirve Dönemi	15
2.4. 20. Yüzyılın Sonunda Milliyetçilik	18
3. TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİLİK	21
3.1. Cumhuriyet Dönemi Milliyetçiliği ve Ziya Gökalp	26
3.2. Türkiye'deki Milliyetçilikler	30
3.3. Sivil ve Etnik Milliyetçilikler	41
4. MİLLİYETÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ	46
5. AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİLİK	52
6. BASINDA MİLLİYETÇİLİK SÖYLEMİ	56
6.1. Dünyanın Konuştuğu İki Yabancı Yazar	57
6.2. Orhan Pamuk Davasıyla İlgili Yorumlar	61
6.2.1. Orhan Pamuk'u Eleştirenler	63
6.2.2. Orhan Pamuk'u Eleştirse de Dava Açılmasını Doğru Bulmayanlar	69
6.2.3. Orhan Pamuk'un Düşünce Özgünlüğünü Savunanlar	78
7. İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ	91
8. SONUÇ	102
9. EKLER	105
10. KAYNAKLAR	114
11. ÖZGEÇMİŞ	119

ÖNSÖZ

Milletler, insanların kendilerini tanımlamak için sonradan yarattıkları topluluklardır. Yaratım sürecinde ortak dil, din veya etnik köken gibi bazı özellikler temel alınır. Bu özellikler tarihin çeşitli dönemlerinde insanlar tarafından kimi zaman çok fazla önemsenmiş, kimi zaman yok olmaya başladığı zannedilmiştir. Ancak günümüzde “millet” tanımından da önce doğmuş olduğu kabul edilen “milliyetçilik” kavramının, sadece ayakta kalmaya devam etmemekte; aynı zamanda her geçen gün farklı bir şekilde yeniden doğup ve gücünü arttırmakta olduğu kabul edilmektedir.

Aynı yükselişi Türkiye’de de gözlemlemek mümkündür. 1980’lerden bu yana farklı türden milliyetçiliklerin günlük ve siyasal hayata daha da fazla girdiği Türkiye konjonktüründe özellikle son bir yıldır yaşanan bazı siyasal gelişmeler, milliyetçilik dalgasının canlanmasını izlemek açısından önemlidir. Bu gelişmelerin başında Avrupa Birliği müzakerelerinin başlangıç tarihini bir dönüm noktası olarak ele almaktayım. 3 Ekim 2005’te gerçekleştirilen müzakerelerin başlamasından birkaç ay öncesinde, Avrupa Birliği’ne girişe karşı çıkan bazı milliyetçilere karşı yüksek ses çıkartmaya çekinmeyenlerin çoğunlukta olduğu gözlenmekteydi. Ancak müzakerelerle birlikte artık pek çok kesimin aynı tutumda olmadığı dikkat çekmiştir. Bir tür “ülke elden mi gidiyor?” endişesiyle kendi değerlerine bağlanan ve bunun savunucusu haline gelen kesimlerin sayısı artık hiç de azımsanacak boyutlarda değil. İşte bu noktada milliyetçilik alevlenmektedir. Bu araştırmada dördüncü kuvvet olarak adlandırılan medyanın da bu sürecin neresinde yer aldığını incelemekteyim. “Bu topraklarda 1 milyon Ermeni 30 bin de Kürt öldürüldü” şeklindeki açıklamasıyla ilgili olarak ünlü yazar Orhan Pamuk hakkında, “Türklüğü alenen aşağılama” suçlamasıyla açılan dava ve bu davanın ardında yaşanan olaylar da basının kendisini nasıl ortaya koyduğu konusunda önemli örneklerdir.

Bu çalışma boyunca verdiği destek için tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Sibel YARDIMCI’ya, yardımları için Sabah Gazetesi editörü Cengiz ERDİNÇ’e ve her zaman yanımda olduğu için annem Meltem KOÇAL’a teşekkür ederim.

Eylül 2006

Ece KOÇAL

ÖZET

Tarihi 1789 Fransız Devrimi'nden çok da öteye gitmeyen bir kavram olan milliyetçilik, son yıllarda tüm dünyada etkisini gitgide daha fazla hissettirmektedir. Her ne kadar küresel ekonomi veya sosyo-kültürel yakınlaşmalar artmakta olsa da “kurulmuş” bir birliktelik olan milletlerin üyeleri kendilerini her geçen gün daha fazla savunmak durumunda kalmaktadır. Bunu yaparken ise kendi içlerindeki farklı grupları da dışlayabilmektedirler.

Avrupa Birliği'ne giriş müzakerelerinin başlangıcından itibaren Türkiye'de dikkat çekici bir şekilde gözlenen milliyetçilik dalgası, özellikle son bir yılda meydana gelen bazı olaylarla daha da görünür hale gelmiştir. Orhan Pamuk'un Türkiye'de en tartışmalı konulardan biri olan azınlıklarla ilgili yaptığı soykırımı olumlayıcı açıklama, ünlü yazarın yargılanma sürecini başlatmıştır. Davanın düşmesine kadar devam eden bu süreç, köşe yazarları arasında bölünmeye sebep olmuştur. Bu çalışmada merkez basında yer alan köşe yazarlarının söylemleri incelenerek farklı türden milliyetçiliklerin nasıl hayat bulduğu ele alınmıştır.

Bu yazarlar arasında kimi Pamuk'un Türk imajına zarar verdiğini düşünmekte; kimi ise bu açıklamaların düşünce özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Her ne olursa olsun yürütülen bu tartışmalar, milliyetçi söylemin en azından günümüz siyasal ve toplumsal ortamında, tarih sahnesinde uzun süre daha yer bulacağına bir göstergesidir.

ABSTRACT

The influence of nationalism, which is a concept that does not go beyond French Revolution in 1789, is being felt more and more in the whole world in the recent years. Even though the global economy or socio-cultural convergence is increasing, the members of the nation, which is an “established” togetherness, are being obliged to defend themselves more each day. While doing this, they may also exclude the different groups among themselves.

Since the beginning of the negotiations of accession to European Union, the wave of nationalism which is observed remarkably in Turkey, is more conspicuous especially in the last year owing to the occurrence of some events. The comment of Orhan Pamuk affirming the genocide of the minorities, which is one of the most discussed subject of Turkey, started the judgement process of the famous author. This process which continued until the abatement of the accuse, caused a division among the columnists. In this study, the expressions of the columnists, which take place at the central press, are examined and how different types of nationalism are coming to life is handled.

Among these authors, some are thinking that Orhan Pamuk is damaging the image of Turks; some are defending that these declarations should be evaluated within the frame of the freedom of thought. Anyhow, these discussions are an indication that the nationalistic expressions will find its place on the stage of history, at least in today’s political and social circumstances.

1. GİRİŞ

Avrupa Birliği sürecinde Türkiye’de milliyetçiliğin gidişatını saptamak amacıyla yapılan ve Tempo dergisinin 6 Nisan 2006 sayısında yayınlanan milliyetçilik araştırmasında “Yakın dönemde ülkemizin yaşadığı gelişmelerden sizi en fazla rahatsız eden hangisidir?” sorusuna verilen cevaplar, halk arasında milliyetçi kabarışın hangi düzeyde olduğunu göstermek açısından önemlidir. Alınan cevaplar arasında birinci sırada yabancıların Türkiye’de toprak satın alması; ikinci sırada Orhan Pamuk’un “Türkiye’de 1 milyon Ermeni, 30 bin Kürt öldürülmüştür” açıklaması; üçüncü sırada Türk Ceza Yasası’nın 301. maddesi uyarınca Türklüğü aşağılamaktan açılan davalar ve dördüncü sırada bazı şehirlerde yaşanan linç girişimleri yer almaktadır. Ülke çapında 15 ilde yapılan araştırmanın sadece bu sorusuna verilen tüm cevaplar rahatsızlıkların farklı türden milliyetçi hassasiyetlerle ilgili olduğunu göstermektedir. Bu noktada dikkati çeken, bu hassasiyetlerin gelip geçici bir tavır olmadığıdır. Öyle ki Orhan Pamuk’un azınlıklara yönelik soykırım iddialarını olumlayıcı yönde yaptığı açıklamanın üzerinden bir buçuk yıl geçmesine rağmen hala Taksim Meydanı’nda yapılmakta olan “301 uygulansın, Orhan Pamuk yargılsın” şeklindeki imza kampanyaları büyük ilgi toplamaktadır.

Bu araştırmanın amacı, yukarıdaki paragrafta belirtilen araştırmanın da gösterdiği gibi milliyetçiliğin atakta olduğu bu son yıllarda, milliyetçilikte temellenen bir söylemin basında nasıl kurulduğunu incelemektir. Çünkü basın organları bir milletin nasıl bir hayali cemaat olduğunu “temsil” etmenin başlıca teknik araçlarıdır.¹ Bu nedenle milliyetçi söylemi incelerken hem halkın bakış açısını yansıtmak, hem de halkı yönlendirmek gibi işlevleri olan gazeteleri ele almaktayım. Gazetelerde ise çoğunlukla aynı dille yazılan ve tüm gazetelerde çok da farklılık görülmeyen haberleri incelemek yerine, “kanaat önderleri” olarak kabul edilen köşe yazarlarının yazılarını incelemekteyim. Türkiye’de toplamı en büyük satış oranına sahip olan ve merkezde olarak değerlendirilebilecek Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinin yazarları ele alınmıştır. Çünkü amaç marjinal gruptaki milliyetçiliğin değil; merkezde yükselen milliyetçiliğin nasıl tezahür ettiğini tespit etmektir. Bu araştırmada dünyada ve Türkiye’de milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığından son zamanlarda yaşanan yükselme

¹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, 37.

dalgasına kadar bir kaynak çalışması yapılmıştır. Bundan sonra Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinde yazan köşe yazarlarının Orhan Pamuk davasında nasıl kalem oynattıkları incelenmiştir. Bu olayın ele alınmasının en önemli sebebi Avrupa Birliği müzakerelerinde Türkiye'nin önüne en çok sunulan konulardan biri olan soykırım iddiaları hakkında yapılan olumsuz yorumun ve açılan davanın gazetelerde geniş bir yankı uyandırmasıdır. Köşe yazarlarının bu olayı nasıl ele aldıkları, yükselen milliyetçi dalganın neresinde olduklarına dair de önemli işaretler vermektedir. Burada vurgulanan bu köşe yazarlarının milliyetçilik konusundaki bakış açıları ve buna bağlı olarak nasıl bir söylem geliştirdikleridir. Orhan Pamuk'un Tages Anzeiger Gazetesi'nin haftalık kültür eki Das Magazin'de yayınlanan röportajın tarihi olan 6 Şubat 2005 ile 2006 yılının Mart ayının sonuna kadar olan dönemdeki köşe yazıları ele alınmıştır. Toplam 33 yazarın 104 tane yazısı incelenmiş; bunların arasından 42 tanesi çalışmada kullanılmıştır. Orhan Pamuk davası hakkında üç gazetede yazı yazan tüm yazarlar çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bu köşe yazarlarının Orhan Pamuk davasına bakış açıları içerik analizi yöntemi kullanılarak ele alınmıştır.

Milliyetçiliğin Türkiye'de eskisine göre çok daha fazla yankı bulmasının pek çok sebebi bulunmaktadır. Ancak Avrupa Birliği ile müzakerelerin başlama tarihi olan 3 Ekim 2005'i dönüm noktası olarak almak mümkün. Çünkü bu tarihe kadar Avrupa Birliği'ne girmek sosyo-kültürel veya ekonomik olarak ilerlemek adına bir şart olarak görülmekteydi. Ancak bu şartı sağlamak için bazı "ödün"lerin verilmesi gerektiğini gören aydınlar için parıltısız tarafını da düşünmeye ve dile getirmeye başlamışlardır. Gündemin neredeyse "ışık hızıyla" değiştiği Türk basınında bu söylemi kullanma alanları da çok fazla olmuştur. Ortaya çıkan her haber, milliyetçilik söylemi altında gazetelerdeki köşelere konu haline gelmiştir. Bu sürecin dikkat çekici taraflarından biri milliyetçi tepkinin dış güçlerin yanı sıra etnik azınlıklara yönelmiş olmasıdır. Bu nedenle çalışmamda Avrupa Birliği ile müzakerelerin başlangıç tarihinden bu yana ortaya çıkan olaylar arasından bir tanesini; Orhan Pamuk davasını incelemeyi tercih etmekteyim. Köşe yazarlarının da ilgisini çeken başlıca konulardan biri olan bu dava, milliyetçiliğin farklı türlerinin nasıl hayat bulduğunu anlamak açısından da önemlidir.

Araştırmanın içeriğine gelecek olursak; “Milliyetçiliğin icat edilişi, milletlerin doğuşu” başlığı altındaki ikinci bölümünde milliyetçilik kavramının dünyada nasıl ortaya çıktığını ele almaktayım. Burada 1789 Fransız Devrimi’nden günümüze kadar milliyetçiliğin hangi evrelerden geçtiği anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Osmanlı’dan bu yana Türkiye’de milliyetçiliğin dönüşümü; Resmi, Kemalist, liberal, etnik veya muhafazakâr gibi farklı milliyetçilik türlerinin Türkiye konjonktüründe nasıl hayat bulduğu incelenmiştir. Dördüncü bölümde 2. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada ve Türkiye’de milliyetçiliğin hız kazandığı dönem ele alınmıştır. Bu bölüm Avrupa Birliği sürecinde Türkiye’de gelişen milliyetçilik söyleminin açıklandığı beşinci bölüme bağlanmaktadır. Bu söylemin gözler önüne serilmesinde basın en iyi örneklerden biridir. Bu nedenle altıncı bölümde Orhan Pamuk davası özelinde basında milliyetçilik söylemini incelemektedirim. Üç gazetede köşe yazarlarının Orhan Pamuk’un açıklamalarına ve bu açıklamaları takiben açılan davaya ilişkin yorumlarından basındaki milliyetçilik söylemi hakkında ipuçlarının arandığı bu bölüm, benzer politikalara sahip gazetelerdeki köşe yazarlarının milliyetçiliğin farklı uçlarındaki duruşlarını ortaya çıkarmaktadır.

2. MİLLİYETÇİLİĞİN İCAT EDİLİŞİ, MİLLETLERİN DOĞUŞU

Milliyetçilik, tarih boyunca insanların benzerleriyle bütünleşme yoluyla kendilerini güçlü ve huzurlu hissetmek için başvurdukları yollardan bir tanesidir. İnsanoğlu dünyaya “ben” olarak geliyor olsa da doğası gereği hep bir “biz” olma ihtiyacı içindedir. Bunu farklı zamanlarda farklı şekillerde yaptığı görülmüştür. Ancak çoğunlukla iki tane yol izlenir. Birincisi bulunulan gruptaki diğer üyelerle ortak yönlerin vurgulanmasıyla “biz” duygusunu güçlendirmektir. İkincisi ise grubun dışındakileri; yani “onlar”ı dışlayarak, hatta kötüleyerek grubun dayanışmasını arttırmaya çalışmaktır. Genellikle bu yolların ikisi birden kullanılmakla birlikte, çoğunlukla “biz” duygusunu oluşturan öğeler zayıf olduğu zaman, kendini tanımlamak için “onlar” kavramına daha çok başvurulur. Bu tanımlama ihtiyacı insanoğlunun başlangıcından beri bulursa da “millet” tanımı “tarih kadar eski” değildir. Öyle ki modern anlamıyla milletlerin 18. yüzyıldan eskiye dayanmadığını söylemek mümkündür.

Konuyla ilgilenen hemen her araştırmacı öncelikle milletin “ne olduğu” sorusuyla ilgilenmiştir. Ancak Hobsbawm’a göre bir milletin diğerinden *a priori* nasıl ayrılacağını anlatmanın belli bir yolu bulunmamaktadır. Millet olmak için nesnel kriterler saptama ya da belirli gruplar “milletleştirilirken”, belirli grupların neden “milletleştirilmediğini” açıklama girişimleri; genellikle ya dil ve etnik köken gibi tek bir kritere ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih, kültürel özellikler gibi bir kriterler kümesine dayanmıştır. Hobsbawm’a göre Stalin’in tanımı herhalde bunlardan en iyi bilinenidir ama kesinlikle tek “millet” tanımı değildir. Stalin’e göre “Millet, tarihsel olarak evrilmiş istikrarlı bir dil, toprak, ekonomik yaşam ile kendini kültür ortaklığıyla dışavuran psikolojik yapıdan oluşan bir topluluktur.”²

Ancak bunun gibi tüm nesnel tanımlar bir noktada tıkanmıştır. Tarihsel olarak, gelişen, değişen birimleri, kalıcı ve evrensel bir çerçeveye sokmaya çalışmanın böyle bir sonucu doğuracağı oldukça açıktır. Üstelik bu amaçla kullanılan dil, etnik köken gibi ölçütler muğlâk, değişken ve birden çok anlamlıdır. Bunun yanı sıra milli kimliğin içerdiği bu unsurlar zamanla, oldukça kısa dönemlerde bile değişime uğrayabilmektedir.

² E.J. Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, 19.

Milliyetçiliğin kavramsallaştırıldığı bir “millet” geleceğe dönük olarak tanımlanabilirken, gerçek “millet” ancak *a posteriori* tanımlanabilir.³ Çünkü milleti asli ve değişmez bir toplumsal birim olarak görmemek gereklidir. Çünkü milletlerin oluşumu sırasında yapaylık, icat ve sosyal mühendislik unsurları devreye girmektedir. “Milletlerin, insanların sınıflandırmanın doğal, tanrı vergisi bir yol olduğu, doğuştan gelen bir politik kader olduğu iddiası bir mittir. Bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri yoktan icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder. Bu bir gerçekliktir.”⁴ Kısacası analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler, milliyetçilikleri yaratmaz; bunun tam tersi doğrudur.

Önce milliyetçiliklerin, sonra da milletlerin oluşmuş olması, bir yaratım sürecini akla getirmektedir. Benedict Anderson’a göre milletler, “hayal edilmiş” siyasal topluluklardır. “Bir millet kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımamasına rağmen her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam etmektedir. Ulus sınırlı olarak hayal edilir, çünkü en büyüğünün bile ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonu olan sınırları vardır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümüyle örtüşüyor olarak kabul etmez.”⁵ Ulus, bir topluluk, bir cemaat olarak hayal edilir, çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun herkes yoldaştır. “Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede bu kardeşlikti.”⁶

Benedict Anderson milliyetçiliği aslında bir “anomali” olarak değerlendirmektedir. “Milliyetçilik, modern kalkınma tarihinin patolojisidir; tıpkı bireylerdeki nevroz gibi o da kaçınılmazdır ve tedavisi büyük ölçüde imkânsızdır.”⁷ Çünkü milliyetçiliğin herkesi içine

³ E.J. Hobsbawm, *Some Reflections on Nationalism*, 387.

⁴ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. B.Ersanlı-G.G. Özdoğan, 48, 49.

⁵ Bkz. (1), Anderson, 20, 21.

⁶ A.g.k., 22.

⁷ A.g.k., 20.

çeken bir büyüü bulunmaktadır. O da, rastlantıyı yazgıya dönüştürmesidir. Yani ister istemez Türk olarak dünyaya gelmişsinizdir ama artık ölene kadar Türksünüzdür.

Tarihine bakarsak “millet” kavramının modern ve politik anlamıyla tarihsel açıdan çok genç bir kavram olduğunu söylemek mümkün. İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nde 1884 basımından önce modern anlamıyla devlet, millet ve dil terminolojisi kullanılmaz. Bundan önce *nacion* sözcüğü, basitçe “bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı” ve aynı zamanda “bir yabancı” anlamına geliyordu. Oysa 1884 basımıyla birlikte artık “her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim”, bunun yanında “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamı yüklenmekteydi. Yani yönetim anlamına gelen *gobierno* 1884’e kadar *nacion* kavramıyla özellikle ilişkilendirilmemiştir. Gerçekten filolojinin de gösterdiği gibi “nation” sözcüğünün ilk anlamı köken ya da soya işaret etmektedir.⁸

Breuilly’e göre milliyetçilik tek bir yöntemle araştırılmayacak kadar değişken bir olgudur Breuilly milliyetçiliği, “iktidarı (devlet gücünü) ele geçirmeye ya da kullanmaya çalışan ve bunu milliyetçi savlara dayanarak haklı gösteren siyasi hareketler” olarak tanımlamaktadır. “Milliyetçi sav”dan kastettiği, üç temel iddia çevresinde yapılan bir siyasi doktrindir. Bunlardan birincisi, kolaylıkla belirlenebilecek kendine özgü bir karakteri olan bir millet vardır. İkincisi, bu milletlerin çıkarları ve değerleri diğer tüm çıkar ve değerlerden üstündür. Üçüncüsü, millet olabildiğince bağımsız olmalıdır. Bu genellikle en azından siyasi egemenlik anlamına gelmektedir.⁹

Milliyetçilik her şeyden önce siyasetle, siyaset ise güç/iktidarla ilgilidir. Güç/iktidar, çağdaş dünyada devletin yönetimini ele geçirmeye ve kullanmaya bağlıdır. Dolayısıyla milliyetçiliği çözümlenmeyi amaçlayan genel yaklaşım ya da yöntem, öncelikle onun devlet yönetimiyle olan ilişkisini belirlemek zorundadır. Burada anlaşılması gereken, neden milliyetçiliğin iktidar mücadelesi yapanlar için bu kadar önemli olduğudur. Yani, modern

⁸ Bkz. (2) Hobsbawm, 29,30.

⁹ John Breuilly, **Nationalism and the State**, 2.

siyasette milliyetçiliği böylesine vazgeçilmez kılanın ne olduğu soruşturulmalıdır.¹⁰ Ancak ondan sonra, kültür, ideoloji, sınıf ve diğer etkenlerin milliyetçilikle ilişkisine bakılabilir. Yani ilk adım, milliyetçiliğin bir siyaset biçimi olarak kabul edilmesidir. İkinci adım bu yaklaşımın modernleşme süreciyle ilişkisini belirlemektir.

Milliyetçiliğin gelişimine bakmak için 1789 Fransız Devrimi'ni hazırlayan koşullara gitmek yeterlidir. İnsanların kendilerini ait gördükleri grubun türü tarih boyunca değişmiş, sınırları gitgide büyümüştür. Bu grup, ilk zamanlarda klandır. Feodal dönemde ise feodal beyin topraklarında yaşayanlara dönüşmüştür. Daha sonra, feodal beylerden en güçlüsü diğerlerini (burjuvazinin yardımıyla) ortadan kaldırıp mutlakıyetçi krallığı kurduğu zaman, bu krallık sınırları içinde yaşayanlardır. Mutlakıyetçi krallık döneminde zenginleşen burjuvazi, ekonomik iktidarını yanı sıra siyasal iktidara da sahip olmak için Fransız İhtilali'ni gerçekleştirmiştir. Böylece artık monarşi kaldırılmıştı. Ancak yerine ne konulacaktı? Burjuvazi bu sorunu, yeni yüce sadakat odağına “millet” kavramını koyarak çözmüştür. Burjuvazi bu odak noktasına doğrudan doğruya kendisini koyamayacaktır. Çünkü devrimi tek başına yapmamıştı; halktan büyük destek görmüştü. Zaten buna da gerek yoktu. Çünkü milleti nasıl olsa burjuvalar temsil edecekti.

Modern “millet” kavramının tarihsel açıdan yeniliği dikkate alındığında “millet”in niteliğini anlamamanın en iyi yolu, Hobsbawm'a göre Devrim Çağı'nda ve özellikle “milliyet ilkesi” adı altında 1830'lardan itibaren, politik ve toplumsal söylemlerinde bu kavramı sistemli biçimde kullanmaya başlayanları izlemektir. O zamanlar bunların arasında etnik anlamdan ziyade politik anlam daha ağırlıkta kullanılmaktaydı. Politik anlam, Amerikan ve Fransız devrimlerinde olduğu gibi “millet”i “halk”la ve devletle eşitleyen “ulus devlet”, “Birleşmiş Milletler” ya da yirminci yüzyıl sonundaki devlet başkanlarının söylevlerindeki gibi yakından bildiğimiz bir kullanımdı. Bu kullanılan millet kavramının temel özelliği Fransızların deyişiyle “millet”in “tek ve bölünmez” olmasıydı ya da çok geçmeden öyle olacaktı. Bu biçimiyle “millet”, kolektif egemenlikleri kendilerinin politik ifadesi olan bir devlette somutlaşan, bir yurttaşlar topluluğuydu.¹¹ Gerçekten halkçı-devrimci bakış açısıyla “millet”in ortak bir yanı varsa, bu aslen etnik köken, dil ve benzeri unsurlar değildir;

¹⁰ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, 125.

¹¹ Bkz. (2) Hobsbawm, 34.

gelecekteki aynı ortak kaderi paylaşmaktır. Bu yüzden Hobsbawm'a göre bu devrimci "millet" terimini; 19. yüzyıl kuramcıları arasında hararetli tartışmalara sahne olan etnik köken, ortak dil, din, toprak parçası ve ortak tarihsel anılar gibi kriterler çerçevesinde tanımlanan bir topluluğa uygun ulus devletler kurmayı amaçlayan, sonraki milliyetçi programla karıştırmamalıyız. "Devrimci milletin tek ve bölünmez olduğu iddiası ne kadar öne çıkarılırsa, içerdiği heterojenlik o kadar çok problem yaratıyordu. Çoğu jakoben açısından Fransızca konuşmayan biri Fransız sayılmazdı ve pratikte milliyetin etnik-dinsel kriteri genel bir kabul görüyordu... Ama şimdi belirtmeden geçemeyeceğimiz bir nokta, bir insanı Fransız yapan şeyin kurumsal olarak Fransızcanın anadili olması değil, özgür Fransa halkının diğer özgürlük, yasa ve ortak karakteristiklerinin yanında bu dili de öğrenmeye istekli olmasıydı."¹² Bu aşamada çizilmiş sınırlar da bulunmaktadır. Yani tüm bu kurallar bir milletin sınırları içindeki bireyleri için artık bir zorunluluktur.

Zaten çeşitli görüşlere göre milletin en önemli özelliği belli bir nüfus ile geniş bir toprak parçasıdır. Bunun yanı sıra milletlerin inşası kaçınılmaz bir biçimde genişleme süreci olarak görülmüştür. Fransız Devrimi itibariyle tüm milletlerin bireyleri aynı devlet içinde bir araya gelmeyi ummuşlardı. Her halükarda en eski ve en tartışmasız ulus devletlerin, yani Britanya, Fransa ve İspanya'nın fiilen çok sayıda milliyet, dil ya da etnik grup barındırdığını asla kimse reddetmemiştir. Zaten ulus devletlerin etnik açıdan heterojen bir nitelik taşıması kolay kabul edilmekteydi. Ancak bu heterojenliğin kabul görmesini nedeni, öncelikle küçük, özellikle de küçük ve geri milletlerin daha büyük milletlerle birleşerek ve onlar aracılığıyla insanlığa kendi katkılarını yaparak çok şey kazanacaklarının düşünülmesiydi. Küçük milletlerle dillerin bağımsız bir geleceği yoktu: Gerek ilkede gerekse pratikte milli kurtuluşa düşmanca yaklaşmayan insanlar bile genellikle bu görüşe yürekten katılıyorlardı. Çünkü etnik diller zaten belli bir süre sonra evlerin içine hapsolacaktı. Bunun pek çok sebebi vardır. Öncelikle etnik dilde eğitim görmek imkânsız hale gelmektedir. Tüm milli eğitim politikaları milli dil üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra gündelik hayatta da küçük milletlere sahip bireyler dışarıda kendi dillerini konuşarak artık hiçbir işlerini halledemiyor hale gelmektedir. Böylece giderek her alanda resmi dil kullanma mecburiyeti nedeniyle, etnik diller yok olma sürecine girmiştir.

¹² A.g.k., 37.

Pratikte bir halkın, yeterli sayıda olması koşuluyla bir millet olarak sınıflandırılmasına olanak tanıyan yalnızca üç kriter vardı. Bu üç kriterden birincisi, milletin mevcut devletle tarihsel bağı ya da oldukça eskiye dayanan ve yakın döneme uzanan geçmişle bağıydı. İkinci kriter, yazılı bir milli edebi ve idari anadile sahip olan, yerleşik bir kültürel elitin varlığıydı. Yani milli kimliğin dille kuvvetli bağları vardı. Hobsbawm'ın üzümlere belirtmek zorunda olduğunu söylediği üçüncü kriter ise kanıtlanmış bir fetih yeteneğiydi. Çünkü halkın kolektif varlığının bilincine varması için emperyal bir halk olmaktan daha iyi bir yol yoktur.¹³ Bu durum 19. yüzyıla bakıldığında Darwinci bir kanıt olarak gösterilebilir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu kuruluş yılı olan 1299'dan toprak kaybettiği ilk antlaşma olan Karlofça'ya (1699) kadar yaptığı fetihlerle gücünü korumuştur. Her ne kadar Fransa, Britanya ve İspanya'dan farklı olarak ümmet anlamına gelen millet kavramı kullanılsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda da görüldüğü gibi milletlerin gelişmesi, insanın evriminde tartışma götürmez bir biçimde küçük gruplardan büyük gruba, aileden bölgeye, millete ve son kerte de geleceğin birleşik dünyasına uzanan süreçte bir aşamayıdır.

1830-1878 döneminde Avrupa haritasını değiştirmiş olan milliyetçilik, Avrupa'nın demokratikleşmesi ve kitlesel politika çağında gün geçtikçe merkezi bir yere oturan politik milliyetçilik olgusundan farklıydı. Massimo d'Azeglio bunu şu ünlü deyişle itiraf etmişti: "İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız."¹⁴ 1880'den sonra ise insanların milliyet konusunda ne hissettikleri giderek daha da önem kazanmaya başlamaktadır.

Bu dönemin ideallerinden biri dünyanın dilsel açıdan da birleşik olmasıdır. Artık biliyoruz ki bu tür öngörüler tamamen uydurma değildi. Günümüzde görüyoruz ki İngilizce, milli dillerin yerini almaktan ziyade onları tamamlamak biçiminde olsa bile, global dil haline gelmiştir. Hangi dilin global anlamda kabul göreceği emperyal politikalardan bağımsız olarak kabul edilemez. Örneğin bilim ve teknoloji alanlarında etkin olan milletlerin dilinin globalleşmesi, beklenen bir sonuçtur. Bunun en önemli göstergesi yüzyıl öncesinde Fransızcanın Avrupa'da İngilizceden daha fazla kabul görmesidir.

¹³ A.g.k., 55.

* Yeni birliğini sağlayan İtalya krallığı parlamentosunun ilk oturumunda söylenmiştir.

2.1. Dilin Rolü

Anderson'a göre milliyetçiliğin, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olan büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirerek incelenmesi gerekir. Çünkü ulus olarak tasarlanan cemaatlerin, dinsel cemaatlerin ve hanedanlık mülklerinin içinden çıkararak onların yerini aldığı söylemek çok da doğru bir açıklama olmaz. Zaten kökeni Aydınlanmayla olmakla birlikte kutsal cemaatin, dil ve soyların gerilemesinin arkasında, "dünyayı kavrama tarzı"nda meydana gelen köklü bir değişim yatmaktaydı. Ulusun "tasavvur edilmesi"ne en çok katkıda bulunan da bu oldu.¹⁴

Peki ama Anderson'ın "dünyaya kavrama tarzı"yla anlatmak istediği neydi? Bunu 18. yüzyılda ortaya çıkan iki tahayyül biçiminin –roman ve gazetenin- yapılarını inceleyerek görebiliriz. Çünkü bunlar, ulusun nasıl bir hayali cemaat olduğunu "temsil" etmenin teknik araçlarının kaynağıdır. Örneğin romanlardaki olaylar, kahramanları birbirinden haberdar olmadan yine o kahramanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu da yazarların okurlarının zihninde yarattığı bu hayali dünyanın yeniliğini göstermektedir.¹⁵ Böylece hayal edilmiş toplumların tasavvur edilmesi de kolaylaşmaktadır. Homojen ve içi boş bir zamanda takvim boyunca ilerleyen bir sosyolojik organizma fikri, tarihte ilerleyen kütleli bir cemaat olarak tasarlanan modern ulus fikrinin çok açık bir benzeşidir. İlerleyen zamanda kapitalist yayıncılığın da ulus-devletin sağlam bir zemine oturması sürecini hızlandırdığını söylemek gerek. Çünkü her çıkan kitap insanların kendileri üstüne düşünmelerine ve kendilerini başka insanlarla kökten bir anlamda yeni tarzlarda ilişkilendirmelerine imkân vermiştir.

Kitap yayıncılığının büyümesi, milliyetçiliğin ön aşamalarından biridir. İlk yayınevleri 1500-1550 yıllarında bütün Avrupa'da şubeler kurmuşlardır. Böylelikle sınırları yok sayan yayınevleri adlarını duyurmaya başlamıştır. Bu dönem Avrupa'nın refah dönemi olduğundan, yayıncılık da bu genel büyümeden payını almıştır. Bu dönemde yayıncılık, herhangi bir dönemde olduğundan fazla, zengin kapitalistlerin denetimi altında olan büyük sanayi idi.

¹⁴ Bkz. (1), Anderson, 37.

¹⁵ A.g.k., 40.

Tabiatıyla kitap satıcılarının öncelikle kaygısı kâr etmek ve ürünlerini satmaktır; dolayısıyla en başta çağdaşlarının mümkün olduğu kadar geniş kesimini ilgilendirecek yapıtlar aramaktaydılar.¹⁶ Hedef kitle ilk başta okuryazar; yani Latince bilen Avrupalılardı. Bu pazar da 150 yıl içinde doyma noktasına ulaşmıştır. Avrupa’da yaşanmakta olan nakit sıkıntısı da yayıncıları giderek daha çok halk dillerinde basılmış ucuz kitaplara yöneltmiştir. Bu durum kısa zamanda özellikle de Latince’yi ya hiç bilmeyen ya da çok az bilen tüccar ve kadınlar arasında yeni kamuoyu yaratırken, aynı zamanda onları dinsel-siyasal davalar uğruna seferber etmiştir. Böylece hanedanlık esasına dayanmayan ve şehir devleti de olmayan Hollanda Cumhuriyeti gibi ilk siyasi birimler kuruldu. Aynı zamanda geleceğin mutlakiyetçileri olmaya aday bazı monarklar idari merkezleşmenin bir aracı olarak halk dillerinden yararlandılar.¹⁷

Zamanla, konuşurken birbirlerini anlamakta güçlük çeken Fransızcalar, İngilizceler, İspanyolcalar’dan birbirini bilenler artık birbirleriyle baskı aracılığıyla anlaşabiliyorlardı. Yani her bir dilin kendi içindeki lehçeleri de azalmaya başlamıştır. Bu süreçte hem kendileriyle aynı dili konuşan milyonlarca insanın farkına vardılar hem de kendilerine ait bir alanın olduğunu gördüler. “Yayın aracılığıyla bağlı oldukları bu okur-yoldaşlar kendi dünyevi, tikel ve görünür görünmezlikleriyle ulusal olarak hayal edilen cemaatlerin nüvelerini biçimlendirdiler.”¹⁸ Bu süreçte anlaşılabilirlik ve iletişim artarken lehçeler azalmaya başlamıştır. Bunu hem olumlu hem de olumsuz bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür. Kuşkusuz yayın evleri için satışın artması açısından olumlu olan bu süreç, okuyucular açısından ortak dile uyum sağlama zorunluluğunu getirmiştir.

Kapitalizmin öncellerinden biri olan dilsel çeşitliliğin giderek azalması, yeni bir cemaat tarzının hayal edilmesini mümkün kılmış ve bu yeni tarz, modern ulusların temelini hazırlamıştır. Bu da ulusların “tasavvur edilmesi”ni kolaylaştığı anlamına gelmektedir.

¹⁶ A.g.k., 52, 53.

¹⁷ A.g.k., 55, 56.

¹⁸ A.g.k., 60.

2.2. Milliyetçik Hız Kazanıyor...

Fransız devrimleri çağında şekillenen karakteristik modern devlet, çoğu açıdan yeni bir olgudur. Yönettiği insanların hepsini kucaklayan bir toprak parçası olarak kabul edilen modern devlet, kendisi gibi diğer toprak parçalarından çeşitli antlaşmalarla belirlenmiş belirgin sınır çizgileriyle ayrılmaktaydı. Modern devletin politik düzlemde kendi halkı üzerinde, ara yöneticiler ve özerk kuruluşlar sistemine gerek duymayan, doğrudan bir egemenliği ve yönetimi söz konusu olmaktadır. Topraklarında yaşayan herkese aynı kurumsal ve idari düzenlemeleri dayatmanın yollarını aramaktaydı. Modern devlet gün geçtikçe yurttaşların düşüncelerini dikkate almak zorunluluğuyla yüz yüze gelmiştir.

Devlet, yurttaşlarına söz hakkı tanımının yanı sıra vergi mükellefleri ya da potansiyel askerler olarak onların pratik onaylarına veya faaliyetlerine ihtiyaç duymaktaydı. Kısacası devlet, teritoryal olarak tanımlanan bir “halk”ı yönetmekte ve bunu kendi toprakları üzerinde en yüce “milli” yönetim organı olarak sürdürmekteydi. Bu durum 19. yüzyılda o kadar genel bir hal almıştı ki, hiçbir ferdinin ulus devletle ve onun temsilcileriyle (postacı, polis, öğretmen...) düzenli ilişki kurmasını istemeyen bir aile, kimsenin uğramadığı bir yerde yaşamak zorunda kalırdı.¹⁹

19. yüzyılın son 30 yılında demokratikleşmeden ve politikanın seçimlere dayanmasından kaçınılamayacağı, gün geçtikçe daha açık hale gelmekteydi. Bu yüzden devletin ve egemenliklerin, alt tabakaların sadakatini sağlama ihtiyacı iyice kesinleşmişti. Yani yeni devletler sorunlarını çözmek için “halk” ya da “millet”le özdeşleşme yolunu seçmişlerdi. Bunun için bazı yardımcılara da ihtiyaç vardı. Din bunlardan biridir. Hobsbawm’a göre devlet, olur da yurttaşlarını rakip vaizlere kulak vermeden önce yeni dine inandırmayı başaramazsa, pekâlâ varlığını yitirebilirdi.²⁰

¹⁹ Bkz. (2), Hobsbawm, 103.

²⁰ A.g.k., 108.

Politikayı demokratikleştirme, bazı açılardan bakıldığında milli, hatta şovenist bir yurtseverlikten ayırmanın zor olduğu bir popülist bilinç yaratma eğilimine sahiptir.²¹ Yani demokratikleşme, devletlerin ve rejimlerin kendi yurttaşlarının gözünde(sevilmeseler bile) meşruiyet kazanma problemlerinin çözümüne yardımcı olabilir. Demokratikleşme, devlet yurtseverliğini kuvvetlendirmekte, hatta yaratabilmekteydi. Ancak bunun bazı güçlerle karşılaşıldığında sınırları vardı. Bu güçlerin en görkemlisi devletten bağımsız olarak gelişen milliyetçiliklerdi. Üstelik bu milliyetçiliklerin hem sayısı hem de çekim alanı artmaktaydı. 19. yüzyılın son 30 yılında devletlere yönelik potansiyel tehditler içeren talepler formüle etmekteydiler.

1880'den 1914'e uzanan dönem devletler içinde ve arasında o güne kadar bilinen en büyük kitlesel göçlerin, emperyalizmin ve dünya savaşlarıyla noktalanın, gittikçe büyüyen milletlerarası rekabetlerin dönemi idi. Bütün bunlar "biz" ile "onlar"ın arasındaki farkları derinleştirmekteydi. Bu nedenle huzursuz bir halkın farklı kesimlerini birbirine bağlamanın en etkili yolu kullanıldı; yani bu farklı kesimler yabancılara karşı birleştirildi. Ancak burada bir sorun çıkmıştır. Çünkü devlet yurtseverliğinin devlet dışı milliyetçiliklerle kaynaşması politik açıdan riskliydi. Çünkü birinin kriterleri kapsayıcı nitelik taşıırken (Fransız Cumhuriyeti'nin tüm yurttaşları), diğerinin kriterleri dışlayıcı bir nitelik taşımaktaydı (Fransız Cumhuriyeti'nin Fransızca konuşan yurttaşları).

Yine aynı döneminin milliyetçiliğini üç önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi, önceden gördüğümüz gibi liberal çağdaki milliyetçiliğin temelinde yer alan "eşitlik ilkesi" terk edilmişti. Bundan böyle kendisini "millet" sayan her halk topluluğu, son analizde kendi topraklarında ayrı bir egemen bağımsız devlet kurma hakkı anlamına gelen kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunu iddia etmekteydi. İkinci olarak ve bu "tarihsel olmayan" milletlerin çoğalmasının sonucunda, etnik köken ile dil, potansiyel millet olmanın merkezi, giderek belirleyici, hatta tek kriteri haline gelmişti. Ama bunun yanında, sayıları gün geçtikçe artan ve iddialı hale gelen devlet dışı milli hareketlerden ziyade, yerleşik ulus devletler içindeki milli duyguları etkileyen üçüncü bir değişiklik söz konusuydu: Millet ve bayrağın hızla politik sağa doğru kayması.²²

²¹ A.g.k., 111.

²² A.g.k., 126.

Görüldüğü üzere 1914'ten önceki kırk yılda “milli mesele”nin öneminin artması söz konusuydu. “Milli mesele” artık hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin iç politikasında ciddi bir sorunu oluşturuyordu. Hobsbawm burada sadece çok eski milletli Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarında değil, her yerde sorun olduğunu anlatmaktadır. 1870'te pek ya da hiç görülmeyen milliyetçi hareketlerin sayısının 1914'te çok fazla olduğunu görürüz. Bu hareketlerin çoğu artık dilsel ve/veya etnik unsuru öne çıkarmaktaydı. Bunların da özellikle Balkanlar'da politik olarak “kışkırtma” sonucunda gerçekleştiğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk ve 10 Ocak 1920'de yürürlüğü giren Versay Barış Antlaşması'nda Avrupa'nın sınırları yeniden çizilmiştir. Aynı dönemde özellikle Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının çöküşü, kitlesel cinayetler ya da mecburi toplu göçler dışında uzun vadede çözümü bulunmayan türden problemlerle uğraşan bir dizi benzer ulus devlet ortaya çıkarmıştı. 1988-1992'nin Balkanlarda yaşanan sorunları aslında 1918-1921'de yaratılmıştı. Çekler ilk defa o zaman Slovakların boyunduruğuna girmişler; Slovenler ise Hırvatlar ve bin yıldır ayrı bir tarihi olan, Ortodoks ve Osmanlı İmparatorluğu'na ait Sırplarla birleşmişlerdi.

Hemen her durumda resmi milliyetçilik, ulusla hanedanlık mülkü arasındaki bir aykırılığın üstünü örtmekteydi. Bu yüzden, bu süreçte tüm dünyada bir sürü yeni çelişki ortaya çıkmıştır: Macarlaştırılması gereken Slovaklar, İngilizleştirilmesi gereken Hintliler, Japonlaştırılması gereken Koreliler vardı. Bu uluslar da “yabancı” yönetimine kucak açmamış; aksine aynı milliyetçi tavırla direnmiştir. Bu sömürgelerin yitilmesi durumunda yenilginin yasını tutan da geriye kalmış aristokrasi olmuştur.²³

Milliyetçiliğin hız kazandığı dönem olarak nitelendirdiğimiz 1870'lerden 1914'e kadar olan aralıkta hem toplumsal hem de politik değişimler gözlenmiştir. Bunların arasında üç tanesi dikkate değerdir: Modernitenin saldırısına uğrayan geleneksel grupların direnişi, gelişmiş ülkelerin şehirleşen toplumlarında hızla büyüyen yepyeni ve geleneksel olmayan sınıflarla katmanların ortaya çıkışı ve yeryüzünün her tarafındaki çeşitli halkların eşine

²³ Bkz. (1), Anderson, 128.

rastlanmadık göçleri ve oluşan diasporalar.²⁴ Yani bu dönemde meydana gelen değişim, hem köklülüğü hem de hızı itibariyle artık yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. Üstelik bu değişimler belli gruplar arasında çatışmanın artmasına da sebep olmuştur.

Sonuç olarak milli bilincin söz konusu milliyetleri oluşturan halk kitlesinin gözünde ne anlama geldiği konusunda hala çok az şey bilmekteyiz. Ayrıca o dönemde milli bilincin oluşumu, diğer toplumsal ve politik bilinç biçimlerinin oluşumundan ayrılamaz: Hepsi el ele gider. Bunun yanı sıra milli bilincin gelişmesi ne doğrusal bir çizgide seyreder ne de toplumsal bilincin diğer öğelerine mutlaka zarar verir.

2.3. Milliyetçiliğin Zirve Dönemi

19. yüzyılda ait milliyetçiliğin zafer kazandığı bir dönem var idiyse, bu dönem 1. Dünya Savaşı'nın sonuna denk düşmektedir. Bu dönemde artık hanedanlıkların altın çağı sona ermişti. Aslında bu zafer iki gelişmenin ürünüydü: Bir yanda Orta ve Doğu Avrupa'nın çok milletli imparatorluklarının çöküşü ile öbür yanda Rus Devrimi. Böylece artık eskiden büyük devletlere bağlı olarak yaşıyan küçük milletlere kendilerini anlatmaları için gün ışığı doğmuştu. Artık uluslararası norm, artık ulus-devletti. Varlığını sürdürebilen imparatorluklar bile Birleşmiş Milletler'e imparatorluk üniformasıyla değil ulusal kıyafetleriyle katılmaktaydı.²⁵

İki savaş arasındaki durum bize milliyetçiliğin ve ulus devletlerin sınırını ve potansiyelini değerlendirmek açısından olağanüstü bir fırsat sunmaktadır. Bu durumda Avrupa'daki ulus devletler modeline göz atmakta fayda var. Hobsbawm'a göre Avrupa'da ya da başka bir yerde, politik haritayı milliyet doğrultusunda yeniden çizmeye yönelik aynı ölçüde sistemli bir girişim asla görülmemiştir. Aynı zamanda Wilsoncu ilkenin yani devlet sınırlarının milliyet ve dil sınırlarıyla uyumlu kılınması ilkesinin pratikte hiçbir şekilde

²⁴ Bkz. (2), Hobsbawm., 134.

²⁵ Bkz. (1), Anderson, 129.

uygulanamayacağı ortadadır.²⁶ Zaten bu uygulama pek de işe yaramamıştır. Halkların fiili dağılımı göz önüne alındığında, eski imparatorlukların yıkıntıları üzerinde kurulan yeni devletlerin çoğu, kaçınılmaz olarak çok milletli yapıydı. Çekoslovakya, Polonya, Romanya ve Yugoslavya buna örnektir. Asıl değişim, devletlerin artık ortalama olarak daha küçülmeleri ve devletler içindeki “ezilen halklar” a artık “ezilen azınlıklar” denilmesiydi. Kalın çizgilerle her birinde etnik köken ve dil itibarıyla ayrı bir homojen halkın yaşadığı, kendi içinde uyumlu teritoryal devletlere bölünmüş bir kıta yaratma çalışmasının mantıksal sonucu, azınlıkların kitle halinde kovulması ya da imha edilmesiydi.²⁷

Avrupa haritasının milli temelde yeniden çizilmesi, milliyetçiliği birleştirici içeriğinden yoksun bırakılmaktaydı. Gerek Doğu Avrupa’da gerekse Batı Avrupa’da hala devletsiz milletler vardı. “Ulussuzlaşma” totaliter siyasetin elinde çok güçlü bir silah haline gelmişti. Ayrıca milliyetlerinin kendilerine sağladığı hakları kaybetmiş insanlara, insan haklarını sağlama konusunda Avrupalı ulus-devletlerin anayasal yetersizliği, zalim hükümetlerin değer modellerini düşmanlarına bile dayatmalarına imkân vermişti. Sayıları giderek artan masum insanların oluşturduğu topluluğun korkunç durumu, totaliter hareketlerin iddialarının gerçekliğinin pratikteki ispatı gibiydi. Totaliter hareketlere göre, temel insan hakları hikâyesi saf bir hayaldi; demokratların karşı çıkışları, protestoları ise yeni bir dünyanın acımasız hâkimiyeti karşısında kandırmacadan, ikiyüzlülük ve korkaklıktan başka bir şey değildi.²⁸

Burada değinilmesi gereken iki can alıcı nokta bulunmaktadır: Birincisi modern kitlesel medyanın (basın, sinema ve radyo) yükselişiydi. Popüler ideolojiler bu araçlarla hem standartlaşabilir, homojenleşebilir ve dönüştürülebilir, hem de açıkça özel çıkar sahipleri ve devletler tarafından maksatlı propaganda amacıyla yönelik olarak kullanılabilirdi (İlk Propaganda ve “Halkı Aydınlatma” Bakanlığı 1933’te Almanya’da yeni Adolf Hitler hükümetince kurulmuştu). Spor da özel ve kamusal dünyalar arasındaki uçurumu kapatmaya yaramaktaydı. İki savaş arasındaki dönemde kitlesel bir gösteri olarak spor, devlet-milletleri sembolize eden kişiler ve takımlar arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen gösterilere

²⁶ Bkz. (2), Hobsbawm, 160.

²⁷ A.g.k., 161.

²⁸ Hannah Arendt, “ ‘Azınlıkların Ulusu’ ve Devletsiz Halklar”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, 128.

dönüşmüştü. İki savaş arasındaki dönemde milletleri ya da devletlerini temsil eden sporcular da hayali cemaatlerin esas temsilcileri olmaktadır.²⁹

1945'ten sonraki bağımsızlık ve sömürgecilikten kurtulma yanlısı hareketler, sosyalist/komünist antiemperyalizmle özdeşleşmişti. Yalnızca sosyalistlerle komünistlerin sömürgecilikten kurtuluş mücadelelerinde önemli rol oynadıkları devletlerin değil, sömürgecilikten kurtulmuş ve yeni bağımsız olan çok sayıda devletin de kendilerini bir anlamıyla "sosyalist" olarak ilan etmelerinin nedeni herhalde budur. Milli kurtuluş, solun sloganı haline gelmişti. Paradoksal bir durum olarak, Batı Avrupa'daki yeni etnik ve ayrılıkçı hareketler 1914'ten önceki aşırı sağcı, faşizm yanlısı, hatta bazı yaşlı militanların sergiledikleri işbirlikçi tavırla hiç uyuşmayan, toplumsal devrimden yana ve Marksist söylemleri benimsemeye başlamışlardı. Bu söylemler 1968'in bakış açısını hazırladı. 1968 beklenen mutluluğu getiremediği zaman solun genç entelektüellerinin hemen bu tür hareketlere akın etmesi, milliyetçi retorik'in dönüşüme uğramasına ek bir itki kazandırıyordu.³⁰

Benedict Anderson çoğunlukla Asya ve Afrika'nın sömürgeleştirilmiş bölgelerinde yaşanan milliyetçiliği "son dalga" olarak nitelendirmektedir. Bu milliyetçiliğin kökeninde büyük ölçüde sanayi kapitalizminin başarılarının mümkün kıldığı küresel emperyalizme karşı tepki bulunmaktadır. 1945'ten sonra ise milliyetçi hareketlerin çoğu, yabancı bir emperyalist devleti değil, milli homojenliği iddia eden, yeni kurulmuş devletleri hedef almıştı. Azınlıklar da artık bu tedirginlik ortamı içinde, güvensizlik ve nostalji duygusundan "hemşerileri"nin olduğu gruplara yakınlaşmaktadır.

²⁹ Bkz. (2), Hobsbawm, 171.

³⁰ A.g.k., 178.

2.4. 20. Yüzyılın Sonunda Milliyetçilik

Yakın zamanda milliyetçiliğin gelişiminin sekteye uğrayacağı konusunda hiçbir ipucu bulunmamaktadır. Bugün bütün devletler resmi olarak “millet”tir; çoğu politik ajitasyonlar, pratikte bütün devletlerin rahat vermeyip kovmanın yollarını aradıkları yabancıları hedef almaya eğilimlidir. Hedef alınan yabancılar ise kesinlikle yoksul veya yasadışı gibi devlete zarar veren ve dışlanan kesimlerdir.

Avrupa’da ayrılıkçı milliyetçiliğin patlaması yirminci yüzyılda daha da özgül tarihsel köklere sahiptir. Transkafkasya’nın canlanması, yerel milliyetçilikleri silmişti. Ama geride birkaç sorun kalmıştı. Bunlardan birisi Hobsbawm’a göre kısmen Kemalist Türkiye’yle yapılan görüşmelerle düzenlendiği için gelecekte milliyetçi çekişmelere zemin hazırlayacak birkaç hassas sorundu. Bunun örneği, bilhassa Azerbeycan içindeki bir Ermeni bölgesi olan Dağlık Karabağ sorunuydu. Çünkü Ermeniler, milliyeti belli bir toprak parçasına bağlanmanın çıkardığı güçlükleri örneklemektedir: “Bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti (başkent Erivan’la birlikte) 1914’ten önce bu mutsuz halk için özel bir önem taşımıyordu. ‘Ermenistan’ asıl olarak Türkiye’deydi. Rus Ermenileri, hem kırsal bir Transkafkas halkını hem önemli bir şehir nüfusunu hem de geniş bir milli ve milletlerarası diasporayı oluşturuyordu. Denebilir ki ‘Ermenistan’, Ermeniler yok edildikleri ve her yerden kovuldukları zaman geriye kalan yerdı.”³¹

Yaşadığımız her kentli toplumda yabancılarla, bize kendi ailemizin köklerinin zayıflığını ya da kuruyup gittiğini hatırlatan, yerinden yurdundan edilmiş insanlarla karşılaşırız. Ancak komünizm sonrası toplumlardan günümüze kadar etnik ya da milli kimlik, “masum” topluluğu tanımlamanın ve bu “masum” topluluğun yani “bizim” berbat durumumuzdan sorumlu olan suçluları saptamanın bir aracı olmuştur. Bu, özellikle komünist rejimlerin artık günah keçisi işlevi göremez hale gelmesiyle de bağlantılıdır. Çekoslovakya

³¹ Bkz. (2), Hobsbawm, 197.

için söylendiği gibi: “Ülke ötekilerle kaynıyor. Herkesin işaret parmağı ‘ötekiler’i işaret etmek ve onlara isim takmaktan yara oldu.”³²

“Kanun ve nizam açlığı” mevcut aidiyet açlığında öne çıkmaktadır. Ayrıca her iki kavram, milletlerle milliyetçiliğin üçüncü bin yıla hazırlanan karşı konulmaz bir güç olduğu yanılımasını yaratırlar. Çünkü milletler bu boşlukları doldurmak için, biçilmiş kaftanlardır. Sonuç olarak teritoryal özerklik için uğraşan bütün hareketler kendilerini –durum kesinlikle böyle olmadığına bile- “millet” oluşturan hareketler olarak düşünürler. Merkezi iktidara ve devlet bürokrasisine karşı bölgesel, yerel hatta yöresel çıkarları savunan bütün hareketler, eğer başarabilirlerse bir milli giysi giyerler (etnik-dilsel özellikleri çağrıştıran bir giysi olması daha fazla tercih edilmektedir).³³ Bu yüzden milletler ve milliyetçilik, olduğundan daha etkili ve daha yaygın görülmektedir.

Milliyetçilik 18. yüzyıldan beri çağlara, siyasal rejimlere, iktisadi ve toplumsal yapılara göre farklılaşın bir modellenme ve uyarlanma süreci geçirmiştir. Bunun sonucunda “hayali cemaat” tasavvur edilebilir bütün çağdaş toplumlara yayılmıştır.³⁴ Çağdaş milliyetçilik iki yüzyıllık tarihsel değişimin varisidir. Resmi milliyetçilik başlangıçtan beri, imparatorluk ve hanedan çıkarlarını korumakla yakından ilişkili, bilinçli, savunmacı bir politikaydı. Ama bir kere “herkesin görebileceği bir gerçeklik” kazandıktan sonra siyasal ve toplumsal sistem tarafından kopya edilebilir bir şey haline gelmiştir. Bu milliyetçilik üslubunun sürekli kalan tek özelliği resmi olmasıydı. Yani devletten kaynaklanmakta ve her şeyden önce devletin çıkarlarına hizmet etmektedir. Bu yüzden resmi milliyetçilik modeli en çok devrimcilerin devlet kontrolünü başarılı bir şekilde ele geçirip, ilk kez devlet gücünü hayalleri doğrultusunda kullanabilecek bir konuma geldiklerinde önem kazanmıştır. Ve öyle olmaya devam etmektedir.³⁵

³² A.g.k., 206.

³³ A.g.k., 211.

³⁴ Bkz. (1), Anderson, 176.

³⁵ A.g.k., 178, 179.

Türk milliyetçiliği de benzer bir gelişim sürecini izlemiştir. Çoğunlukla devlet seçkinleri tarafından “inşa edilmiş” bir kimlik olduğu savunulmaktadır. İlerleyen bölümlerde Türk milliyetçiliğinin bugününe ışık tutmak amacıyla bu kimlik oluşturma sürecinin başlangıcından günümüze kadar hangi evrelerden geçtiği ele alınacaktır.

3. TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik dünyanın her yerinde bir milli kimliğin farklılığını, başkalığını, “kendine mahsusluğunu” vurgulama esasına dayalıdır. Türk milliyetçiliğinde bu vasfın kimi dönemlerde daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Milliyetçiliğin ideolojik baskınlığını çözümlenebilmek için, onu Kemalizm’le bağlantılı düşünmek gerekir. Kemalizm ve milliyetçiliği Türkiye’de resmi ideolojinin ana eksenini tanımlayabiliriz. Zaten milliyetçilik, Kemalist Altı Ok’un başlıca üç ilkesinden biridir. Hatta baskın olan olduğu kabul edilmektedir. Yine de herkesçe kabul edilebilen “ortalama” bir Türk milliyetçiliği ihtimalinden söz etmek oldukça güçtür.

19. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu’nda Yunan, Ermeni, Bulgar milliyetçilikleri mevcutken, “Türklüğe” dair kimlik öğeleri (özellikle dil) saptanabilse de, bazı uzmanlar “Türk milliyetçiliği”nden söz edilemeyeceğini savunmaktadır. 19.yüzyılın başlarına kadar Osmanlılar için “Türk”, imparatorluk içinde Türkçe konuşan Müslüman halk demektir. Tanzimat öncesinde Osmanlı tarih yazıcılığı içinde tarihsel bir kimlik olarak yer almadığı gibi sosyo-kültürel açıdan da küçük düşürücü bir sıfat olarak daha çok “köylülük”le özdeşleştirilirdi.³⁶ “Başlı başına “Türk” sözcüğü pek çok yerde dile getirildiği gibi köylüyü, “kaba saba”yı belirten küçültücü bir terimdir. Yirmi beş yıl sonra Anadolu’da Türk milli devleti olma iddiasındaki bir devlet, ‘Türk milliyetçiliği’ fenomeninin aniden ortaya çıkması sorununu da beraberinde getirerek kurulmuştur.”³⁷ Bu nedenle Türk kimliğiyle ilgili çalışmalar, ister istemez bu ülkedeki güçlü devlet geleneğine göndermeler yapmaktadır. Türk milli kimliğini tanımlamak için tarih boyunca “Türkler kimdir?” değil de, “Türkler kim olmalıdır?” sorusu sorulmuştur. Yani, Türk milliyetçiliği devlet seçkinlerince inşa edilmiş bir kimliktir. Bu “inşa edici” zihniyet, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılaşma sürecine girmesiyle birlikte, devlet seçkinlerinin kendilerine atfettikleri toplum mühendisliği misyonunun bir uzantısıdır. Uzun vadede bu zihniyet devletin toplumsal köklerden kopuk kalmasına neden olmuştur.³⁸ Zaten Murat Belge’ye göre ise Türkiye Cumhuriyeti’nde

³⁶ Günay Göksu Özdoğan, “Türk Ulusçuluğu ve Türkî Cumhuriyetler”, Toplum ve Bilim, Yaz-Güz 1993, 61.

³⁷ François Georjon, “Suyu Arayan Adam’ı Okurken”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 23.

³⁸ Ayşe Kadioğlu, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, 75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru, 201.

yaşayanların birbirleriyle olan ilişkisi “yaşanmış bir geçmişe değil, belki yaşanabilir bir geleceği” endekslenmiş bir ilişkidir.³⁹

Yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi Türkiye’deki milliyetçiliğin en önemli sorunlarından birisi “milli” veya “milliyetçi” sıfatları konusunda hemfikir olunmamasıdır. Bu da Osmanlı’daki “Millet Sistemi”nin uzantısı olarak algılanabilir. Millet Sistemi’nde cemaatler (“millet”ler) dinlerine göre tanımlanmaktaydı. Rum milleti, Ermeni milleti, Müslüman milleti gibi. Müslüman milletin içinde Türk, Arap, Kürt, Laz, Abaza, Çerkezler girmektedir. Bugün artık “milli” sıfatı kullanılırken kesinlikle “ulus” denilmek istenmektedir ama bazıları hala eski anlamını; yani ümmetçiliği kastetmektedir. Bunun sebeplerinden biri ise bu sıfatın büyük prestijinden faydalanmak, milliyetçiliği araç olarak kullanarak, belli bir dünya görüşünü lanse etmektir. “Bırakın Osmanlı’yı, bugünkü Türkiye’de bile ‘Türk’ deyince farkında olmadan ‘Müslüman Türk’ü kastediyoruz. En laik olan bile böyle yapabiliyor. Bunun yerine örneğin ‘Musevi vatandaş’ diyenlerin sayısı da oldukça fazla. Bunlar hep Millet Sistemi’nin kalıntıları. Oysa kronolojik olarak milliyetçilik, verilen önem açısından dinden sonra gelen, onun yerini alan ve dolayısıyla ona rakip olan tutunum (cohesion) ideolojisidir.”⁴⁰

Türkiye’de milliyetçilik üzerine fikriyatın çoraklığı ve sığılığı (hem tarafları hem de karşı düşünceleri kışkırtması açısından) bizzat düşünce üretimine önem veren yazarlar/ideologlar tarafından da kabul edilir. Türk milliyetçiliğini analiz eden kuramsal, eleştirel çalışmalar ancak yakın dönemde artmıştır. Tanıl Bora, Günay Göksoy Özdoğan ve Büşra Ersanlı gibi isimler buna örnek olarak gösterilebilir. Ancak ilerleyen sayfalarda da inceleyeceğimiz gibi Türkiye’nin yetiştirdiği en önemli sistematik düşünürlerden biri olan Ziya Gökalp’in adını anmadan geçmek yanlış olacaktır. Gökalp, çok sayıda etnik oluşumu içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu’ndan bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde egemen olmuş derin bir bunalım ve değişim döneminde yaşayıp yazmıştır. Özellikle 17. yüzyıl sonlarından beri diğer Avrupa güçleri karşısında giderek daha zayıf düşmüş ve 1914’ten başlayarak dağılma sürecine girmiş bir imparatorluğun çöküşüne tanık olmuştur. Öncelikle bu süreci açıklamak gerekmektedir.

³⁹ Murat Belge, “Türkiye Dünyanın Neresinde?”, Birikim Yayınları, 117.

⁴⁰ Baskın Oran, “Milliyetçilik nedir, ne değildir, nasıl incelenir?”, Birikim, 45.

Karlofça'dan (1699) Lozan'a (1923) kadar bir dizi antlaşmayla Türkler, Orta ve Doğu Avrupa'daki Kuzey Afrika ve Ege'deki, Kırım ve Kafkasya'daki, İran ve Arap Orta Doğusu'ndaki topraklarını yitirmişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren başlayan toprak kayıpları bütçe açığı sorununu da beraberinde getirmiştir. Avrupa devletleriyle imzalanan serbest ticaret antlaşmaları da düşük gümrük vergileri nedeniyle devletin gelirini azaltmış ve yerli sanayinin gerilemesine yol açmıştır. Ekonomik sıkıntıların yanı sıra 1789 Fransız Devrimi'nin etkisiyle yayılan özgürlükçü düşünceler ve ulusçuluk akımı Osmanlı İmparatorluğu'na bir diğer darbeyi vurmuştur. Aynı dönemde başlıca yönetim tekniği vergici ya da haraççı bir emperyalizmle dinsel topluluklara yarı-özerklik tanımak olan bir imparatorluk altında yaşamış olan halklar, 19. yüzyılın başlarında devrimci etkinliklere girişmişlerdir. Özellikle Balkanlarda ortaya çıkan bu etkinlikler de çok geçmeden etnik oluşumlar temelinde örgütlenmiş ve milliyetçi ideolojiden esinlenen ayrılıkçı hareketlere dönüşmüştür. Avrupalılar karşısındaki iki yüz yıllık gerilemiş boyunca sürüp giden askeri yenilgiler ve toprak kayıpları, Osmanlıları "savunmacı modernleşme" olarak adlandırılan bir sürece girmeye zorlamış, bir dizi reformlar dönemi başlatılmıştır. Modernleşme ise her zaman bir bakıma Batılılaşma anlamını taşımıştır. Çünkü Osmanlı güçlüye direnebilmek için kendini onunla özdeşleştirmektedir. 1830'daki Tanzimat Fermanı bu koşulların bir sonucudur. Bu fermanla Batı'nın 150 yıl gerisine düştüğü kabul edilmiş ve iktidarı saraydan alıp meclise verilmesi amaçlanmıştır. Fermandaki başlıca konular tüm vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması, yargılamada açıklık, vergide adalet ve rüşvetin ortadan kaldırılması olmuştur. 1. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eden Tanzimat, Türk tarihinin en çok tartışılan bölümlerinden biri olmuştur. Tanzimat Dönemi'nin Osmanlı-Türk toplumu üzerinde geniş kapsamlı ve kalıcı etkileri bulunmaktadır. "Tanzimat eski kurumların korunması ve onarılmasına yönelik geleneksel Osmanlı reform kavramının yerine, bu kurumların, bazıları Batı'dan ithal edilmek üzere, yenileriyle değiştirilmesini öngören modern reform kavramını getirmiştir. Tanzimat hareketinin başarıları kadar başarısızlıkları da reformların daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bugüne dek alacağı yönü, birçok bakımdan doğrudan belirlemiştir."⁴¹

⁴¹ J. Stanford Shaw ve E.K. Shaw, **History of the Otoman Empire and Modern Turkey**, Cilt 1, 55.

1870'lere gelindiğinde fermenda verilen tüm sözler tutulmamıştı. Ayrıca devlet hem siyasal hem de ekonomik bir bunalım içindeydi. Bu dönemde tahta çıkan 2. Abdülhamit, 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir ve böylece 1.Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Bu dönemde tüm yetkiyi 2. Abdülhamit elinde tutmaktadır. Sadrazamı ve bakanları istediği gibi atayıp görevden alabilmekteydi. Ayrıca istediğinde meclisi kapatma veya yeniden seçimlere götürme yetkisine de sahipti. Zaten 2. Abdülhamit dış baskılar nedeniyle meşrutiyeti ilan etmişti ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe göstererek 1878'de Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarını durdurdu. 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süre, Abdülhamit'in baskıcı yönetiminden dolayı İstibdat Dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Son yıllara kadar Osmanlı tarih yazımında 19. yüzyıl incelemelerine öncelikle, bir "çöküş ve dağılma atmosferi" egemen olmuştur. Önceden de belirttiğimiz gibi askeri yenilgiler, toprak kayıpları, imparatorluklardan ayrılan bu toprak parçaları üzerinde yeni ulus-devletlerin kurulması ve kaybedilen topraklardaki Müslüman halkların kitleler halinde merkeze göçü gibi somut olaylar bulunmaktadır. "Avrupa'nın hasta adamı" benzetmesinde kendini bulan dış baskıların varlığı, geçtiğimiz yüzyıl ile ilgili çalışmalarda egemenliğini koruyan bir çöküş ve dağılma atmosferinin kemikleşmesinde katkı yapan olaylardır. Belli bir zihniyet yapısı ve pek tartışılmadan kabul edilmiş olan genellemeler sonucunda, özellikle siyasi tarihçiler 19. yüzyılda yaşanan toplumsal değişme sürecini "kötümser üslup ve yorumla" ele almışlardır.⁴²

İstibdat Dönemi'nde 2. Abdülhamit'in despotizmine karşı, meşrutiyet yönetiminin yeniden kurulmasını isteyen gizli bir muhalefet hareketi; Jön Türkler ortaya çıkmıştır. En güçlü Jön Türk hareketi olarak bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit'e karşı Rumeli'de güçlü bir muhalefet başlatmıştır. 23 Temmuz 1908 sabahında Selanik hükümet konağını işgal eden İttihatçılardan çekinen ve bu ayaklanmanın tüm ülkeye yayılacağından korkan 2. Abdülhamit aynı gün 2. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır.

⁴² Ayhan Aktar, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, 161.

Yeni Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908’de çalışmalarına başlamıştır. Bir sonraki yıl meclisin çalışmaları bu kez 31 Mart Olayı ile kesildi. Bu ayaklanma, Selanik’ten gelen Hareket Ordusu tarafından 24 Nisan 1909’da bastırıldı. 27 Nisan’da yeniden toplanan meclis, 2. Abdülhamit’i bu ayaklanmadan sorumlu tutarak tahttan indirilmesine ve yerine 5. Mehmet Reşat’ın geçirilmesine karar verdi. Ardından 1876 Anayasası olarak da bilinen Kanun-i Esasi üzerinde değişiklikler yaparak siyasal ve hukuksal kurumları yeniden düzenledi. 2. Meşrutiyet dönemi ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki hükümetlerinin yönetiminde geçti. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Trablusgarp, Balkan ve 1. Dünya savaşlarına girdi. Üç savaşta da yenilgiyle ve toprak kayıplarıyla çıktı. 1. Dünya Savaşı’nın hemen ardından İtilaf Devletleri’nin baskısıyla 21 Aralık 1918’de parlamento kapatıldı.

Osmanlı’nın yukarıda anlattığımız şekliyle gelişen modernleşme girişimlerinin her zaman bir esin kaynağı bulunmaktaydı. 18. yüzyılda Batı’dan alınan esinin başlıca kaynağı Fransa’ydı. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak buna İngiliz etkileri de eklenmiştir. 1890’lardaysa 1. Dünya Savaşı sonrasına kadar sürecek olan Alman etkileri ortaya çıkmıştır. Batı’ya yönelen tüm modernleşme çabaları, yalnızca Osmanlı toplumunun geleneksel kesimlerinin tepkisine ve zaman zaman ayaklanmalarına yol açmakla kalmayıp, modernleşmeyi yürütenlerin kendilerini de, sancılı düşünsel iklimler karşısında bırakmıştır. Çünkü Batı’nın kavramlarını ve pratiklerini geleneksel İslam ve ardından da Türk değerleriyle uzlaştırmak kolay bir girişim değildi. Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde Türkiye artık bir Anadolu devleti, ayrılma ve ayıklanma sonucu (ilk bakışta) etnik ve dinsel bakımdan türdeş bir ulus haline gelmiş bulunuyordu. İlerleyen yıllarda meydana gelen 6-7 Eylül olayları veya Kürt isyanları bu türdeşliğe gölge düşürmektedir. Ancak asıl hedef “Türk milliyetçiliğinin, siyasi bir tercih olmaktan çok tamamlanmış bulunan tarihsel bir olguya uyum sağlamasıydı.”⁴³

Osmanlı’nın dönem dönem farklı kaynaklardan beslenen modernleşme çabalarının etkilerini Türk milliyetçiliğinde de görmek mümkündür. Örneğin Türk milliyetçiliğinin en önemli özelliklerinden biri hem Fransız, hem de Alman milliyetçiliklerinin öğelerini bünyesinde bulundurmasıdır. Yani hem Aydınlanma felsefesinin hem de Romantizmin temel

⁴³ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, 18.

prensiplerini benimser. Bu noktada Fransız ve Alman milliyetçiliklerinin karakteristiklerini belirtmek gerekir. Fransız milliyetçiliği kozmopolitlik, evrensellik ve Aydınlanma felsefesinin temellerine oturmuş bir medeniyetçiliktir. Alman milliyetçiliğinin temeli ise Romantizm'dir. Alman milliyetçiliğinde etnik ve kültürel öğeler önceliklidir. Ayşe Kadioğlu'nun da belirttiği gibi aslında Doğu milliyetçiliklerinin en belirgin özelliği Fransız ve Alman modellerinin bir araya getirilmesi çabasıdır. "Modernlik ve gelenek, Batı teknolojisi ile Doğu maneviliği, Aydınlanmacı medeniyet ile Romantik kültür arasındaki denge Türk modernleşmesinin en önemli motifleridir."⁴⁴ Türk milliyetçiliğinde bu iki milliyetçiliğin özeti bir arada yer almaktadır: medeniyet ve kültür. Bunlar Türk milliyetçiliğine adapte edilirken, Batı'nın iyi ve kötü tarafları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Yani iyi taraflar taklit edilecek, kötü taraflar eleştirilecektir. Bunu ilerde Ziya Gökalp'in açıklamalarında da göreceğiz.

3.1. Cumhuriyet Dönemi Milliyetçiliği ve Ziya Gökalp

Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimini genel hatlarıyla ortaya koymak da mümkündür. Türk milliyetçiliği konusunda muhtemelen başka siyasal düşünce akımları için de geçerli olan, şöyle bir düzenleme yapılabilir:⁴⁵

— **Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Kuruluşu:** Türk milliyetçiliğinin Meşrutiyet döneminden süregelen birikiminin ulus-devlet ideolojisine dönüşmek üzere yoğrulduğu bu evrede yekpare bir milliyetçilikten söz etmek mümkün değildir.

— **Tek Parti Dönemi:** Türk milliyetçiliğinin resmi ideoloji olarak inşa edildiği evredir. Başka milliyetçilik çizgilerinin kökenleri de bu dönemdedir.

— **1950- 60 Dönemi:** Türk milliyetçiliğinin gelişmesi açısından DP iktidarı devrini bir "ara dönem" sayabiliriz. Milliyetçiliğin ön plana çıkmadığı, mayalanmakta olduğu bir dönemdir. Ayrıca bu evre, anti-komünizmin milliyetçiliğe yön veren üst-ilke konumunu edinmesine tanıklık eder.

⁴⁴ Ayşe Kadioğlu, "Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 285.

⁴⁵ Tanıl Bora, "Sunuş", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 20.

— **1960- 80 Dönemi:** Politik kutuplaşma ve genişleyen demokratik siyasi katılım sürecinde milliyetçiliğin bir siyasi kimlik olarak ayrıştığı, içeriğini doldurmaya ilişkin farklı önerilerin çatıştığı, öte yandan “doğal” bir siyasi sıfat olmaktan görece uzaklaştığı, hegemonik gücünün sarsıldığı bir evredir.

— **1980- 90 Dönemi:** Resmi milliyetçiliğin “zorunlu ideoloji” olarak restore edildiği bir evre.

— **1990 Sonrası:** Bu dönem milliyetçiliğin farklı taraflarla olağanüstü canlandığı bir evre olması bakımından dikkate değerdir. Reel-sosyalist sistemin çöküşü ve eski Sovyetler Birliği bünyesindeki Türk ülkelerinin bağımsızlaşması, bütün dünyada etno-kültürel aidiyetlere dayalı kimlik siyasetinin dinamizm kazanması ve tabii Kürt sorununun tazyiki, Türk milliyetçiliğinin değişik yönelimlerine ivme vermiştir. Bu dönemin olgularından biri Türkçülüğün canlanması, daha kalıcı ve derin etkileri olan bir diğeri ise piyasa/tüketim ve medya/eğlence kültürü içine yeniden üretilen popüler, sıradan milliyetçiliğin gelişmesidir.

Yukarıda maddelere ayrılan bu dönemlere yakından bakmakta fayda vardır. Cumhuriyet dönemi milliyetçiliği, bir dizi yeniliklerin yapıldığı yıllar olması açısından önemlidir. Bu yıllar, siyasi sistemin laikleştirilmesini amaçlayan düzenlemeler içermektedir. 1920-30’lu yıllarda bu anlamda köklü değişimler yapılmıştır. Dini mahkemelerin kapatılması, erkeklerin fes giymesinin yasaklanması, tarikatların kapatılması, İsviçre’den Medeni Kanun’un uyarlanması, Latin alfabesinin kabulü bunların arasındadır. Bu dönemdeki milliyetçiliğin niteliğini anlayabilmek için Ziya Gökalp’i ele almak yerinde olacaktır.

Türk milliyetçiliğinin en önemli sözcülerinden biri olan Gökalp, Osmanlılık ve İslami ümmetçilik davalarının kesinlikle yitirilmiş olduğu bir ortamda, erken cumhuriyet politikalarını benimsemiş, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin kamuoyu üzerindeki manevi etkilerini hafifletmek üzere, yayılmacı olmayan bir Türkçülüğü savunmuştur. Gökalp’in korporatist* düşüncesi, Türkiye yönetici ve siyasi sınıfına paradigmatik bir dünya görüşü sağlamıştır. “Dar anlamıyla birer siyasi ideoloji olan İttihatçılık (1908-1918) ve Kemalizm’le (1923-1250) bugünkü Kemalizm’ler ve çeşitli sağ ideolojilerinin, Gökalp’in kapsamlı sisteminin programatik çeşitlemelerinden ibarettir. Gerçekten Gökalp’in korporatist

* Korporatizm: Toplumu ilgilendiren önemli ekonomik ve siyasi kararların alınmasında sadece devletin denetimindeki kurum ve örgütlerin söz sahibi olduğu, bireysel etkinliğin kaybolduğu veya bireyin karar alma sürecinde ancak bu örgütler aracılığıyla ve kısıtlı oranda katılabildiği toplumsal örgütlenme biçimi. (Ömer Demir, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 139.)

modeli, Türkiye Cumhuriyeti'nin süre giden benzer düşünceler arasında en kapsamlı, en tutarlı ve en çoğulcu olanıdır. Gökalp'in sistemi, Türkiye'de yürürlükte olmuş temel siyasi söylem ve pratiğin parametrelerini koymuştur.”⁴⁶ Yani Türkiye'deki belli başlı ideolojik konular, bazen açıkça belirtilerek ama çoğunlukla zımmen, Gökalp'in kapsayıcı korporatist modelinden türetilmiştir. Bu nedenle Taha Parla, Türk siyasal yaşamının hala egemen ve süreklilik gösteren kültürel ve kurumsal yapılarının sol ve hatta ciddi liberal bakış açılarından bir eleştirisi yapılacaksa, böyle bir girimin her şeyden önce Gökalp-Kemalizm'ini ele alarak başlamak zorunda olduğunu anlatmaktadır.

Gökalp'in siyasal-toplumsal kuramının özü ve öncüleri nelerdir? Kendisi kuramının adını Türkçülük-İslamcılık-Çağdaşlaşmacılık olarak belirlemiştir. “İçtimai Mefkûre”sini ise tek bir cümleyle özetlemiştir: “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim”⁴⁷. Yani Gökalp'in girişimi, bazılarını tümüyle ulaşılmaz ve uyuşmaz sayabileceği, bazılarının ise ancak kaçınılmaz çelişkilere razı olunarak birleştirilebileceğini düşünebileceği ulusal, dinsel ve Batılı düşünsel gelenekleri tek bir kuramda toplamaya yöneliktir.

Gökalp'e göre Türk milliyetçiliği, kültürel bir ideali ve toplumsal dayanışmanın temelini oluşturacak bir yaşam felsefesini temsil ediyordu. Aslında Gökalp, bunun her türlü milliyetçilik için de geçerli olduğuna inanmıştı. Onun milliyetçiliği ırkçı ve yayılmacı olmayan, eşitlikçi bir milliyetçiliktir. Bu anlamda Fransa'da Devrim Dönemi'nde ortaya çıkan milliyetçilikle benzerlikler göstermektedir. Gökalp'in İslamiyet'ten aldıkları da Ortodoks öğretiler değil, tasavvuftan kaynaklanan siyasal değil ahlaksal yönelimli ve yine toplumsal dayanışmayı güçlendirici öğelerdir. Gökalp'in toplum modelinde Türkçülük kültürel normu, İslam da ahlaksal normu oluşturuyordu. Değişimli olarak kullandığı Batılılaşma ve Çağdaşlaşma ise Avrupa kapitalizminin bilimsel ve teknolojik başarılarıyla eş anlamlıydı. Ve ulusal canlanma programının bir parçasını oluşturuyordu.⁴⁸

⁴⁶ Bkz. (43), Parla, 28.

⁴⁷ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, 65.

⁴⁸ Bkz. (43), Parla, 56.

Ziya Gökalp'in ne tür bir milliyetçiliği benimsediğini anlamak için Türkçülüğün Esasları'na bakmak gerekmektedir. Gökalp'in görüşlerinin sistematik bir biçimde toplanmış olduğu bu kitap, Türkçülüğün yöntemi ve programı üzerinde yoğunlaşmıştır. Gökalp'e göre Türkçülük hareketindeki "ırkçı milliyetçiler" ulusu ırkla bir tutma hatasına düşmüşlerdir. Bazı antropologlar ırk kavramını, hayvanları dış görünüşleri ve fiziksel özelliklerine göre sınıflandırmak amacıyla kullanıldığı zoolojiden ödünç almışlar ve her ulusta farklı ırklara mensup bireyler olmasına karşın, ulusları sınıflandırmak üzere anlamını genişletmeye çalışmışlardır. "Bu antropologlar, ırksal ve toplumsal özellikler arasında ilişki olduğunu da ileri sürer" diyen Gökalp bu iddiayı şöyle reddetmiştir: "İrkin bu suretle, sosyal vasıflarla hiçbir münasebeti kalmayınca, sosyal karakterlerin birliği olan milliyetle de hiçbir münasebeti kalmaması lazım gelir."⁴⁹

Ayrıca Gökalp, Türkçülük hareketindeki "etnik milliyetçiler" in de ulusla akrabalığı birbirine karıştırdığı görüşündedir. Etnik grup, yani akrabalık grubu kalıtımla ilgilidir. Geleneksel toplumlar akrabalık idealini üstün tutmuşlardı. "Bugünkü sosyal durumda ise sosyal dayanışma kültür birliğine dayanmaktadır."⁵⁰ Çünkü artık geride kalmış bulunan dinsel atavizm*, dil, din, ahlak, estetik, siyaset, hukuk ve ekonomi gibi toplumsal özellikleri, duyguları ve düşünceleri belirlememektedir. Toplum, eğitim yoluyla bunları kuşaktan kuşağa aktarmaktadır.

Gökalp Türkçülük hareketindeki "coğrafi milliyetçiler" i de eleştirmiştir. Bunlara göre ulus, "aynı ülkede yaşayan insanların tümü"dür. Oysa bir ülkedeki çeşitli halkların dil ve kültürleri farklı olabileceğinden, bu tanım yetersizdir. Aynı nedenle, imparatorlukta tüm yurttaşları kapsamına alan Osmanlıcı ulus anlayışı da sağlam değildir. Son olarak, "kişinin kendini ait saydığı herhangi bir toplum" biçimindeki bireyselci ulus tanımını da bir yana iter. Bir ulusun üyesi olmak salt isteğe bağlı bulunmadığından, bireylerin böyle bir seçme özgürlüğü olmadığını belirtir.⁵¹

⁴⁹ Bkz. (47), Gökalp, 16,17.

⁵⁰ A.g.k., 18, 19.

* Bir kişinin atalarında bulunan işlevsel ve anatomik özelliklerin kuşaklar sonra yeniden ortaya çıkması.

⁵¹ A.g.k., 20, 21.

Bunlardan sonra Gökalp, kendi sosyolojik ulus tanımını verir: Temel birleştiricinin dil olduğu bir ortamda, “ortak” eğitim, kültür ve duygular. Yani ulus, aynı eğitimi görmüş, ortak bir dili, duyguları, idealleri, dini, ahlakı ve estetik duyarlılığı paylaşan bireylerden oluşmuş bir grup ya da topluluktur.⁵² Bugün Türkiye’de millet denilince ilk akla gelen; belki de resmi politikalar nedeniyle ilk akla getirilen Gökalp’in bu tanımıdır.

3.2. Türkiye’deki Milliyetçilikler

Bir ülkedeki milliyetçiliği konu ederken aslında “milliyetçilikler”den bahsetmek daha uygundur. Milliyetçilik, ideolojik içeriği itibariyle yekpare ve sabit değildir. Farklı milliyetçilik ideolojileri arasında canlı bir alışveriş ve rekabet de hüküm sürer. Türk milliyetçiliklerini birkaç ayrı kuramsal düzlemde ayrıştırabiliriz. Bunlardan biri *sıradan/gündelik* milliyetçilik(ler) ile *siyasi* milliyetçilik(ler) arasında yapılabilecek ayrımıdır. Gerek resmi/“yüksek” kültür (milli eğitim, dil ve tarih politikası vb.) gerekse popüler kültür (medya vb.) milliyetçi zihin kalıplarının, siyaset ötesi, ideolojiler üstü, fikir öncesi bir doğal duygu olduğu kabulüyle yeniden üretimini sağlarken; “kitabî” içeriği, programatikliği, doktriner katılığı olmayan bir *popüler* milliyetçilik ideolojisini ortaya çıkarır. “Türkün Türkten başka dostu yok” gibi deyimler, “dış dünya”ya ilişkin paranoid tasavvurlar, bayrak/Atatürk portresi/ülke haritası gibi milli logoların kullanımı, bu *kendiliğinden ideolojinin* her yerde hazır ve nazır tezahürleridir. Bu ideoloji siyasi milliyetçilik anlayışlarını da etkilemektedir.⁵³

Milliyetçilikler arasındaki bu ayrım, hemen hiçbir somut milliyetçiliğe tam oturmamaktadır. Hemen her milliyetçi ideoloji, bu iki anlayış arasında bir yerde durur; bu konum tarihsel olarak değişebilir; dahası, kimi zaman bir milliyetçi ideoloji bu iki uç arasında git-gel halinde kendini yeniden üretir. Türk milliyetçiliğinde bu gel-git yoğun olarak görülür. Bu durumun en bariz örnekleri, “sivil-medeni” bir milliyetçilik olduğu iddiasını vurgulayan

⁵² A.g.k., 22.

⁵³ Bkz. (45), Bora, 18.

resmi milliyetçilik/Atatürk milliyetçiliği ile bunun karşı kutbunda ırkçı bir milliyetçiliğin alameti sayılan Türkçü-Turancı akım arasındaki ideolojik ortaklıklarda bulunabilir.⁵⁴

Türk milliyetçiliklerini ideolojik içeriklerine göre tasnif ettiğimizde, şu hatları çekmek mümkündür⁵⁵:

— **Resmi milliyetçilik veya “Atatürk milliyetçiliği”**: “Devlet ve düzen” ideolojisi olarak işleyen, Kurucu/Kurtarıcı Atatürk mitosuna dayalı, otoriter bir sadakat yükümlülüğüyle ve deyim yerindeyse “ezber tekrarıyla” kendini yeniden üreten, modernist ve bir yandan da özgücü ulus-devlet ideolojisidir.

— **Kemalist sol-milliyetçilik veya “ulusal solculuk”**: Modern “ulus”u laikliğin, kalkınmanın/gelişmenin, bağımsızlığın, anti-emperyalizmin hatta kimi örneklerde özgün/yerli bir sosyalizmin inşasının tarihsel öznesi olarak gören bakışlardır.

— **Liberal milliyetçilik**: Güçlü bir kapitalizmin, piyasa toplumunun inşasını milliyetçiliğin asli bir hedefi ve uluslaşmanın nihai güvencesi sayan, bu hedeflere erişmeye dönük adımları milli gurur nesnesi olarak da öne çıkaran yaklaşımdır.

— **Etnisist milliyetçilik**: Ana damarını Türkçü-Turancı akımda bulan, Türklüğü kültürel etnisite temelinde tanımlayan, popülist karakteri güçlü ideolojidir.

— **Muhafazakar milliyetçilik**: Çoğunlukla İslamcılıkla rezonans halinde, dine milli kimliğin asli ya da “eşitler arasında birinci” unsuru konumunu veren, genel olarak milliyetçiliği *geleceğin* yeniden-inşası yolu olarak anlamlandıran yönelimlerdir.

Tüm bu milliyetçilik çeşitleri, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca farklı zamanlarda etkisini arttırmıştır. Bunların arasında herhangi biri için sınırları çizilmiş bir zaman aralığı vermek mümkün değildir. Yani bunlar birinin bitip diğerinin başladığı düz çizgisel bir tarih anlayışı içinde değerlendirilemez. Ancak her biri büyük oranda resmi Atatürk milliyetçiliğinin bir uzantısı olarak kurulmuştur.

Yukarıda sınıflandırılan milliyetçilik türlerine geçmeden önce, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş dönemindeki milliyetçilik anlayışını ele

⁵⁴ A.g.k., 19.

⁵⁵ A.g.k., 19.

almakta fayda vardır. Türkiye tarihinin en muğlâk dönemlerinden biri olan 1919- 1923 arasındaki yıllar, Türk milliyetçiliği açısından ele alındığında, “işgalden kurtulma” hedefinin kaçınılmaz bir biçimde milliyetçi bir içeriği sahip olması açısından önemlidir. Bu dönemde kendini milliyetçi olarak tanımlayan akımların hemen hepsinin Osmanlı modernleşme sürecinin ve bu sürecin ortaya çıkarttığı siyasi/ideolojik çelişkilerin mirasçısı olduğunu belirtmek gerekir. Bu miras, ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısında birtakım yeni düzenlemelere zorunlu kılınan Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya ölçeğinde yayılan kapitalist sisteme entegrasyon sürecinin bir ürünüdür. Burada şunu da eklemekte fayda var ki, Mustafa Kemal’in önderliğinde ortaya çıkan Türk milliyetçiliği çizgisi, konjonktürel değişimlere bağlı olarak dönemin başlangıcından sonuna kadar aynı tutumu sergilememiştir.

Bu dönemdeki milliyetçi anlayışı incelerken yukarıdaki paragrafta bahsedilen belirsizlik, kurtuluş mücadelesinde beraber hareket eden kişilerin (komutan ve sonrasında devlet adamları) hangi amaçla bir arada bulduklarıyla da yakından ilişkilidir. Öyle ki vatanın yabancı işgallerden kurtarılması amacıyla örgütlenen Büyük Millet Meclisi’nin çatısı altında toplanan herkesin bir ulus-devlet ya da cumhuriyet kurmayı hedeflediğini söylemek mümkün değildir. 1918- 23 dönemini ikiye ayırarak incelemekte fayda vardır: 1918- 21 arasında din üzerine yapılan vurgu ve 1921- 23 arasında “devrimci milliyetçi ideolojiyi destekleyenlerin artan gücü”.⁵⁶ 1918- 21 döneminde Ankara’da toplanan, askeri gücünü özellikle Osmanlı ordularından alan; Müslüman nüfusu Hıristiyan karşıtlığı temelinde örgütleyen; dünyanın Müslüman nüfusun yoğunlukla yaşadığı çeşitli bölgelerinde anti-empyalist, milliyetçi hareketlerle bir biçimde temas kuran ve işbirliği yapan hareket, önceden de belirttiğimiz gibi asıl olarak yabancı işgallere bir isyan olarak başlamıştır. Bu hareketi, var olan Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal, ekonomik ve ideolojik temellerine karşı bir devrim hareketi olarak değil, tam tersine “imparatorluğu korumak” amacı olan herkesin bir araya geldiği bir hareket olarak hatırlamak gerekmektedir.

Daha sonradan kendisini milliyetçi olarak tanımlayan hareketin ideolojik anlamda en temel çelişkisini de bu durum oluşturmaktadır. “Gelecekteki bağımsız devletin sınırları nasıl oluşturulacaktır?” gibi soruların yanıtları 1918- 21 döneminde henüz verilmemiştir. Osmanlı

⁵⁶ Eren Deniz Göktürk, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 113.

padişahının ve İstanbul hükümetlerinin yabancı işgali altında olduğu göz önüne alındığında, milliyetçilik bağlamında işgallere karşı savaş, eninde sonunda Osmanlı Devleti'nin temel kurumları ile çatışma anlamına gelecektir. Uluslararası alanda gittikçe güçlenen Mustafa Kemal liderliği, bu sorunu kendi lehinde çözümlemenin koşullarını da yaratmıştır. Sonuçta, “ulusal sınırlar” içerisinde bağımsızlık ve egemenlik hedefi “ulus-devlet” kurulmasına, devletin meşru ideolojisi ise İslamiyet'in yerini laikliğin aldığı bir formüle dönüşmüş ve Türk milliyetçiliğini devletin temel ilkelerinden biri olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama aynı zamanda Osmanlı kurumsal yapısıyla çokuluslu bünyeden kopuşuna da açıklık getirmektedir.⁵⁷ İslamiyet'ten laikliğe geçişin bir başka gerekçesi “medeniyette uluslararasılaşıp, kültürde ulusal kalmanın” hedefidir, bu da ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yeni bir devletin inşasıyla mümkündür. Bunun içinse yeni meşruiyet referanslarına ihtiyaç vardır. Vatandaşla devletin yeni bir ideolojik çerçevede bir araya getirilebilmesinin formülü laiklikten geçmektedir.

Büşra Ersanlı'ya göre milli kimliğin savaşkan hali faşizmin yükselişiyle başlamıştır. Çünkü bu dönemde, yüzyılın başlarındaki “barış atmosferi ideali”ni bozulmuştur. Artık özünün farkını vurgulanan başlıca yolu diğerlerini dışlamak olarak algılanmaktaydı. Böylece milliyet ve milliyetçilik kavramlarının birleştirici hedefini kolayca kaybetmelerine yol açan militarist, dışlayıcı veya eritici milliyetçilik akımları kuvvetlenmiştir.⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti de Milletler Cemiyeti'ne girme mücadelesinde Avrupa türü etnik milliyetçilik yolunu benimsemiştir. Tabii bunu kendi siyasi kültürünün üslubu çerçevesinde radikal bir değişim projesiyle yapmıştır. “Türk tarih tezi” deyim olarak Cumhuriyet döneminin 1930'lu yıllarını akla getirmektedir. Osmanlı tarih yazımının mirası olan İslam merkezli tarih yorumlarına ve Avrupa merkezli tarih yorumlarına karşı alternatif bir ulusçu yorum geliştirilmesi için ortaya atılmıştır. İki temel amacı vardır. Birincisi, Türk ulusunu odak alarak tarihi yeniden yazarak bir Türk ulusal kimliğinin yaratılmasına katkıda bulunmak, bu şekilde Cumhuriyet'in temel amacı olan ulus-devlet yaratma sürecine tarihsel bir referans oluşturmaktır. İkinci ise Türklerin dünya uygarlıklarının gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu tezini kanıtlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin meşruiyetinin tarihsel olgularca doğrulandığını göstermektir.

⁵⁷ A.g.m., 114.

⁵⁸ Büşra Ersanlı, “Bir Aidiyet Fermanı: ‘Türk Tarih Tezi’”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 800.

1930’larda konan “Türk tarih tezi”nin en önemli özelliği, tarihçiler arasında var olan belli başlı görüşlerin tartışmalar ve araştırmalar sonucunda belirginleşerek bir tez niteliği taşıması değil, daha çok “tez” olarak isimlendirilmiş olmasıdır. Bu isimlendirme bariz resmi bir nitelik taşımaktadır. Özellikle 2.Meşrutiyet dönemindeki tarihçilerin çalışmalarında Türklüğün etnik köken ve dil yönünden ağırlık kazandığı bir gerçektir. Ne var ki, “Türk tarih tezi” adıyla öne sürülen iddialarda bu eğilimin güçlendirilmesi uzun vadeli çalışmalara ışık tutacak bir biçimde değil, aşırılıklarla dile getirilmiştir. Bu nedenle de özellikle 1940’lardan itibaren etraflıca eleştirilmeye başlanan ancak 1980’lerden itibaren “resmi” kavramıyla birlikte anılan bir deyimdir.⁵⁹

20. yüzyılın başlarında “milli” kimlik için Ersanlı’nın açıkladığı gibi üç yaklaşım belirginleşmiştir⁶⁰: Birincisi “Osmanlıcılık”tı. Bu, Fransız Devrimi’nin etkisiyle devreye giren vatandaşlık anlayışının imparatorluk kapsamında ele alınması olarak açıklanabilir. Yani siyasal kimlik, Osmanlı kültürel kimliğinden kopartılmadan vurgulanacak, böylece İslam ve Türk kimlikleri de bu çerçevede anılmış ve yaşatılmış olacaktı. Bu, Türkologların Türk kökenini bilimsel araştırmalarla ortaya koyma girişimleridir.

İkinci yaklaşım Osmanlı siyasal kimliğini bir kenara bırakarak, hem kültürel hem de siyasal alanda Türk kimliğini öne çıkarmaktı. Bu görüşte olanlar, etnik kökene bağlı olan ulusal kimliğin çağa uyumlu en sağlıklı kimlik olduğuna inanmaktaydılar. Tarih ve dil araştırmalarının bu görüşle yapılması için uğraşmaktaydılar, “kültürel Türkçülük” esas özellikleriydi. Bu yaklaşım, Rus Çarlığı yönetiminde yaşayan Türk toplulukları içinde özellikle Kazan, Kırım ve Azerbaycanlı Türk aydınlarının kültürel ve etnik başkaldırısının milliyetçilik, dil ve tarih çalışmalarıyla kuvvetlendirilmesidir.

Üçüncü yaklaşımı savunanlar da Türklüğü esas almaktaydı. Türklüğü hem etnik hem de sosyolojik bir gerçeklik olarak görüp bunun bilimsel altyapısını hazırlamanın gerekliliğini duymaktaydılar. Bu akım, esas olarak Batı Avrupa ve özellikle de Fransız pozitivizminden

⁵⁹ A.g.m., 801.

⁶⁰ A.g.m., 801-802.

etkilenmekteydi. İkinci yaklaşımdan farkı, milli vazifeyi hızlandırmayı tarihin bir işlevi olarak görmesiydi. Bu üçüncü yaklaşım genel hatlarıyla etnik kimliği vatandaşlık kimliğiyle birleştirme çabasını dile getiren “işlevsel Türkçülük” akımıydı. Buna örnek olarak da Türklerin siyasal iktidara en yakın olduğu bölgenin, yani Anadolu’nun aydınlarının Türkçülük çalışmalarını pozitivism etkisiyle genel olarak sosyal bilimlerle bağdaştırma gayretleri gösterilebilir. Türk tarih tezi de bu üç koldan benimsenmiştir. Atatürk milliyetçiliği ise böyle bir tarihi süreçte oluşmuştur. Şimdi Türkiye’deki bu farklı milliyetçilik türlerini açıklayalım.

Atatürk milliyetçiliği:

Türkiye’nin resmi milliyetçiliği olan “Atatürk milliyetçiliği” kuruluşundan itibaren, vatandaşlık ve toprak/vatan esasına dayalı “Fransız tarzı” bir milliyetçilik anlayışıyla etnisist açılımlar arasındaki gerilimini bir dengeye kavuşturamamış olmasının krizini yaşamaktadır. Böyle bir ideolojik muğlâklığı ile resmi milliyetçilik, milli devletin varlığına, gücüne, tezahürlerine (simgelerine, ritüellerine, şatafatına, her yerde hazır ve nazır olma niteliğine) sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle ordu, resmi milliyetçiğin yeniden üretiminde merkezi bir rol üstlenir.

Cemil Koçak, Kemalist milliyetçilik anlayışının günlük/pratik siyaset dilindeki karşılığının Atatürk milliyetçiliği olduğunu belirtmektedir. Bunun da iki anlamı olduğunu ifade etmektedir. Birincisi, Türk milliyetçiliğinin sınırlarının çizilmiş, tayin edilmiş, üzerinde herhangi bir tartışma götürmez, herkes tarafından (benimsenmese de) tanımı üzerinde anlaşma sağlanmış bir ideoloji olduğunu kabul eder. İkincisi, bunun doktrinize edilmiş olduğunu varsayar. Ve nihayet üçüncü olarak bunu tek bir kişinin, önderin görüşü olarak ortaya koyar. Oysa bunlar, ne teorik ne de uygulamada doğrudur. Belki de tek doğru ve gerçekçi olan saptama, her türlü Türk milliyetçiliği tezahürünün kendisini Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı ile temellendirmeye, meşrulaştırmaya ve güçlendirmeye çalışmasıdır.⁶¹

⁶¹ Cemil Koçak, “Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 37.

Devlet-odaklı bir şekilde gelişen resmi milliyetçilik, milli devlet inşa pratiğinin bir sonucudur. Bu, kimi zamanlarda oldukça belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Örneğin bunalımlı 1994 yılında, milli devlet simgelerinin ve resmi milliyetçiliğin söz kalıplarının ve imgelerinin yayılımı çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Türk bayrağı olağanüstü yoğunlukta teşhir edilmiştir. Otomobil plakalarına Türk bayrağı vinyeti iliştirilmeye başlanmıştır. Ay-yıldız kolye ve rozetler, neredeyse en yaygın takı haline gelmiştir. Bazı şarkıcılar, mankenler frapan giysilerini ay-yıldız figürleriyle süslemişlerdir. İstiklal Marşı'nı söyleme vesileleri artmıştır.⁶² Tüm bu simgelerin öne çıkartılma çalışmaları, o dönemdeki siyasal tedirginliği örtmek amacıyla gündeme gelmiştir.

Kemalist Sol Milliyetçilik:

1980'lerde sol kamuoyunda da önemli ölçüde sorgulanan Kemalizm, 1990'larda sosyal demokrat aydınlar arasında yeniden serpilmiştir. 1990'ların "yeni-Kemalizm"i, Yeni Sağ hegemonyaya ve özellikle İslamcı harekete karşı bir tepki olmanın yanında anti-Kemalizm tarafından da tahrik edilmişti. Yeni-Kemalizm, Kemalizmin 12 Eylül'den sonra devletteki sağ kadrolaşma tarafından "sulandırılarak" dışlandığını (ve resmi ideoloji olmaktan çıktığını) savunmuştur; dolayısıyla başlangıçta devlete görece mesafeli durdu ve 60'lara göre daha "sivil" bir yönelim içerdi. Bir Kemalist yenilenme talebi olarak görülebilecek bu akımın eksenine, İslamcılığın yükselişi karşısındaki laik tepki oturdu. Yeni Kemalist dalganın 1960'ların ve 1970'lerin sol-Kemalist söyleminden devraldığı "ulusalcılık" söylemi, resmi (Atatürkçü) milliyetçiliğin "sol" iddialı bir versiyonudur. "Sol" iddia, bu söylemin Türk milliyetçiliğinin toprak/vatan ve vatandaşlık bağına dayalı, hümanist-evrenselci kolunu sahiplenmesinden kaynaklanır. Kemalist ulusçuluk söylemi, resmi Atatürk milliyetçiliğinin bu kolunu etnisist-özcü kolundan yalıtarak ele almaktadır.⁶³

Burada Kemalist milliyetçilik yerine Kemalist ulusçuluk kavramının kullanılması, kavramı modernleşmeye/laikleşmeye özdeşleştiren kurgunun bir parçasıdır. Modern "ulus" sözcüğüyle, Osmanlı'da dinsel cemaati belirten "millet" sözcüğünün ümmet kavramına olan

⁶² Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, 104.

⁶³ A.g.k., 107.

açılımı kapatılmak istenmektedir. Bülent Ecevit'in söylemlerinde de benzer bir gayret görülmektedir. Ecevit'in globalleşme sürecinin yeni-emperyalist etkilerini ima etmesi itibarıyla "sol" iddia taşıyan söylemi; Türkiye'yi özel olarak hedefleyen "düşman güçler" imgesini canlı tutmasıyla şekillenmektedir.

Kemalist ulusçuluk, bir yanıla resmi milliyetçiliğe, diğer yanıla liberal milliyetçiliğe ayrılmaktadır. İslamcılığa ve Kürt muhalefetine karşı devletin ve ordunun politikasını bazen fazlasıyla enerjik biçimde desteklemesiyle, resmi milliyetçilik sergilemektedir. Milliyetçiliği modernleşme vesilesi olarak benimseyişiyle de liberal milliyetçiliğe açılmaktadır.⁶⁴

Liberal Milliyetçilik:

Liberal milliyetçiliğin merkezi ilkeleri bireysel özgürlüğün ideal mekânı olarak serbest piyasa mekanizmasının idealleştirilmesine, bireysel hak ve özgürlüklerin devlet karşısında gözetilmesine dayanmaktadır. Ancak bu tanım tarihsel ve ulusal boyutlarda farklı görünüm alabilmektedir. Bu nedenle standart bir liberalizmden bahsetmek olanaksızdır. Cumhuriyet tarihi boyunca gözlemlenen liberal duruş da bu bakış açısıyla okunmalıdır. "Milliyetçi liberalizmden devlet merkezci bir milliyetçiliği öngören liberalizme ve liberal milliyetçiliğe kadar uzanan bir çizgi üzerine oturtulabilecek Türk liberalizmlerinin kesişme noktaları serbest piyasanın vazgeçilmezliği, ortak zeminleri ise milliyetçiliktir."⁶⁵

Resmi milliyetçiliğin en azından çıkışı itibarıyla güçlü bir modernist-Batılılaşmacı damarı bulunmaktadır. Tanıl Bora'nın "liberal milliyetçilik" diye tanımladığı akım da bu damarın ürünüdür. Bu, modernleşmeyi iktisat ideolojisiyle anlamlandıran, modernleşme sürecinin kalkınmacı-gelişmeci veçhesini öne çıkaran bir söylemdir. Liberal milliyetçilik

⁶⁴ A.g.k., 109.

⁶⁵ Simten Coşar, "Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 719.

ideolojisinin, Türkiye’de kapitalistleşme/modernleşme sürecinin kat ettiği gelişmeye bağlı olarak 1980’lerin sonlarında ete-kemiğe büründüğünü söylemek mümkündür.⁶⁶

1983’te yapılan genel seçimlerden, askeri rejim sonrası ilk sivil iktidar olarak çıkan Anavatan Partisi’nin (ANAP) kurucu başkanı Turgut Özal’ın, 1990’ların liberal milliyetçi söyleminin prototipini oluşturduğu söylenebilir. Özal’ın 1990’ların hükümetlerine de hâkim olan liberal milliyetçi söyleminde, sosyo-politik içeriğinden kopartılıp tamamen teknik bir konuya indirgenen iktisadi gelişme, Türkiye’nin “güçlü” olması, dolayısıyla tarihini ve kültürünü koruyabilmesi için olmazsa olmaz bir süreç olarak tanımlanmıştır.⁶⁷ Bu sürecin ayrıntıları Milliyetçiliğin Yükselişi adlı bölümde incelenecektir.

Türkçü-Turancı Milliyetçilik:

Türkiye’de tek parti döneminin en ilginç siyasal gelişmelerinden biri, kamuoyunun dikkatini özellikle Pan-Türkçü ve ırkçı söylemiyle dikkat çeken Türkçü bir akımın ortaya çıkmış olmasıdır. Bu akımın bir özelliği, geçmişi 20. yüzyılın başlarına giden Türkçü hareketin tarihsel ve kültürel tezlerini sahiplenmesinin yanı sıra ırk kimliğine dayalı belli siyasal görüşleri de yaymış olmasıdır. Bu akım, Türkiye Cumhuriyeti halkı arasında ırk ayrımı yaparak safkan soyundan gelenlere üstünlük tanımaktaydı. Ayrıca safkan ırkından olmayı başarılı önderliğin ölçütlerinden biri saymaktaydı. Bu görünüşünü tarihte binlerce yıl hüküm süren eski Türk “hanedan”larının çoğunun, melezleşme, yani Türk kanıyla yabancı kanın karışması nedeniyle yıkılmış olduğu iddiasına dayandırmaktaydı.

Tek parti döneminde karşımıza çıkan bu Türkçü akım, temelde Türk ulusçuluğunun tarih içinde geçirdiği evrelerden kaynaklanmaktadır. Akımın arka planını, Osmanlı dönemi düşüncesiyle Meşrutiyet yıllarında şekillenen Türkçü hareket sağlamaktaydı. Osmanlı döneminde Türkçülük, imparatorluğun çok-uluslu bileşimi içerisinde Türk ögesini öne

⁶⁶ Bkz. (62), Bora, 110.

⁶⁷ Bkz. (65), Coşar, 729.

çıkaran bir akım olarak doğmuştu. Bu bağlamda Türkleri, kendilerine özgü bir kültürün mirasına sahip ayrı bir etnik grup olarak nitelendirmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türkçülerini gözünde bu hareket içinde Ziya Gökalp'in özel bir yeri bulunmaktaydı. Türkçü hareketin liderleri ve taraftarları Gökalp'in sağdık bir izleyicisi olduklarını dile getirmekte ve esas amaçlarının Türk devletini "kendilerince" tarihteki şanına yakışır bir şekilde yükseltmek olduğunu söylemekteydiler.⁶⁸

Tanıl Bora, Türkçü-Turancı Türk milliyetçiliğini, resmi milliyetçiliğin "sapkın" bir kolu olarak değerlendirmektedir.⁶⁹ Türkçü-Turancı milliyetçilik, vatan olarak bütün "Türklük dünyasını" kabul etmesiyle resmi (Atatürkçü) milliyetçiliğin vatancı/Anadolucu çizgisinden ayrılmaktadır. Ezeli-ebedi bir milli varlık tahayyülüne dayalı tarih kavrayışı veya "milli din" anlayışı ise Türkçülüğün resmi milliyetçilikle kesişebildiği noktalardır.

Türkçülük, her dönem aynı şekilde etkisini göstermese de 1931'den günümüze kadar uzanan çizgide Türk siyasal yaşamı ve düşüncesi içindeki etkisini yitirmemiştir. 1930'ların başında daha mütevazı seyrederken, 2. Dünya Savaşı yıllarında taraftarların ve yayın faaliyetinin artışıyla ciddi bir canlanma devre yaşamıştır. CHP hükümetinin kültür, eğitim ve sosyal politika alanlarındaki çalışmalarına muhalefet etmek ve Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'na katılmamasını eleştirmek ve hatta Almanya yanında Sovyetler'e karşı savaşa girmeyi arzulamak bu akımın başlıca özellikleri arasında yer almaktaydı.⁷⁰ Bu da tüm Türk asıllı halkların siyasal birliğini amaçlayan Türkçü akımın Pan-Türkçü yaklaşımın, dönemin Türk dış politika ilişkileriyle çelişki içinde olduğunu göstermektedir. Zaten bu dönemde Türkçü akım içerisinde kamuoyunun en çok dikkatini çeken yön, bütün Türk halklarının birliğinin idealize edilmesiydi.

⁶⁸ Günay Göksu Özdoğan, "Turan"dan "Bozkurt"a Tek Parti Döneminde Türkçülük, 22.

⁶⁹ Bkz. (62), Bora, 120.

⁷⁰ Bkz. (68), Özdoğan, 14-15.

Türkçü-Turancı akımla resmi milliyetçiliğin ilişkisindeki gerilim 2. Dünya Savaşı yıllarında doruğa vardıldıktan sonra, 1944'teki Türkçülük davasının ardından Türkçü akım marjinal denilebilecek bir aydın hareketi konumuna itildi. Cumhuriyet tarihinde Türkçülüğün ikinci güçlenme dönemi 1970'lerde bir partinin siyasal platformu içinde yer almasıyla gerçekleşmiştir. 1960'larda Türkçü akımın mirasına, Türkeş'in biçimlendirdiği Milliyetçi Hareket Partisi ve ülkücü hareket, yeni bir mecra açmıştır. Böylece ideolojik düzeyde ırkçı etmenler gerilemiş, kültürel-tarihsel özcülüğe dayalı yeni bir milliyetçilik söylemi gelişmiştir. 1970'lerde yoğunlaşan bu gelişme, 1980'ler dönümünde milli kimliğin birincil hatta asli unsuru olarak İslam'ın öne çıkarılmasına varmıştır. 12 Eylül sonrasında İslami kimliğin baskınlığı çok artmıştır. Bu dönemde Pan-Türkçü temalar da flulaşmıştır.⁷¹ 1970'lerden itibaren marjinalleşmiş olan Türkçü-Turancı akım, 1990'larda tekrar canlanmıştır. Aynı dönemde hegemonik bir güç haline gelen İslamcı hareketle rakip olmuş; böylece kimi noktalarda resmi milliyetçiliğe yakınlaşmıştır. Ülkücü hareket artık şehirli üst-orta sınıf gençlik tabanında da sempatican bulmaya başlamıştı.

Muhafazakâr milliyetçilik:

Muhafazakâr milliyetçiliğin ideolojik temeli, Türkiye'nin İslam dünyasının ve birliğinin potansiyel önderi olarak tasarlanmasıdır. Bu temelde, Osmanlı nostaljisi modern ve milliyetçi bir emperyal tahayyüle dönüşebilmektedir. İslamcı zihniyetin resmi milliyetçilikle en rahat uyduğu konuların başında, Türkiye aleyhinde komplolar kurmak olduğunu söylemek mümkün. Ancak komploların aktörleri farklı olmaktadır. Bu akımın merkezinde RP'nin milliyetçi söylemi yer almaktadır.

⁷¹ Bkz. (62), Bora, 121.

3.3. Sivil ve Etnik Milliyetçilikler

Milliyetçilik çalışmalarında etnik-sivil milliyetçilik ikilemi önemli bir yer tutmaktadır. Genel kabule göre etnik milliyetçilik millet tanımında ırk, kültür ve dil birliğini vurgulayarak kültürel ayrıcalık ve özgünlük meselelerini öne çıkarır. Sivil milliyetçiliği ise teritoryalite, vatandaşlık ve sivil gurur belirler. Etnik milliyetçilik milletin aslını veya özünü neyin teşkil ettiğine dair temel savlar öne sürer. Bu anlayışta, milli kimlik nüfusun benzeş olması ve etnik saflığı üzerine inşa edilmiştir. Buna karşılık sivil milliyetçilik öze yönelik olmaktan çok şekilsel ve yönetimseldir. Milletin belli bir etnik öz etrafında değil, ortak siyasi idealler ve fikirler etrafında birleşmesini öngörür.⁷² Sivil milliyetçilikte milleti bir arada tutan şey özgürlük ve kendi kendini yönetebilme gibi ortak idealler ve bu idealleri gerçekleştirebilmek için bireylerin etkin ve eşitlikçi bir şekilde siyasi sürece katılmalarını sağlayan parlamento gibi siyasi kurumlardır. Benzeşliği vurgulayan etnik milliyetçiliğin aksine, sivil milliyetçilik etnik ve kültürel çeşitliliğin ortak siyasi idealler ve kurumlar çerçevesinde bir milleti oluşturmak üzere birleştirilebileceğine inanır.

Bu tanımlardan sonra etnik milliyetçiliğin gelişimini ele alabiliriz. Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle, Batı Avrupa ulus-devletlerinde bulunan merkezileşmiş milliyetçilikler yavaş ve düzensiz bir şekilde çözülmektedir. Bunu bir sonucu da ulusal sınırları aşan ilişkilerle yerel kimliklerin güçlenmesi olmuştur. Sorunlu olarak değerlendirilebilecek bu sürecin iki özelliği vardır. Birincisi kimlikleri Ernest Gellner'in büyük ulus-devletlerin "politik çatısı" dediği şey altında kapsanmış olan daha küçük, ikinci dereceden milliyetçiliklerin yeniden önem kazanmasıdır. İkincisi ise buna paralel olarak kendilerini periferilerinden gelen kültürel bir tehdit altında gören ulusal kültürlerce oluşturulan savunmaya dönük bir tepkinin büyümesi olmuştur.

Her türlü farklılık ve çeşitliliği içeren; daha doğrusu bastıran merkezi ulus devletlerin üretilen kültürleri ve ulusal kimlikleriyle birlikte zayıflamasının, daha küçük milliyetçiliklere eşi görülmemiş bir fırsat sunduğu ortadadır. Bununla birlikte, millet olmaya doğru hücumun

⁷² Anthony Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Sina Şener, 116-118.

“yükselen” küçük milliyetçiliklerin birçoğunda, çoğu kez ait oldukları eski ulus-devletlerin yerine etnik içe dönük ya da “saf” formasyonlar inşa etme çabasında girebildiklerini görmekteyiz.

Modern ulus-devletin bu melezliği, küreselleşmenin birinci safhasında yakın zamanların en büyük zoraki ve gönüllü kitle göçleriyle oluşturulmuştur. Göçmen topluluklarla bezeli hale gelmiş olan Batı ulus-devletleri, etnik, kültürel, dinsel ve dilsel olarak iç içe geçmiş bir şekilde çok kültürlü haldedirler. Ancak Stuart Hall, yeni milliyetçiliklerin birçoğunun saf bir ‘folk’ yaratmak ve oldukça tehlikeli olan ‘etnik temizleme’ oyununu oynamak için genellikle son derece şüpheli doğuş mitleri ve diğer sahte iddialarla uğraşmakta olduklarını anlatmaktadır: “Ulus-devletler farklılığa ilişkin korkularını değişik biçimlerde, yüzyıllardır barış içinde yaşadıkları komşularına karşı gösterebilirler. Bunun yanı sıra benzer korkular Müslümanlara, Kuzey Afrikalılara, Türklere ve Avrupa’nın periferelerinden gelmiş diğerlerine karşı hızla ve birlikte döşedikleri ‘yeni Avrupa’nın her yerinde görülebilir.”⁷³

Bugün artık bu noktada “Acaba tüm bu toplumlar farklılıkla yaşayabilme yetisini geliştirebilecekler midir?” sorusu akla gelmektedir. Çünkü günümüzün tehlikeli durumlarından bir tanesi farklılıklarla birlikte yaşamaktan doğan sorunlarla uğraşmayı reddederek, kendi kimliklerini korumaya çalışan gruplardır. “Bugün ‘köklü anlaşmaları olan cemaatleri’nden, ‘bütünsel yaşam tarzları’ndan ayrılmak zorunda kalan milyonlarca insan vardır. En az iki kimliğe sahip olmaya, iki dil konuşmaya, bu dillerle anlaşmaya ve bu diller arasında ‘tercüme yapmaya’ zorunlu kılınmış bu insanlar, yeni sürgünlerin ürünleridir. Onlar, mezleğin kültürlerinin ürünleridir. Biçimlendirilmiş özel kültürlerin, geleneklerin, dillerin, inanç, yazı ve tarih sistemlerinin izlerini taşırlar.”⁷⁴

Milliyetçilik literatüründe genel kanı Üçüncü Dünya milliyetçiliklerinin tarihsel oluşum koşulları nedeniyle açmazda oldukları yönündedir. Ernest Gellner ilk olarak Doğu Avrupa’daki milliyetçiler tarafından yaşanan (ve daha sonra tüm Üçüncü Dünya milliyetçiliklerinin genel özelliği haline gelen) sorunları Batılılaşma ile popülizm arasındaki

⁷³ Stuart Hall, **Melez Şahsiyetlerimiz**, 55, 56.

⁷⁴ A.g.m., 57.

karşıtlık olarak tanımlamaktadır: “Birdenbire yabancı kuvvetlerin sinir bozucu ve utanç verici teknik ve ekonomik üstünlüğünü yaşayan toplumlar, kendilerini iki seçenek ile karşı karşıya bulurlar: Sömürgeci güçleri taklit edip onlar kadar güçlü olabilir (...) veya kendi değerlerine sahip çıkabilirler.”⁷⁵

Diğer bir deyişle Üçüncü Dünya Ülkeleri’ndeki milliyetçi elitler bir yandan ülkelerini modernize etmek için Batıcı reformlar yapmanın, diğer yandan ise milli kültürlerinin özgünlüğünü kanıtlamanın çatışan gerekleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu iki çaba aslında birbirinin zıttı karakterdedir. Modernizasyon çabası pek çok alanda Batılı anlayışın benimsenmesini gerektirirken; özgünlük endişesi tam tersi istikameti işaret etmektedir: Yerel, öznel, dini ve geleneksel olanın baş tacı edilmesi. Bu iki ucun hangi milletlerde bu şekilde yaşandığı da bir diğer tartışma konusudur. “Bir ülke sömürgeci güçler tarafından ne kadar etkin ve şiddetli şekilde boyunduruk altına alınır, milliyetçiliğinin de etnik olma ihtimali o denli güçlü olur.”⁷⁶ Çünkü sömürgeci güçlerin boyunduruğu altındaki ülkelerde, milli kültürün özgünlüğünün ve üstünlüğünün ortaya konulması her zaman birincil önemde olmuştur. Bu nedenle Batılı olmayan milliyetçiliklere atfedilen açmaz, aslında sömürge deneyimi yaşamış ülkeler için geçerlidir. Açmazın zayıf olduğu durumlarda modernlik sadece pragmatik ve araçsal olarak değil, amaçsal ve ideolojik olarak da benimsenebilmektedir.

Türk milliyetçiliğinde ise Cumhuriyet rejiminin uygulamaya koyduğu milliyetçiliğin amacı sadece modernleşmenin araçlarıyla; yani görünür reformlarla sınırlı değildi. Bunun yanı sıra medeni ve Batılı vatandaşlar yaratılması amacı da söz konusuydu. 19. yüzyılda yürürlüğe konulan reformlar pragmatik nedenler taşırken, Cumhuriyet milliyetçiliği ile reformlar ideolojik bir nitelik kazandılar. Lewis’in de belirttiği gibi “Türk milliyetçiliği gittikçe bütün bir ulusu bir medeniyetten bir başka medeniyete taşımak için girişilen bilinçli ve kapsamlı bir çabaya dönüştü”.⁷⁷ Çağlar Keyder ise milliyetçiliğin (Türkiye’de) bir modernleşme ideolojisi ve pratiği işlevini gördüğünü belirtmektedir.⁷⁸ Bu nedenle Türk milliyetçiliğinin aşırı baskıcı olduğuna dair ipuçları da bulmak mümkündür. Çünkü Türk ulus-

⁷⁵ Ernest Gellner, “The Turkish Opinion in Comparative Perspective”, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, 235.

⁷⁶ Ayhan Akman, “Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik*, 84.

⁷⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Kuruluşu*, 3.

⁷⁸ Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, 116.

devletinin kuruluşu uzun bir anti-sömürgeci mücadele gerektirmemiştir. Aksine nispeten kısa süren bir savaş sonunda yukarıdan aşağıya dayatılan bir milliyetçilik söz konusudur. Ayrıca savaş, bir diğer savaşın devamı olarak görüldüğünden, popüler bir mobilizasyonla değil alışılmış orduyla sürdürülmüştür. Bir yandan da Cumhuriyet kuran elitlerin Batı'ya karşı fazla tepkileri yoktu. "Üçüncü Dünya"cı bir perspektif geliştirmemişlerdi. Kendilerini modernleştirici elit olarak algılamakta, "bizim" kültürün onlarınkinden üstün olduğunu düşünmekteydiler.⁷⁹ Bu nedenle Türk milliyetçiliğinin motifleri temellendirilmişken icat edilmişlik görünümü vermektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan Türkçülük hareketinin yerleşmeye çalıştığı etnik bilinç ve kimlik olarak "Türk"lük, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte etnik içeriğinden arındırılarak yalnız vatandaşlık anlamında kullanılmıştır. Bu dönemde Türk ulusu, etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların oluşturduğu bir siyasal topluluk olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰

Genelde bir etnik grubun kendine özgü kültür ve tarihini vurgulayarak gerek bir ulus-devlet kurma, gerekse de mevcut devletini bu doğrultuda yeniden yapılandırma veya canlandırma ideolojisi ve eylemi olarak tanımlanan etnik ulusçuluk, Türk siyasal düşüncesine ilk önce Türkçülük hareketiyle girmiştir. Özellikle dil ve tarih alanında etnik bilinçlenme olarak başlayan Türkçülük akımı, 2. Abdülhamit döneminde daha çok kültürel planda gelişmiş, 1908 sonrası da siyasi bir açılım göstermiştir. Aslında çok uluslu Osmanlı Devleti'nin dağılma süreci içinde beliren tepkiler ve Osmanlılık, İslamcılık gibi çözüm arayışlarından bir tanesi olan Türkçülük, nüfusun ve toprakların giderek Türk unsura dayanması sonucunda Türk ulusal devletine geçişi belirleyen ideoloji oldu.⁸¹

Kemalist Türk milliyetçiliğinin modernist karakterini anlamak için ise yapılan reformlara bakılabilir: Hilafetin kaldırılması, Latin alfabesinin kabulü, "medeni giyim" tarzının kabul edilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması bunlardan sadece birkaçıdır. Bunun

⁷⁹ Çağlar, Keyder, "Türk Milliyetçiliğine Bakmaya Başlarken", Yaz-Güz 1993, 12.

⁸⁰ Bkz. (36), Özdoğan, 57-58.

⁸¹ A.g.m., 59.

yanı sıra milliyetçiliği kurarken kullanılan kurumlar, dokümanlar ve pratikler de dikkat çekicidir. Türk Dil Kurumu, Nutuk, Gençliğe Hitabe, ilkokullarda okutulan Andımız veya milli bayramlar bunlara örnek olarak verilebilir. Tüm bunlar bir ulusu kurmaya yönelik gerçekleştirilen reformlardı. Kemalist milliyetçiliğin bu ısrarlı ve kapsamlı Batıcı reform hareketi, herhangi bir etnik özgünlük kaygısı taşımamaktadır. Cumhuriyet dönemi resmi ideolojisi olarak geliştirilen Türk milliyetçiliğinde ulus-devlet ve ulusal kimlik öncelikle uygarlaşma ve uluslaşma projesinin bir gereği olarak benimsenmektedir. Ancak bunun yanı sıra Çağlar Keyder'e göre Batılılaşmış toplum kesimleri gayrimüslimler olduğuna göre bunlar "gerçek" ulusun bedeni üzerinde zararlı bir ur, hatta bir parazit gibi görülüp reddedilmesi söz konusuydu.⁸² Bu da Cumhuriyet döneminde azınlıkların modernleşmesini dışlamak anlamına da gelmektedir.

⁸² Çağlar Keyder, "Arka Plan", **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, 17.

4. MİLLİYETÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ

Milliyetçilik günümüzde; yani 19. yüzyıldakinden ve 2. Dünya Savaşı ertesinden sonraki üçüncü baharında, her zamankinden daha etkilidir. Marx'ın dini "ruhsuz dünyanın ruhu" olarak tanımladığı gibi, Tanıl Bora da geç-modern dönemdeki milliyetçiliği "yurtsuz dünyanın ruhu" olarak tanımlamaktadır.⁸³ Çünkü artık globalleşme denilen süreçte tarihin farklı zamanlarına ait ilişki, mekân, topluluk üniteleri, alışıldık bütünlüklerinden çözülmektedir. Ayrışmanın böylesine örgünleştiği ve hız kazandığı bir dünyada, modernizmin belki de en "ayrıştırıcı" ideolojisi olan milliyetçilik kendini evinde hissetmektedir. Daha önemlisi, yurtsuzlaşan, toplumsal bağlarını, güvencelerini yitiren insanlara kendilerini evlerinde gibi hissettirmektedir. Bir ülkeden tahliye edilen halklar veya düşman görülen komşular bu duygunun tezahürleri olarak yorumlanabilir.

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca dünya tarihi açısından birer dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek olan pek çok olay, aslında her defasında milliyetçiliğin tarih sahnesinden silindiği yanılgısını yaratmıştır. Ancak ilerleyen zaman içinde her birinin milliyetçiliği daha da körüklediğini ortaya çıkarmıştır. 20. yüzyılda milliyetçiliğin öldüğü zannedilen olaylardan ilki, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın son imparatorlukları olan Avusturya ve Osmanlı imparatorluklarının kendi kaderini tayin eden uluslara bölünmesidir. Çünkü artık milliyetçilerin elde edecekleri bir şey kalmadığı düşünülmekteydi. 1917'de Bolşevik hükümet darbesinden sonra da milliyetçiliğin yok olacağı akla gelmişti. Burjuvazinin kaderini tayin hakkı mücadelesinin yerini, bundan böyle vatani olmayan işçilerin mücadelesinin aldığı söylendiğinde artık milliyetçiliğin bir anlamı kalmamıştı. Üçüncü olay ise 2. Dünya Savaşı'nda sağ eğilimli İtalya ve Nasyonal Sosyalist Almanya'nın askeri yenilgisidir. Milliyetçiliğin sebep olduğu soykırımın sonuçları herkesin gözü önünde sergilenmesiyle gerekli derslerin alındığı düşünülüyordu.

Tüm bunlara rağmen aradan yıllar geçtikten sonra bile milliyetçiliğin, sadece yaşamaya devam etmeyip, aynı zamanda her geçen gün etki alanını daha da büyüttüğüne şahit

⁸³ Bkz. (62), Bora, 8.

olmaktayız. Bunun da bazı sebepleri vardır. Birincisi SSCB'nin dağılmış olmasıdır. Bu dağılmayla federasyonu oluşturan milletler kendilerini bir anda siyasal boşlukta bulmuşlardır. Bu da halkların komünizmin dağılmasından sonra tutkuyla milliyetçiliğe sarılmasına sebep olmuştur. Milliyetçiliğin daha çok dile ve akla getirilmesinin bir diğer nedeni ise Doğu Avrupa ve Balkanlar'da bazı halkların tarihin bu son dönemlerinde bir yığın felaket yaşamış olmalarıdır. Sırasıyla 1. Dünya Savaşı, Nazi etkisi, 2. Dünya Savaşı, komünizm ve sonra da Soğuk Savaş bu halkların evlerine girdi, yaşama biçimlerini değiştirdi. Bunun sebebi ise tüm gelişmelerin baş döndürücü bir hızla gerçekleşmesiydi. "Bireyler gibi toplumların da basamak atlama zorudur. Basamakları teker teker çıkmaları daha sağlıklıdır. Yoksa geri dönerek basılmamış basamaklara basmak isteyebilirler. Millet dönemini yaşayamadan proleterya enternasyonalizmini yaşayanlar şimdi geri dönüyorlar."⁸⁴ Zaten komünist yönetim sırasında bu milliyetçi özelemler hiçbir zaman tamamen yok olmamıştı. Komünizm dağılması ve eski liderlerin etkilerini yitirmesiyle, halkın bu milliyetçi özelemlerine vurgu yapılmaya başlanmıştır.

Burada dikkati çeken bir diğer nokta, milliyetçiliğin yalnızca sağ denilen kesim tarafından değil, aynı zamanda sol denilen kesim tarafından da canlandırılıyor olması. Ulusal sosyalist savaştan sonra milliyetçilik, muhafazakârlarla sınırlı olmaktan çıktı. Devrimcilerin öğretisi ve pratiği haline geldi. Bu solcu ya da devrimci milliyetçiler, kendi milliyetçiliklerinin faşist milliyetçiliğiyle hiçbir ortak yanı olmadığı düşüncesindedirler. Çünkü kendilerinin ezilenlerin milliyetçiliğidir ve kişisel olduğu kadar kültürel kurtuluşu da içermektedir.

Türkiye'de milliyetçiliğin yükselişini ise 1980'lerde başlayan bir süreç olarak ele almakta fayda vardır. Türkiye'nin 90'larda yaşadığı milliyetçi kabarış, aslında 80'lerdeki toplumsal ve kültürel patlamanın hasadı olarak değerlendirilebilir. 80'lerde yaşanan kapitalizm ve modernlik, Cumhuriyet tarihi boyunca "modernleşmek için bastırılan şeyler" in siyaset dolayımı olmaksızın doğrudan ifşa edilebilmesine uygun bir kıvama gelmiştir. Resmîyet kasnağı gevşemiş, toplum "dillenmiş", argo ve pop müzik yükselmiş, gerçek anlamda bir kitle kültürü oluşmuştur.⁸⁵

⁸⁴ Bkz. (40), Oran, 47.

⁸⁵ Bkz. (62), Bora, 72.

Türk milliyetçiliğinde, uygarlık ve insanlık değerlerini Avrupa'ya özgü sayan “Batılı” milliyetçilik elementleriyle etnik-kültürel bilincin ve tarihsel mitolojinin ağır bastığı “Doğulu” milliyetçilik elementleri arasındaki gerilimin belirleyiciliği söz konusudur. Artık yeni Türk milliyetçiliğinin Batılı ve Doğulu uçları vardır. 1980’ler ve 90’larda yaşanan dönüşümler Türk milliyetçiliğinin bu gerilimlerini derinleştirmiştir. Bu dönemde dünyayla bütünleşmeye önem veren milliyetçilik verileri oluşmuştu. Bunun “Batılı” milliyetçilik olarak da tanımlamak mümkündür. Kapitalist dünyanın birörnekleştirici kültürüyle bütünleşmede alınan mesafe, milliyetçi tasavvuru “dünyevileştirmiştir”.⁸⁶ Özalıcı ideolojik söylemle birlikte milliyetçi bakış açısı ekonomist bir karaktere bürünmüştür. Türkiye’de liberal milliyetçilik olgusunun 1980’lerde yeni sağ ekonomi politikaları ile ortaya konulduğunu, bu olgunun sermaye birikiminin sağlanmaya çalışılması ve bununla global sermayeye eklemlenme ve medeniyete uyumlu hale gelerek Batılılaşma politikasının uygulamaya konulması ile oluştuğunu söylemek mümkündür.

Pozitif bir milliyetçilik dilinin de geliştiği bu dönemde sosyalist bloğun çökmesini ve Asya’daki Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlaşmasını takiben, Türkiye’nin bir “bölgesel güç” olduğu ve uzun/orta vadede bir “dünya gücü” olma potansiyeli taşıdığı dile getirilmiştir. Batılı kültürel milliyetçilik Türkiye’ye, Türkiye’nin uygarlık ve insanlık değerlerini sindirmiş, global “yüksek kültür” dairesi içinde yer alan Batılı bir ülke olduğu tezinden uyarlanmıştır. Bu tezin kökleri, Cumhuriyet ideolojisinin “muasır medeniyet seviyesine ulaşma” düsturunda da bulunabilir. 1990’larda, Batılı kültürel milliyetçiliğin çağdaşı olan Batıcı Türk milliyetçiliği, Türkiye’nin artık bu seviyeye ulaştığı, irrasyonellik, yavaşlık gibi Doğulu zaafı aştığı; Batıya benzeme, yani “gibi olma” evresini geçerek artık bizzat Batı olduğu inancındadır. Taklit etme güdüsünden kaynaklanan kompleksten kurtulunmuştur.

Bunun yanı sıra aynı dönemde milliyetçiliğinin “Doğulu” karakterini derinleştiren etkenler de belirlemiştir. Ve artık Türk milliyetçiliğinin Doğulu ve Batılı yüzleri çatışmaktaydı. Tanıl Bora’ya göre bu iki yüzün iki farklı uça görünümüleri bulunmaktadır: Bu görünümler

⁸⁶ A.g.k., 75.

Türk milliyetçiliğinin “Batı” ucunda Batılı kültürel milliyetçiliğin uyarlanması olarak, “Doğu” ucunda ise ‘soy’ Türkçülüğün canlanması olarak tanımlanabilir.⁸⁷

MÇP/MHP çizgisinin temsil ettiği radikal Türk milliyetçiliği, yeni Türk milliyetçiliğinin Doğulu tarafıdır. Bu da çoğu zaman Batılı kültürel milliyetçiliğin yaygınlaşmasına tepki vererek kendini tanımlar. Bunun yanı sıra Kafkasya ve Orta Asya’daki Türkî cumhuriyetlerin bağımsızlaşması yeniden Türkçüleşmeyi sağlayan gelişmelerden biridir. Böylece ülkücü edebiyatta 60’larda ve 70’lerde bir ütopya işlevi gören, 1970’lerin ikinci yarısında unutulmaya başlanan Pan-Türkizm, gündeme gelmiştir. Üstelik artık Pan-Türkizm eskisi gibi hayalci ve tehlikeli bir tasarım olarak sayılmamaktaydı.⁸⁸

Türkiye, ağır bir beka krizi altında kurulan ve çevresine yoğun bir tehdit algısıyla bakan bir ulus devlet geleneğine sahiptir. Türk milliyetçiliğinin ve Türk milli kimliğinin biçimlenmesinde bu beka kaygısının ve tehdit algısının büyük etkisi vardır. Bu tehdit algılaması ve beka krizi, tam da Türkiye’nin özgüvenini topladığı 90’lı yıllarda kabarma yaşamıştır. 80’lerde Yeni Sağ ekonomi politikalarıyla sağlanan sermaye birikimi, global sermayeyle eklenmede alınan mesafe, tüketimin modernleşmesi ve yaygınlaşması söz konusu özgüveni sağlamıştı. Avrupa Birliği’ne tam üyelik başvurusu sırasında esen hava, Cumhuriyet’in kuruluşundan beri göz dikilen “muasır medeniyet seviyesine” erişme, yani Batı’nın bir parçası olma hissini yaymıştır.⁸⁹ Yukarıda belirtilen bağımsızlığı kazanan Türkî cumhuriyetlerin açtığı rasyonel ve ekonomist yeni-Turancılık perspektifi, bu hissi pekiştirdi. Turgut Özal’ın Türk-İslam-Batı sentezi tasarımı da dönemin iyimser ve özgüvenli rüzgârının da simgesi olmuştur.

Bu dönemde toplumsal katmanlarda da değişiklik yaşanmıştır. Özal’ı destekleyen finans ve ticaret kesiminin kentli yeni orta sınıfı yaratmıştır. 1980’li yılların sonuna gelindiğinde neo-liberalizmin ürünü olan yeni birikim ve toplumsal hiyerarşide yükselme kanalları İstanbul’da yeni bir zenginler kategorisini ortaya çıkarmıştır. Ne var ki bu yeni bir

⁸⁷ A.g.k., 78.

⁸⁸ Ömer Laçiner-Tanıl Bora, “Türki Cumhuriyetler ve Türkiye: İkinci Vizyon”, Birikim, Mayıs 1992, 7-16.

⁸⁹ Bkz. (62), Bora, 96-98.

“sonradan görme” türüydü. Beğeni konusuna hiç mi hiç aldırılmıyordu.⁹⁰ 1980 sonrasında uygulanan yeni liberal politikalarla ortaya çıkan bu yeni kentli üstorta sınıfın bu yeni ekonomi içinde kendi varlığını sürdürebilmesi ancak belli bir sermaye ile ve yabancı ortaklarla hareket edip, bürokratik mekanizmaları kendi lehine çevirmesi ile mümkün olabilmekteydi. Bu kesimin sürdürdüğü liberal politikaların ülke kalkınmasında “olmazsa olmaz”lığı bir liberal milliyetçi söylem haline dönüşmüştür. Bu milliyetçilik söylemi tüketim kültürü ile biçimlenmektedir.

Özgüven ve iyimserlik havasının sönüp tehdit ve beka kaygısının kabarmasına doğru geçişin eşiği olarak Körfez Savaşı gösterilebilir. Savaş süresince yaşanan bölgede yaşanabilecek Batı hegemonyası kaygılarının yanı sıra savaştan sonra da Kuzey Irak’ta bir Kürt devleti oluşumunun başlaması bir tehdit olarak belirmişti. Üstelik Türkiye’deki Kürt milli hareketinin yeni bir ivme kazanması, karamsarları haklı çıkarmış, milliyetçiliğin fundamentalist fraksiyonlarının seslerini yükseltmelerine fırsat vermiştir. Kafkasya ve Bosna Hersek’te, Irak benzeri bir uluslararası müdahale beklentisinin gerçekleşmemesi de Yeni Dünya Düzeni’nin bir aldatmaca olduğu düşüncesini yerleştirdi. Bu da milli bilinçte Batı karşıtı eğilimleri beslemiştir. Sonuç olarak 1990’lara “21. asır Türk asrı olacak” sloganıyla giren Türkiye, 1990’ların ortasında “Cumhuriyet tarihinin en ağır bunalımı” diye algılanan bir krizle karşı karşıya kalmıştır.⁹¹

Tempo dergisinin 6 Nisan 2006 sayısında yayınlanan bir araştırmanın sonuçları son zamanlarda hemen herkesin konuştuğu “Türkiye’de milliyetçilik yükseliyor mu?” sorusuna cevap verecek niteliktedir. Bilgi Üniversitesi ve Infakto Research Workshop tarafından hazırlanan milliyetçilik araştırması, 18-28 Şubat 2006 tarihleri arasında Türkiye çapında 15 ilde 800 kişilik bir örneklem kullanılarak yapılmış. Öncelikli sonuç, araştırmaya katılanların yüzde 55.9’unun son yıllarda Türkiye’de milliyetçiliğin yükseliyor olduğunu düşünmesidir. Katılımcıların yüzde 52.4’ü de kendisini Türk milliyetçisi olarak tanımlamaktadır. Milliyetçiliğin yükselmesinin temel nedeni olarak “bölücü terör” gösterilmiştir. İkinci sırada AB’ye üyelik süreci; üçüncü sırada ABD’nin Irak’a müdahalesi yer almaktadır. Katılımcıların yarısı “Avrupa Birliği”nin Türkiye’yi bölmek istediğine” inanmaktadır. Buna rağmen, yüzde

⁹⁰ Ayşe Öncü, “İstanbulullular ve Ötekiler”, **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, 130.

⁹¹ Bkz. (62), Bora, 100.

63'ü yine de AB üyeliğini desteklemektedir. Buradan halkın arasında Avrupa Birliği'ne karşı net bir tavır olmadığı anlaşılmaktadır. Yani Batı bir yandan ulaşılması gereken bir hedef, bir yandan da Türkiye'yi bölmek isteyen bir güç odağı olarak görülmektedir.

Araştırmanın bu çalışma açısından önemi, Türklüğü dil, din, kültür ve kan bağı gibi etnik öğelere göre tanımlayanların oranının yüzde 94.5 olarak çıkmasıdır. Türklüğü vatandaşlık temelinde tanımlayanların oranı ise yüzde 85.7. Türklükle neyin bağdaşmayacağı sorulduğunda çoğunlukla dinsiz ya da Yahudi-Hıristiyan olmak yanıtı alınmıştır. Tüm bunlar Ziya Gökalpçi bir milliyetçilik anlayışının toplumun genelinde hala hüküm sürdüğünü göstermektedir. Bunun yanı sıra "Türklüğün" etnik bir kimlik olarak algılandığı iddiasını da güçlendirmektedir. Araştırmada Orhan Pamuk'un yaptığı açıklamalarla ilgili bir soru da bulunmaktadır. "Yakın dönemde ülkemizin yaşadığı gelişmelerden sizi en fazla rahatsız eden hangisidir?" sorusuna karşılık ikinci oy çokluğuyla (yüzde 30.2) alınan cevap, Pamuk'un "Türkiye'de 1 milyon Ermeni, 30 bin Kürt öldürülmüştür" sözü olmuştur. Birinci sırada yabancıların Türkiye'de toprak satın alması yer alırken, üçüncü sırada Ceza Yasası'nın 301. maddesi uyarınca Türklüğü aşağılamaktan açılan davalar, dördüncü sırada bazı şehirlerde yaşanan linç girişimleri yer almaktadır.⁹²

⁹² Tempo Dergisi, No: 2006/14, 6.4.2006

5. AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİK

31 Temmuz 1959’da başlayan Avrupa Birliği serüveni, bugün daha da heyecanlı bir şekilde devam etmektedir. Ancak son iki yılda gerçekleşen iki dönüm noktası Avrupa Birliği “fenomeni”nin daha da çok konuşulmasına ve tartışılmasına sebep olmuştur. Ancak bu kez bir farkla; Avrupa Birliği’ne dâhil olmanın olumsuz tarafları da sıkça gündeme gelmeye başlamıştır. Bu dönüm noktalarından ilki olan 17 Aralık 2004’te AB Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyinin Brüksel’de yapmış olduğu Zirve Toplantısı’nda Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini müzakereleri açmak için yeterli ölçüde karşıladığına karar verilmiş ve 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlaması öngörülmüştür. İkinci dönüm noktası ise 3 Ekim’de Lüksemburg’da toplanan AB Genel İşler ve Dışilişkiler Konseyi’nin, Aralık 2004 tarihinde AB Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı Sonuç Bildirgesinden aldığı yetki ile Türkiye ile AB’ye üyelik müzakereleri çerçeve belgesini onaylamasıdır.

Hedefleri arasında Avrupa’da ulus-devlet sınırlarını silmek olan Avrupa Birliği projesi, ulus ve dinler ötesi bir topluluk/toplum tasarımını yürürlüğe koyan bir süreci başlatmıştır. Bu da Avrupa Birliği’nin, yapısı itibariyle de geleneksel ulus-devlet milliyetçiliğiyle çelişmekte olduğunu göstermektedir. Avrupa Birliği’ne dair tek çelişki bu değildir. Çünkü bu birlik içinde de milliyetçilik adına çeşitli dalgalanmalar vardır. Avusturya’dan Fransa’ya kadar bazı ülkeler pek çok konuda fikir birliğine varamamaktadır. Yani Avrupa Birliği de kendi içinde pürüzsüz bir “birliği dönüştürme” süreci yaşamamaktadır.

Türk milliyetçiliği ise 17 Aralık tarihinden itibaren biraz da beklenmedik bir şekilde yükselme sürecinden geçmektedir. Beklenmedik olmasının sebebi, bunun AB’ye üyelik müzakerelerinin başlamasından önce değil, sonrasında alevlenmiş olmasıdır. Müzakerelerin öncesinde hemen herkes kendi içinde “acaba”ları düşünmekteydi. Büyük çoğunluk milliyetçiliklerin öne sürdüğü AB’ye girmekle “milli devlet” ve kimliğin hangi tehlikelerle karşılaşacağına dair yaklaşımları sessizce dinlemekte ve katılım sürecinin resmen başlatılması

kararını beklemekteydi. Müzakerelerin ertesinde ise kuşkular giderek yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Müzakereler çetin geçmekle birlikte nihayetinde beklenen sonuç alınmıştı. Ancak gerek AKP hükümetinde gerekse halkta memnuniyetsizlik vardı. 2005'in ilk aylarından itibaren belirginleşen milliyetçi kabarış, yine beklenenin aksine “dış düşmanlar”a karşı olmadı. Hâlbuki 17 Aralık'ta Brüksel'de Avrupalı liderlerin Kıbrıs konusundaki dayatmaları Avrupa'ya karşı bir savunma refleksi ve muhafazakâr tutumu geliştirmesi beklenirdi. 17 Aralık sonrası milliyetçi kabarış böylesi bir “dışa/Avrupa'ya karşı” bir hınçla değil, içe, içteki düşman(lar)a, özellikle de Kürtlere -ve kısmen'de Ermenilere, Yahudilere, masonlara, Sabetaycılara...- yönelik hınç gösterileriyle kendini dışa vurmaktadır.

Hükümetin milliyetçi-muhafazakâr tutumu da “içe dönük”tür. İktidara geldiğinden beri geçmiş merkez sağ hükümetlerin “devletçi” söyleminden olabildiğince uzak durmaya çabalamış olan AKP, bu son dönemde özellikle güvenlik güçlerinin keyfî uygulamaları ve aşırı şiddet kullanmaları ile karşılaşıldığında, o terk edilmeye çalışılan dille konuşmaya başlamış; “polisin tahrik edildiği”nden, dayak yiyenlerin “terörist” olduğundan, bunları haber yapanların “ülkeyi jurnalledikleri”nden dem vurur olmuştur.⁹³ Yine de Türkiye'de demokratikleşmeye engel olan başlıca faktör devletin tutumu değildir. Bunu incelemek için geleneklerden toplumsal alışkanlıklara kadar farklı bileşenleri de ele almak gerekir. Bu nedenle Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde devletten beklenilenden fazla uyum göstermesi, bu sürecin sorunsuz olarak atlatılacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarından itibaren pek çok konuda reformlar yapmış olmasına rağmen, kadın-erkek ve aile ilişkilerinden etnik, dini, mezhebi topluluklar arası ilişkilere kadar pek çok alanda gelenekselleşmiş alışkanlıklarını sürdürmektedir. Buna henüz iki yıl önce kabul edilmiş yeni TCK'daki töre cinayetleri konusundaki ceza indirimi konusunu bile eklemek mümkün. Bu alışkanlıklar da çoğu zaman demokratikleşme yolunda engel teşkil etmektedir.

Hükümeti de içine alan bu son milliyetçi kabarış dalgasının sebebini kavrayabilmek için Türk milliyetçiliğinin 17 Aralık'taki yani kritik dönemeçteki haline bakmak gerekir. Bu analiz, bu kabarışın Ömer Laçiner'in deyimiyle niçin “şişkin ama içeriğinin tel tel dağılan bir

⁹³ Ömer Laçiner, “AB Süreci ve Milliyetçilikler”, Birikim.

yapıda” olabildiğini, “bir eylem enerjisiyle yüklü olmaktan çok aşırı bir gösterme/gösteri havası taşıdığını” ve “milliyetçiliğin doğasında mevcut sebep-tepki orantısızlığının bu kez niçin had safhada tezahür ettiğini” açıklamaya çalışacaktır.

Avrupa Birliği ülkelerinde de benzer bir yaklaşım bulunmaktadır. Birlik sürecinde ortaya çıkan milliyetçilikler ister Alman, İngiliz veya Fransız milliyetçiliği gibi “güçlü üstün” sıfatlı milletlerde, isterse Danimarka, Yunanistan gibi “küçük” uluslarda olsun, büründüğü yabancı düşmanlığı ile ülkelerindeki yoksul veya göçmen toplulukları konu-hedef alarak, istisnasız aynı şema içinde davranmaktadırlar.⁹⁴ Türkiye için de aynı şemanın geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye’de, Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde kabaran milliyetçilik, gücünü Kürtler, Ermeniler, Rumlar üzerine “boşaltmaya” yönelik olarak kullanmaktadır.

Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde göze çapan huzursuzluklar çoğunlukla aynı eksen etrafında dönmektedir. Özellikle popüler milliyetçi yaklaşımın bakış açısı AB’ye katılımın sağlayacağı umulan maddi kazançlarından mahrum kalmama arzusu ile kendi çabası ile oluşturamadığı idari, hukuki siyasal norm ve kurumları bir “Avrupalı dayatması” olarak kabullenmenin sıkıntısının bileşimi idi. Gerçi o norm ve kurumlara bizim de ihtiyacımız olduğu söylenmekteydi. 3 Ekim sonrası ise bu hesaplaşmanın tedirginliğini yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği ile müzakere süreci, Türkiye’de birer tabu olan bazı konularda düşünmenin artık bir gereksinim olduğunu göstermiştir. Bunlardan biri Kürt sorunu; diğeri ise tarihle yüzleşme başlığı altında dikte edilen Ermeni soykırımı iddialarıdır. İşte bu iki nokta, yönetici elit değişikliğini şart kılacak güçlü dinamiklere sahip ve bu nedenle de bu isteklere karşı büyük bir direnme bulunmaktadır. Bu iki hassas konu üzerine Orhan Pamuk’un yaptığı yorumlar da bu yüzden bu kadar yankı uyandırmıştır.

⁹⁴ A.g.m.

1960'larda modernleşme yolunda iyi bir yol alınmıştı. Ancak ilerleyen yıllarda modernleşme arttıkça Batıyla aramızdaki uçurumun kapanamayacağı artık belli çevrelerce kabul edilmiştir. Bu nedenle şimdilerde ise Batı artık mücadele edeceği bir güç değildir. Bunun sebepleri arasında ekonomik ve sosyo-politik farklar yer almaktadır. Ayrıca Türk toplumu, yıllardır “önemli olan ekonomik kazançlardır” avuntusuyla yaşamış olan bir toplumdur. Bu nedenle kesin bir karşı çıkışın yüksek sesle savunulması hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Böyle bir gelişim süreci tepkinin Batıya değil, azınlıklara çevrilmesinin bir diğer nedenidir.

Türk basını da bu sürecin tahlil edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Kamuoyunu bilgilendirmek görevine sahip olan köşe yazarlarının söylemlerinde, devletin ve toplumun bu süreçteki rollerini gösteren ipuçları bulmak mümkündür.

6. BASINDA MİLLİYETÇİLİK SÖYLEMİ

Milliyetçi duyguları harekete geçiren olaylar, halkın ilgisini çeken konuların başında yer almaktadır. Bunun yanı sıra köşe yazarları da sıklıkla kendi sütunlarında bu konulara bakış açılarını göstermektedirler. Pek çok konuda olduğu gibi bunda da kendi aralarında tartışmaktan geri durmayan bu yazarlar, “milliyetçilik” adına yapılan atışmaları gün geçtikçe alevlendirmektedirler. AB’ye uyum sürecinde yani son bir yıldır bu tarz konular köşe yazarlarının daha da çok ilgisini çekmeye başlamıştır. Çünkü bu süreçte alınan ve alınacak olan bazı kararlar kimi köşe yazarlarına göre “taviz vermek” olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle pek çok köşe yazarı Orhan Pamuk davası gibi olaylarda daha hassas davranmakta ve tutucu davranışlar sergilemektedir.

Bu çerçevede milliyetçi duyguları harekete geçirerek Türk basınında en çok yer bulan olaylardan biri, Orhan Pamuk davasıdır. Orhan Pamuk’un yargılanma sürecinden önce de sonra da konunun her aşaması ve tarafı haberlere konu olmuştur. Bu olay bu kadar dikkat çekici olunca haftalarca hemen her gazetede köşe yazarlarının gündeminden düşmemiştir. Bu yazılara geçmeden önce Orhan Pamuk davasını hatırlamakta fayda vardır.

2005 Şubat’ında İsviçre’de yayımlanan Das Magazin isimli haftalık dergiye verdiği röportajda “Bu topraklarda 1 milyon Ermeni 30 bin de Kürt öldürüldü” diyen Orhan Pamuk hakkında, Şişli Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından TCK’nın 301. maddesi uyarınca “Türklüğü alenen aşağılama” suçlamasıyla üç yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açılmıştır.⁹⁵ Şişli 2. Asliye Ceza Mahkemesi ise ‘Eski TCK sanığın lehine’ diye yargılama için Adalet Bakanlığı’ndan izin alınması gerektiğine hükmetmiştir. Mahkeme konuya ilişkin Adalet Bakanlığı’na da bir yazı göndermiştir. Bakanlığın yanıtı gelmeden 16 Aralık 2005’te yapılan ilk duruşmada dosya Adalet Bakanlığı’nda olduğu için yargılamanın durdurulmasına karar verilmiştir. Duruşma 7 Şubat 2006’ya ertelenmiştir.

⁹⁵ Röportajın tam metni Ek-1 adlı bölümde bulunmaktadır.

Adalet Bakanlığı'ndaki dava dosyası 20 Ocak 2006'da Şişli 2. Asliye Mahkemesi'ne ulaşmıştır. Adalet Bakanlığı'nın "yargılama için izin yetkimiz yok" görüşü üzerine, mahkeme duruşma gününü beklemeden, dava şartı oluşmadığından davanın düşmesine hükmetmiştir. Bu süreçte Yargıtay 1 Haziran 2005'ten önce açılan davaların Bakanlık'ın iznine tabi olduğu yönünde karar vermiş ve karar Orhan Pamuk davası için emsal olarak gösterilmişti. Adalet Bakanı Cemil Çiçek de görüşünü 7 Şubat 2006'ya ertelenen duruşmadan hemen önce mahkemeye bildireceğini açıklamıştı. Türkiye'de olduğu kadar Avrupa'da da geniş yankı bulan 16 Aralık'taki ilk duruşma olaylı geçmişti. Davaya katılan ve ülkücülerin saldırısına uğrayan Avrupalı parlamenterler, davanın düşmesi yönündeki beklentilerini yineleyerek, Türkiye'nin önemli bir fırsatı kaçırdığını söylemişti.

Köşe yazarlarının Orhan Pamuk davası hakkındaki yorumlarına geçmeden önce dünyada benzer olaylarda karşılaşan yazarları ele alacağım. Elbette ki Hint asıllı İngiliz yazar Salman Rüşdi ve Bangladeşli yazar Teslime Nesrin'in yaşadıkları ülkenin yönetiminden ve halkından gördükleri tepkinin, Orhan Pamuk'un yaşadıklarıyla karşılaştırılması imkânsızdır. Nihayetinde ülkelerini terk etmek zorunda kalan Rüşdi ve Nesrin'in yaşadığı sorunlar, hem uluslararası birer örnek olması hem de ileride anlatılacaklara temel oluşturması açısından önemlidir.

6.1. Dünyanın Konuştuğu İki Yabancı Yazar

Hint asıllı İngiliz yazar ve romancı Salman Rüşdi (Rushdie), 19 Haziran 1947 Hindistan, Bombay doğumludur. Romanlarının çoğu Hindistan'ı konu alır. Anlatımı, mit ve fanteziyi gerçeklik ile iç içe geçiren bir tarzdadır. Bunun yanı sıra Günter Grass, Mikhail Bulgakov gibi isimlerden de etkilenmiştir. Booker ödülü yanında birçok ödül sahibidir.

Salman Rüşdi, Urduca ve İngilizce konuşan Müslüman bir ailenin oğlu olarak Bombay'da doğdu. 1961'de lise eğitimi için İngiltere'ye gönderilen Rüşdi'nin ailesi, 1964'te diğer Müslümanlarla birlikte zorunlu olarak Pakistan'a göç etti ve Karaçi'ye yerleşti.

Cambridge’de tarih eğitimi gören Rüşdi, fantastik bir bilimkurgu denemesi olan ilk romanı Grimus (1975) ile eleştirmenlerin dikkatini çektikten sonra, 1980 yılında yazdığı Geceyarısı Çocukları* romanıyla (1981 Booker, 1982 James Tait Black, 1993 Booker of Bookers ödülleri) dünya çapında ün kazandı. Hindistan tarihi ve politikasına eleştirel yaklaşımı nedeniyle Hindistan’da yasaklanan bu romanını, bu kez Pakistan’da aynı akıbete uğrayan ve 1983 yılında yazdığı Utanç** izledi. 1987 yılında Nikaragua anılarını aktardığı Jaguar Gülüşü’nün*** ardından 26 Eylül 1988 yılında İngiltere’de basılan Şeytan Ayetleri (The Satanic Verses) ile 1988 Whitbread ödülünü kazandıysa da Müslümanlığa hakaret ettiği gerekçesiyle kitap Hindistan ve Güney Afrika’da yasaklandı.

Şeytan Ayetleri romanı, Hz. Muhammed’e ithamda bulunduğu gerekçesiyle İslam dünyasından büyük tepkiler almış ve bu nedenle Güney Afrika, Pakistan, Suudi Arabistan, Mısır, Somali, Bangladeş, Sudan, Malezya, Endonezya ve Katar’da kitabın yayınlanması yasaklanmıştır. 14 Şubat 1989’da İran dini lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni tarafından yazara hakkında ölüm fetvası verilerek Rüşdi’nin başına üç milyon Amerikan doları ödül konmuştur. Dünyanın birçok ülkesinde aleyhinde yapılan kitlesel gösteriler Şubat 1989 gündemini oluşturmuştur.

Bunun takip eden yıllarda da çeşitli ülkelerde kitabın çevirmenine ve yayıncı kuruluşlarına yönelik saldırılar olmuştur. Örneğin 1991’de romanı Japonca’ya çeviren çevirmen Hitoshi Igarashi Tokyo’daki evinde ölü olarak bulunmuştur. 1998’de İran, İngiltere ile ilişkilerini düzeltmeye yönelik bir adım olarak Salman Rüşdi hakkında aldığı ölüm cezası kararından vazgeçmişse de İran dini lideri Ali Hamaney 2005’te fetvayı sadece veren kişinin kaldıracağını; ancak bu kişinin yani Humeyni’nin 1989’da öldüğünü ifade etmiştir.

Rüşdi’nin en ünlü kitabı olan Şeytan Ayetleri’nin neden bu kadar tepki gördüğüne gelirsek, kitabının ikinci bölümü tartışmalara en çok sebep olan yerdir. Hikâyede Hz.

* Metis Yayınları, 2000, Çev. Aslı Biçen.

** Metis Yayınları, 2005, Çev. Aslı Biçen.

*** Pencere Yayınları, 1989, Çev. Kamil Durand.

Muhammed'in ilk başlarda İslam öncesi toplulukların desteğini almak üzere çok tanrılı yaklaşım lehine bir ayeti haber verdiği, sonradan bu ayetin şeytan tarafından yazdırıldığı anlatılmaktadır. Büyülü gerçekçilik tarzının örneklerinden olan kitap, Türkiye'de 1993'te Aydınlık Gazetesi tarafından bölüm bölüm tefrika edilmiş olsa da şu an basımı bulunmamaktadır. Salman Rüşdi, geçen yıllarla birlikte Müslümanlıkla ilgili düşüncelerini söylemekten hiç çekinmemiştir. Kendi gözlemlerine dayanarak İngiltere'nin bazı bölgelerindeki Müslümanların toplumun diğer kesimlerinden soyutlanmış bir yaşam sürdüğünü kaydetmekte ve bunun "gençlerin yabancılaşma duygusunu" kolayca artırabileceğini savunmaktadır. Rüşdi'ye göre çözüm, geleneklerin ötesine geçerek, İslam'ın temel kavramlarını modern çağa uyarlayacak bir reform sürecine girilmesinde yatmaktadır. İngiliz yazarın bir önerisi de Kuran'ın kusursuz bir rehberden ziyade, tarihi bir metin olarak görülerek yorumlanması. "Ama Kuran tarihi bir belge olarak ele alınırsa, o zaman bu belgeyi gelecek kuşakların yaşam koşullarına uyacak şekilde yeniden yorumlamak da meşrulaşmış olur." Salman Rüşdi, 7. yüzyılda konulmuş kuralların 21. yüzyılda artık yerlerini yenilerine bırakması gerektiği kanısında.⁹⁶ Yıllarca saklanarak ve koruma altında yaşamak zorunda kalan Rüşdi, düşünce ifade özgürlüğü konusunda hassas bir edebiyatçı. Bu nedenle Orhan Pamuk davası konusunda da 14 Ekim 2005 tarihli Times gazetesine yazdığı makalede Türkiye için "Yaşayan en büyük yazarına baskı yapan bir ülke AB'ye nasıl girer?" diye sormaktadır. Makalenin tam metni Ek-2 başlığı altında bulunmaktadır.

Teslime Nesrin'in yazarlık serüveni de Salman Rüşdi ile benzerlik taşımaktadır. 1962 yılında Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Bangladeşli yazar Teslime Nesrin, küçük yaşlarda çevresindeki bağınaz dindarları gözleyerek dinin karanlık bir yanı olduğuna inanmıştır. Nesrin'in yazın serüveni yerel gazetelerde ve edebiyat dergilerinde başlayıp; ulusal nitelikli bir gazetede yazılarıyla devam etmiştir. 1979- 1983 yıllarında tıp fakültesine giderken, Karanlıktaki Işık adlı bir edebiyat dergisinin editörlüğünü yaptı. 24 yaşındayken ilk şiir kitabı yayımlanmıştır. Jinekoloji doktoru olarak görev yaparken, bir gazetede haftada altı gün yazı yazmıştır. O yazıları hem sevilmiş hem de nefret uyandırmıştır. Nefret tepkisi, bağınaz dindarlardan gelmiştir. Birkaç kez başını hocaların çektiği kalabalıklar, gazete binasına saldırmıştır. Bu gerilime karşın Nesrin'i destekleyen yoğun bir okur kitlesi de bulunmaktaydı.

⁹⁶ www.bbc.com

Yazınsal biçim ve içerik açısından radikal bir çizgide oluşu ve özellikle kadın olması geniş ilgi uyandırmıştı. O dönemlerde çıkan “Lajja” adlı romanında Hindu inancının Krişna’dan hemen sonra gelen tanrı olan Vişnu’yu ele almıştı. Bu yörede yüzlerce yıl önce yapılan ve birkaç yıl önce Hindu’ların saldırısıyla yıkılan Babri Camisi’nin öyküsünü anlatmıştır. Kitap çıkar çıkmaz, var olan tüm nefret fırtınasının kökeninde dinlerin yer aldığını belirtmesi yüzünden, Habibur Rahman adlı bir hoca kellesini isteyen bir fetva çıkarmıştır. Daha sonra bu hocanın karşısına geçip binlerce yıl önce yazılmış kimsenin anlamadığı dinsel buyrukların çağdışı olduğunu söylemesiyle mitingler başlamıştır. Bu sırada dünya medyasının dikkatini çeken Nesrin, fikirlerini savunmaya devam etmiştir. 1994 yılında ise hükümet bu mitingleri dikkate alarak, halkın dini duygularını incittiği gerekçesiyle Nesrin’in başına beş bin dolarlık ödül koymuştur. Bu dönemde Nesrin 60 gün boyunca gizlenerek yaşamak zorunda kalmıştır. Avrupa Birliği’nin çağrısıyla Bangladeş’ten ayrılıp Avrupa’ya gitmiştir. Yurtdışında da pek çok tepki almıştır. Örneğin İngiltere’de Nottingham’da bir üniversitede konuşma yaparken, mülteci öğrencilerin saldırısına uğramıştır. Montreal’de Concordia Üniversitesi’nde aynı sebepten polisin uyarısıyla, konuşmasını kesip, Kanada’dan ayrılmıştır. Konferanslarında ele aldığı konuları şöyle anlatmaktadır: “İslam’da Şeriat yasalarını değiştirmedikçe, hiçbir reform girişiminin yararlı olmayacağını savunuyorum. Tepede kümelenmiş dinsel odakların, erkek-egemen kültürün ana sorun olduğunu anlatıyorum. Kadını paçavra gözüyle gören kuralları irdeliyorum hep. Çoğunluğu kara-cahil olan Bangladeş halkının içinde okumuş kadınlar bile, kısır döngüden kurtulamaz. Bu azınlık üst düzey sosyete de kadın diplomayı zengin koca bulmak doğrultusunda kullanır ve eninde sonunda soluğu mutfakta alır. Ya da çocuk makinesi olmakla geçer yaşamları. Ailenin reisi hep erkektir.”*

20’ye yakın kitabı bulunan Teslime Nesrin, 1994’te İsveç’te Kurt Tucholsky Ödülü’nü, Sakharov Düşünce Özgürlüğü Ödülü’nü almıştır. Avrupa Parlamentosu Başkanı Klaus Hansch, “Kadına adanan ve hoşgörüyü yücelten bir yazar” olarak plaket vermiştir. 1995’te Paris’te, İnsan Hakları Ödülü’nü, İsveç’te Uppsala Üniversitesi’nden Monismainen Ödülü’nü almıştır.

* Cumhuriyet Kitap, 04.06.1999

Yazdıkları kitaplar ve verdikleri demeçler nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan Salman Rüşdi ve Teslime Nesrin'in yaşadıkları Orhan Pamuk'la benzer yönler taşımakla birlikte hem savunulan fikirler hem de savunulan ülkeler birbirinden çok farklıdır. Rüşdi ile Nesrin İslam kurallarıyla yönetilen birer ülkede yönetime karşı çıkmışlardır. Orhan Pamuk ise demokrasinin var olduğu bir ülkenin tarihiyle ilgili gündemdeki politik bir konuya, devletin bakış açısıyla bakmamaktadır. İşte bu noktada köşe yazarları Orhan Pamuk'un "Bu topraklarda 1 milyon Ermeni 30 bin de Kürt öldürüldü" şeklindeki açıklamasının "düşünce özgürlüğü" çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda tartışmaktadırlar. Bu merkez tartışma konusunun yanı sıra Pamuk'un Nobel Ödülü'nü alabilmek için reklâm yaptığı veya bu açıklamaların Avrupa Birliği yolundaki Türkiye'nin imajını lekelediği fikrini savunanlar da bulunmaktadır. Ancak burada kabul edilmesi gereken nokta, Orhan Pamuk'un dava boyunca, davaya karşı olanlar ve dava taraftarları tarafından da (Rüşdi veya Nesrin gibi) bir sembol haline getirilmiş olduğudur.

6.2. Orhan Pamuk Davasıyla İlgili Yorumlar

Orhan Pamuk davasının köşe yazarlarının söylemine yansımalarına bakarken olayı iki açıdan incelemekte fayda var. Birincisi bu gazetecilerin Orhan Pamuk'un düşüncelerine onay verip vermedikleridir. İkincisi ise bu konudaki bakış açıları ne olursa olsun yargılanması konusunda ne düşünüyor olduklarıdır. Yani bunun düşünce özgürlüğü alanına girip girmediği. Bu aşamada öncelikle Orhan Pamuk'un yargılandığı 301. maddenin içeriğini açıklamak gerekmektedir:

(1) Türklüğü, Cumhuriyeti veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni alenen aşağılayan kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Devletin yargı organlarını, askeri veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (3) Türklüğü aşağılamanın yabancı bir ülkede bir Türk vatandaşı tarafından işlenmesi halinde, verilecek ceza üçte bir oranında artırılır. (4) Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.

Bu içeriğinden dolayı pek çok köşe yazarı 301. maddenin bir an önce değiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Köşe yazarlarının Orhan Pamuk davasını değerlendirme yöntemlerini ve biçimlerini incelerken üç gazetenin yazarlarını ele almayı tercih etmekteyim. Siyasi ve politik olarak merkezde yer alan Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazeteleri Türk basın tarihi açısından da önemli bir yer işgal etmektedir. Bu gazeteleri seçmemin en önemli nedeni tek bir bakış açısının sözcüsü olan yazarların toplandığı yayın organları olmamalarıdır. Bu üç gazetede görev yapan yazarlar arasında farklı düşünce altyapısına sahip olan kişiler bulunmaktadır. Yazarların Orhan Pamuk davasına bakış açılarını incelerken, onları üç gruba ayırmaktayım. Birincisi grup Orhan Pamuk’u çeşitli nedenlerle sert bir dille eleştirmektedir. Ancak yargılanıp yargılanmaması konusunda kesin bir görüş bildirmemektedir. İkinci grup Orhan Pamuk’un düşüncelerine karşı çıksa da, fikir özgürlüklerine önem verdiği için yargılanmasını doğru bulmamaktadır. Üçüncü grup ise Orhan Pamuk’un düşüncelerine önem veren, onun fikirlerini özgünce söyleyebilmesini, artık Türkiye’de bu konuların konuşulması gerektiğini düşünen yazarlardan oluşmaktadır. Bu grup doğal olarak Pamuk’un yargılanmasına da karşı çıkmaktadır.

Orhan Pamuk’un “Türkiye’de 1 milyon Ermeni 30 bin de Kürt öldürüldü” gibi bir cümle sarf etmesi, aslında Türkiye’nin uzun yıllardır azınlıklarla ilgili sorunlarının patlak verdiği anlardan biri olarak da değerlendirilebilir. Köşe yazarlarının bu konuya bakışı etnik milliyetçilik açısından ele alınabilir. Bu nedenle her fırsatta övündüğümüz “birlikte yaşama geleneğimiz” de bu konuda önemli bir yer tutmaktadır. Türk toplumunun, Osmanlı’nın en son dönemine kadar çağdaşı toplumlardan çok daha uygar ölçütlere yakın bir birlikte yaşama kültürü içinden geldiği elbette doğrudur. Ama bu tarihin tebaayı oluşturan etnik-dini-mezhebi topluluklara eşit haklar tanıyan düzenler içinde yaşanmadığı da bilinerek bu hüküm kabul edilmelidir. Bu toplum, belirli bir tarihi “çoğunluğun” -devirlere göre Müslüman, Sünni Müslüman, Sünni Türklerin- diğerlerine göre belirgin imtiyazlara çok daha yüksek bir hukuki statüye sahip olduğu siyasal-toplumsal düzenler içinde yaşamıştır. Şimdilerde sık sık atıfta bulunduğumuz ve “kimliğimiz”in bir özelliği olarak övündüğümüz o “birlikte yaşama

kültürü” böylesi bir süreçte oluşmuştur.⁹⁷ Aynı geleneğin devamı kendi içlerinde bastırıyor gibi gözükseler de köşe yazarlarında da görülmektedir. İmparatorluğun dağılma sürecinde bu “çok kültürlülük” de travmatik çatışma ve ayrılıklara neden olmuştur. Etnik olarak homojen olmayan “küçülmüş” bir anakara devralan “imparatorluk mirasçıları” örtülü bir “etnik” politikayı nüfus, askerlik hatta ekonomide sürdürmüşler, hayali bir etnik düşmanlık da yakın zamanlara kadar sürdürülen bu örtülü politikanın temel araçlarından biri olmuştur.

6.2.1. Orhan Pamuk’u Eleştirenler

Orhan Pamuk’un düşüncelerine şiddetle karşı çıkan köşe yazarlarını öncelikle ele alabiliriz. Hemen her konuda yaptığı popüler açıklamalarla Sabah Gazetesi’nin en çok okunan yazarlarından biri olan Hıncal Uluç, Orhan Pamuk’un yaptığı açıklamaların öncelikle “düşünce” değil; bir “durum tespiti”, bir “haber” olduğuna dikkat çekiyor. Uluç’a göre, Pamuk’un bu tespiti kanıtlaması da gerekiyor. “ ‘İyi ettiler’ dersin, bir düşüncedir.. ‘Cinayet, soy kırım’ dersin, o da bir düşüncedir. Düşünce kişiye göre değişir. Gerçek ise bir tanedir. ‘Türkler 30 bin Kürt ve 1 milyon Ermeni öldürdü’ dersin düşünce değil, tespittir. Orhan Pamuk düzeyinde bir aydın yapıyorsa eğer, doğru olması da gereken bir tespittir. Bu tespitin altında genel bir onay yoksa ya da belge, tespiti ortaya atanın sözlerini kanıtlaması da gerekir.”⁹⁸

Bu cümlelerden Hıncal Uluç’un, Orhan Pamuk’un açıklamalarını yerinde bulmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka yazısında ise Ahmet Taner Kışlalı’nın 27 Ocak 1999 tarihli “Balo Maskesiz Olsun” başlıklı yazısından alıntı yaparak düşüncelerini tam anlamıyla özetliyor. Kışlalı bu yazısında Pamuk’un “Kara Kitap” adlı kitabında Atatürk’e gereksiz yere pek çok yerde sataştığını anlatmaktadır. Düşüncelerine karşı çıksa bile inandıklarını açıkça savunan kişilere saygı duyduğunu anlatan Kışlalı, bunu sinsî bir şekilde ve “bityeniği” sokuşturarak yapmaya çalışanlara tiksinerik baktığını anlatmaktadır. Ve Orhan Pamuk’u okumayı tercih edenleri maskesinin arkasındaki gerçek yüzü görerek bunu yapmalarını tavsiye etmektedir.

⁹⁷ Ömer Laçiner, “İmtiyazlı Millet Milliyetçiliği”, Birikim, 187.

⁹⁸ Hıncal Uluç, “Düşünce Nedir?”, Sabah, 31.12.2005

Burada Hıncal Uluç, Ahmet Taner Kışlalı'dan bu tarzda bir alıntı yaparak Pamuk'un açıklamalarına katılmadığını belli etmektedir.⁹⁹ Aslında Hıncal Uluç'un bahsettiği Atatürk düşmanlığı ile Ermeni ve Kürt soykırımı iddiaları arasındaki ilişki son kertede dolaylı bir ilişkidir. Burada Uluç, Orhan Pamuk'un kişiliğinden yola çıkarak eleştiriler yapmaktadır. Kendisinin davaya olan bakış açısını önceki paragrafta olduğu gibi diğer yazılarından anlamaktayız. Örneğin "Fikirlere Özgürlük.. Ama Sadece Bizimkilere" adlı yazısında bu davayı ve davadan sonraki gelişmeler hakkında kendi içinde bir çelişkiye düşmektedir. "Entelektüel kesimimiz fikir özgürlüğünü aslanlar gibi savunuyor... Nobel ödülünü almanın yolunun Türkiye'ye ve Türklere sövmekten geçtiğini sanıp '30 bin Kürt ve 1 milyon Ermeni öldürdük' diye yargısız infaz yapan, ardından 'Bu ülkede yaşamaktan utanıyorum' diyecek kadar coşan Orhan Pamuk'un fikirlerini açıklamasını sonuna kadar destekliyorlar. Tamam... İtirazım yok... Benim aynı fikirde olduğumu tüm okurlarım bilir... Ama entellerimizin özgürlük anlayışı sınırlı... Sadece kendi fikirleri özgürdür, bir de yandaşlarının fikirleri."¹⁰⁰ Hıncal Uluç bu yazısından anlaşıldığı üzere bir kişinin düşünce özgürlüğüne inanmaktadır. Ancak "bizim entelektüel kesimimiz" olarak tanımladığı Orhan Pamuk yandaşlarının özgürlük anlayışlarının sınırlılığını eleştirmektedir. Kendisi de karşı çıktığı entelektüellere benzer bir tavır sergileyerek Pamuk'un açıklamalarını eleştirmektedir.

İlerleyen tarihlerde ise Orhan Pamuk davasının hükümette yarattığı baskıyı ele almıştır. Uluç, Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in yaptığı "Orhan Pamuk özür dilemeliydi" açıklamasını bu tartışmalı davada bakanın ikilemi olarak açıklamaktadır. Çünkü davada eski ceza yasası geçerli olduğu için davanın açılması için Adalet Bakanlığı'nın izni gerekmektedir. Kabinenin en milliyetçi bakanı olarak tanımladığı Cemil Çiçek'in çıkışlarının kimi zaman milliyetçileri bile şaşırttığını anlatmaktadır: "Şimdi bu partinin bu bakanı kalkıp da 'Türkler 30 bin Kürt, 1 milyon Ermeni öldürdü.. Türk olduğumdan utanıyorum' diyen adam için dava açılmasını engellerse bunu kendi camiasını geçin, kendi kafasına nasıl anlatır? Hele hele Cemil Çiçek böyle bir kararın altında imza atarsa, tutarlı bir adam olduğuna milleti bir daha inandırabilir mi? Adalet Bakanı zor durumda.. Aşağı tükürse sakal.. Yukarda bıyık.. Orhan Pamuk bir özür dilese yakayı kurtaracak.. 'Özür dilemeliydi' dediğine bakmayın.

⁹⁹ Hıncal Uluç, "Balo Maskesiz Olsun!", Sabah, 22.10.2005.

¹⁰⁰ Hıncal Uluç, "Fikirlere Özgürlük.. Ama Sadece Bizimkilere", Sabah, 20.12.2005.

Aslında işaret veriyor Orhan Pamuk'a.. Hatta yalvarıyor, 'Ne olur özür dile de, hem kendini kurtar, hem beni..' Dile be, Orhan!.. Uzatma işte!..'”¹⁰¹

Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök, Orhan Pamuk'a karşı bir çifte standart yapıldığını öne sürmektedir. Bu savıyla hem Orhan Pamuk'u hem de Pamuk'un yandaşlarını eleştirmektedir. Kendilerine hakaret edilmesinden hiç hoşlanmayan bazı aydınların kendilerinin aynı hareketi çok rahatlıkla yapabildiklerini anlatmaktadır. Bunu ikiyüzlülük olarak değerlendiren Özkök, böyle bir açıklama yaptığında “Aydın düşmanı” etiketiyle karşılaştığını açıklamaktadır.¹⁰² Aslında benzer bir bakış açısı Hıncal Uluç'ta da bulunmaktadır. Yukarıda anlatıldığı üzere pek çok aydının çifte standart içinde davrandıklarını belirtmiştir. Ertuğrul Özkök, Orhan Pamuk'u ise “zulüm edebiyatı” yapmakla suçlamaktadır. “Dış dünyanın sözde aydınları”nın Orhan Pamuk olayı vasıtasıyla Türkiye'nin kendini savunma refleksini yok etmeye çalıştıklarını düşünmektedir. Özkök'e göre suç duyurusunda bulunan avukatlar ve mahkeme basanlar da bu oyuna alet olmaktadır.¹⁰³ Aynı düşünceden yola çıkarak bir diğer yazısında şöyle sormaktadır: “Sayın Orhan Pamuk. Maslak'taki bu bombayı koyan PKK'lı terörist, bir gün polis tarafından sıkıştırılıp öldürüldüğü takdirde hangi kategoriye girecek? 'Katil Türkler' tarafından öldürülen 'zavallı Kürt' kategorisine mi?”¹⁰⁴ Ertuğrul Özkök burada Orhan Pamuk'un açıklamalarını yıllardır Türkiye'de süregelen bölücü terör sorununun hassasiyetiyle ele almıştır. Bu bakış açısını “kimliğimizi koruma” yollu bir rahatsızlık belirtisi olarak adlandırmak mümkün. Ömer Laçiner'e göre milli bütünlüğün korunması, bölünme, hatta parçalanma tehlikesine karşı “uyanıklık” adı altında dile getirilen rahatsızlık makro toplumsal ilişkilerde, yani toplumun etnik, dini, mezhebi bileşenleri arasındaki geleneksel ilişki mantığının, fiili işleyişin demokratik kriterlere uygun hale getirilmesine karşı ‘çoğunluk’ tepkisinin ifade biçimleri olmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰¹ Hıncal Uluç, “Kıvranan Bakan!”, Sabah, 13.01.2006.

¹⁰² Ertuğrul Özkök, “Bu Yazıda Adı Geçmeyenler, Hürriyet, 3.1.2006.

¹⁰³ Ertuğrul Özkök, “Bir Mazlum Nişanı Uğruna”, Hürriyet, 14.1.2006

¹⁰⁴ Ertuğrul Özkök, “Son Orhan Pamuk Yazısı”, Hürriyet, 20.10.2005.

¹⁰⁵ Bk. (97), Laçiner, 187.

Hıncal Uluç ve Ertuğrul Özkök liberal milliyetçi söylemin savunucuları arasında yer almaktadır. 1980'lerin sonundan itibaren medya, bu söylemle şekillenmiştir. Artık liberal söylem, Batı'yla eklemlenme ve özellikle de dünya ekonomisiyle aynılaşmayı hedef göstermektedir. Bu noktada siyasal konularda da Batı'nın bizim hakkımızda ne düşündüğü önem kazanmaktadır. Buradan yola çıkarak Ertuğrul Özkök, Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesinin değiştirilmesi gerektiğini anlatmaktadır: "Bu madde Türkiye'de her gün yeni bir 'Geceyarısı Ekspresi' fotoğrafı ortaya çıkarıyor. Ayrıca bu madde yüzünden, hakkında dava açılan bazı kişilerin fikirlerini bile eleştiremez hale geldik. Böyle olunca da onların söyledikleri sanki gerçekmiş gibi dünyaya yayılıyor."¹⁰⁶

Cesur yazılarıyla tanınan yazarlar arasında bulunan Emin Çölaşan, Orhan Pamuk çaresizce hareket ettiğini düşünmekte: "İnsanoğlu -eğer onurunu ve şerefini tümüyle yitirmediyse- böyle yabancı güçlerin koruması altına girmekten utanır. Kendi işini kendi görür. Hele yabancılara, emperyalist güçlere sığınmayı onursuzluk sayar. Dışarıda bülbül gibi öterken, 'Türkler 1 milyon Ermeni, 30 bin Kürt öldürdü' derken cakasından geçilmiyordu. Fakat bu sözlerin hesabını yargı önünde vermeye gelince korku dağları бүрүdü. 'Aman AB, yetiş imdadıma! İyi bastırın, kalabalık gelin ki etkili olsun!' Vallahi bu kadarına pes! Türkiye Cumhuriyeti değil, sanki kapitülasyonların altında inim inim inletilen hasta adam Osmanlı'nın çöküş dönemi. Utanalım, utanalım."¹⁰⁷

Emin Çölaşan'ın bu yazısında etnik milliyetçilik adı altında değerlendirilebilecek bir yargı söz konusu değildir. Çünkü Çölaşan'ın azınlıklara karşı direkt bir tavır almamaktadır. Asıl suçlanan Türkiye'deki azınlıklar sorunuyla ilgili bir açıklama yapan Orhan Pamuk'tur. Ancak Çölaşan'ın, Pamuk'un düşüncelerine karşı çıktığı ortadadır. Burada yıllardan beri azınlıklara yüklenen "düşman" imajı, bir anlamda onları savunan Orhan Pamuk'a yüklenmiştir. Son zamanlarda yaşanan milliyetçi kabarışın iç mekanizması, milliyetçiliğin gereksinim duyduğu "düşman" işlevinin Batı'nın üstünlüğü gıpta ve kompleksle kabullenilmiş olduğundan azınlık gibi marjinal gruplara yüklenmekte olması şeklinde özetlenebilir. Orhan Pamuk davası ise bunun su yüzüne çıkmasını sağlayan; basın açısından

¹⁰⁶ Ertuğrul Özkök, "Yaşar Kemal Niye Büyüktür?", Hürriyet, 29.12.2005.

¹⁰⁷ Emin Çölaşan, "Sığıntı", Hürriyet, 17.12.2005.

baktığımızda köşe yazarlarının tutumlarını belli etmelerine neden olan bir olay olarak öne çıkmıştır.

Bunun yanı sıra Çölaşan bir diğer yazısında Abdullah Gül'ün "301 davaları Türkiye'nin imajına Geceyarısı Ekspresi filmi kadar büyük zarar veriyor. Gerekirse bu maddeyi değiştiririz," şeklindeki cümlesini eleştirmiştir. Dış İşleri Bakanı'nın Avrupa Birliği'nin baskısıyla böyle konuştuğunu iddia etmektedir. "(AKP hükümeti için) Göreceksiniz, kendi getirdikleri bu maddeyi çok yakında kendi elleriyle değiştirecekler. Sonra ne olacak? Türklüğe ve Cumhuriyet'e hakaret etmek suç olmaktan çıkacak!"¹⁰⁸ Bundan sonra aynı yazısında Pamuk'tan yola çıkarak benzer bakış açısına sahip kişileri de eleştirmektedir: "Şimdi efendim, AB ile birlikte 'bizim kamuoyu' da bu maddenin kaldırılmasını istiyormuş. Kimdir bizim kamuoyu? Sayıları birkaç yüz kişiyi geçmeyen, adına 'entel' dediğimiz birileri! Ancak bunlar medyada etkilidir ve sesleri gür çıkar. Kendilerini 'aydın' olarak tanımlarlar. (...) Onların karşısı olan milyonlarca insanımız aydın maydın değildir!"

Aydın ve entelektüel tanımlamaları Türk basınında sorunlu kavramların başında gelmektedir. Emin Çölaşan'ın bu yazısında da görüldüğü gibi görüşlerine karşı çıkılan "aydın"lar aydın olmamakla eleştirilmektedir. Bu noktada aydın ve entelektüel kişinin kim olduğu ve nerede durması gerektiği akla gelmektedir. Aydın, terimin kökeni itibariyle evrensel ile tikel arasındaki gerilimli ilişkinin tam merkezinde ve muhalif mevkiinde durur. Ancak olgusal olarak bu, entelektüelin tarih boyunca iktidar karşısında konumlandığı anlamına gelmez. Aydın, ancak Aydınlanma deneyimi özelinde kurulmuş ya da neredeyse kurulacak düzenin/otoritenin/iktidarın yanındadır; çoğu zaman ise muhaliftir. Ancak bunu sadece itaatsizlik adına yapmaz. İçerisine doğulan tarihsel bağlamda sorgusuz bir şekilde olmazsa olmaz olarak kabul edilen öncelikleri sorgular. Bu, ne "vatan ve millet hainliği" ne de toplumdan soyutlanmış, "kopuk" bir duruşu gerektirir.¹⁰⁹

Oysa ki günümüzde bu duruş, bazı aydınlarda geri planda kalmaktadır. Çünkü aydının kimliği ulus-devlet sınırları içerisinde çizilmektedir. Bu nedenle evrensel öncelikler ya es

¹⁰⁸ Emin Çölaşan, "Derhal Değiştirilsin", Hürriyet, 30.12.2005.

¹⁰⁹ Simten Coşar, "Türkiye'de Aydın/Entelektüel Ayrışması Üzerine", Birikim, Nisan 2001, 38-39.

geçilmekte ya da söz konusu edildiğinde ulus-devletle koşut olmak kaydıyla kabul edilmektedir. Aksi takdirde, yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi “vatan hainliği” ve “devlet düşmanlığı” saptaması yapılmaktadır. Bunun bazı sebepleri vardır. İlk olarak, aydın doğuşu itibariyle devletten kaynak bulur. Var oluş nedeni devlettir ve bu ölçüde varlığı devletin bekasına endekslidir. Çünkü var olduğu ülkenin sınırları içinde söz söylemektedir. İkincisi, ancak devlete referansla ve devlet var olduğu müddetçe var olabileceği için sürekli bir tedirginlik hali içindedir. Devlete gelebilecek her türlü tehdidi bizzat kendisine yönelik olarak algılar. Tedirginlikten çıkış yolunu olabildiğinde sağlam temellendirilmiş aidiyet kollarında bulur. Türkiye bağlamında bu kodların doğrudan kaynağı devletin tanımladığı milliyetçi duruştur. Günümüzde aydının kendine biçtiği konumu patolojik kılan bu özdeşleşme yanılmasıdır.¹¹⁰ Bu grupta ele aldığımız köşe yazarlarının bazılarında böyle bir duruş bulunmaktadır. Emin Çölaşan’ın eleştirdiği aydın kimliği, aslında bu açıklanana uymamaktadır. Yazarın eleştirdiği aydınlar devlete karşı çıkarken, Çölaşan devletin çıkarlarını korumaya çalışmaktadır.

Emin Çölaşan “Derhal Değiştirilsin” başlıklı yazısının ilerleyen paragraflarında ise senaryosunu yazmıştır: “Şimdi bu keremeti kendinden menkul aydınlar ‘fikir ve ifade özgürlüğü’ kavramının ardına sığındılar. Türklüğü, Cumhuriyeti aşağılayacaksın, bütün manevi değerleri yavaş yavaş yok edeceksin. Sonra sıra aynı kavram doğrultusunda başka şeylere gelecek: ‘Efendim biz Türkiye dışında yeni bir devlet oluşumu istiyoruz. Biz bu bayrağı tanımıyoruz.’ Neden olmasın ki! İşin içinde terör yok, silah yok. Tümüyle ‘fikir ve ifade özgürlüğü’. Zehir yavaş yavaş saçılıyor. İşin içinde AB var, entel kesim var, PKK, Kürtçüler, şeriatçılar ve saire var. Korkunç bir ittifak. Bu olanlar karşısında Genelkurmay sessiz, suskun. Şimdi sırada 301. madde var. (...) Türk milleti bu kadarını Osmanlı’nın çöküş döneminde bile yaşamamıştı. Helal olsun!”

Bu ilk gruptaki köşe yazarlarında milliyetçiliği kendi bakış açılarına göre yorumlamaktadırlar. Aslında milliyetçilik gibi pek çok yöne çekilebilecek ve karmaşık bir kavramı çoğunlukla yüzeysel bir şekilde ele alarak karşı çıktıkları konuları anlaşılır hale getirmek için kullanılmaktadırlar. Büşra Ersanlı Behar’a göre Türkiye’de milliyetçilik

¹¹⁰ A.g.m., 43.

gerçeğine olan bakış açılarından biri, milliyetçiliği “olmazsa olmaz” bir ideoloji, hatta bir din olarak ele almak ister. Bu ideolojinin savunucuları için milliyetçilik, gündelik dilde yapılan bir propaganda ve seferberlik aracıdır. Aynı şekilde semboller ve ruh hallerinden ibarettir, önemli olan kendi milliyetçilikleridir.¹¹¹

6.2.2. Orhan Pamuk’u Eleştirse de Dava Açılmasını Doğru Bulmayanlar

Ele alınması gereken ikinci grup ise Orhan Pamuk’un yaptığı açıklamalara katılmayıp, o cümleyi “talihsiz bir demec” olarak değerlendirse de; yargılanmasını doğru bulmayan köşe yazarlarından oluşmaktadır. Bu yazarların fikir birliğine vardıkları konu, Orhan Pamuk’un yargılanmaması gerektiğidir. Kimi yazarlar bu davaya Türkiye’nin imajı açısından son derece olumsuz bir etki yarattı gerekçesiyle kimisi “düşünce özgürlüğü”ne inandığı için karşı çıkmaktadır. Her ne kadar Orhan Pamuk’un düşüncelerine katılmasalar ve bu açıklamaları farklı amaçlarla yaptığını düşünseler de, düşünce özgürlüğüne önem verenlerin sayısı da az değildir. Bu şekilde düşünen yazarlardan biri Fatih Altaylı’dır. Sabah Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni olan Altaylı, kendi deyimiyle Pamuk’un “ne mal” olduğunu açıklamayı kendisine görev bilmektedir.

Altaylı, Orhan Pamuk hakkında sadece en çok yazı yazan kişilerden biri değil; aynı zamanda fikirlerini açıkça ve sert bir üslupla yazmaktan kaçınmayan isimlerin başında gelmektedir. Hatta bu olayların bir komplo teorisi olduğunu anlatmaktadır. Orhan Pamuk’un Amerika’nın seçtiği “yetenekli ama geleceği parlak olmayan zayıf karakterli bir yumurta” olduğunu, yetiştirilip zamanı geldiğinde yaptığı açıklamalarla ülkeyi karıştırdığını anlatmaktadır. Geçen yıl Radyo DJ’i Michael’ın bir programında “Biz Türkler bazen şalakça şeyler yapıyoruz” dediği için aynı maddeden yargılandığını; Orhan Pamuk için geçerli olan düşünce özgürlüğünün bu DJ için geçerli olmadığını belirtmektedir: “Pamuk, üç beş okunmaz kitabı Avrupa’da da satıyor diye canının istediğini söyleme hakkına sahip de, biz değil miyiz? Pamuk ‘Türkler bilmem kaç milyon Ermeni’yi katletti, bilmem kaç bin Kürdü öldürdü’ diyerek hiçbir bilimsel veriye dayanmayan fikirlerini söyleyecek ama biz ona tek kelime

¹¹¹ Büşra Ersanlı Behar, “Ulusal Kimlik: Kültürel mi Siyasal mı?”, Toplum ve Bilim, Yaz-Güz 1993, 171.

edemeyeceğiz öyle mi? Hadi gidin işinize. Bana da Pamuk'la ilgili ne bilgiler geliyor. Yok, küçük yaşta Türkiye karşıtlığı konusunda Batı ülkelerinde eğitilmiş, arkasında büyük emperyalist güçler varmış, Türkiye'de uyuyan ajan olarak bekletilip, gerektiğinde Türkiye'yi karalamakta kullanılmak üzere hazırlanmış, anasının, babasının hakkında olur olmaz bin türlü bilgi. Doğrusunu söylemek gerekirse Pamuk'un palavralarından çok daha inandırıcı (...)

Yoksa şu AB'lilerin ve bizim 'Entel dantellerin' fikir özgürlüğünden anladığı şey 'Türkiye'ye sövme özgürlüğü' mü? Ah, ah, içimden gelenleri yazmak istiyorum ama biz Orhan Pamuk değil ki, yasalar elimizi bağlıyor.”¹¹² Fatih Altaylı tüm bu düşüncelerine rağmen Pamuk'un yargılanma kararına karşı çıkmaktadır. Bunun sebebini de Avrupa Birliği'nin ne düşündüğü gerekçesiyle değil de, fikirlerin davalarla değil, yine fikirlerle çürütüleceği düşüncesiyle açıklamaktadır.

Murat Belge de “Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik” adlı kitabında Berat Günçikan ile yaptığı söyleşide Türkiye'deki hukuk sisteminin işleyişini benzer sorunlarının bulunduğunu belirtmektedir. “Orhan Pamuk duruşmasının bir tek bir merkezden planlanmış bir provokasyon olduğunu düşünmüyorum. Temelde Türk siyaset seçkinlerinin 'hukuk anlayışı' yatıyor. Bu anlayışa göre hukuk toplumunda adaletin sağlanmasının değil, devletin (ve onu temsil eden seçkinlerin) sevmediği kişileri cezalandırmasının aracıdır. Onun için, el altında istendiği anda istenen kişiye karşı kullanılacak maddeler buldurmak isterler.”¹¹³ Hukuk sistemine bakıldığında karşılaşılan bir diğer sorun ise bir grup, savcılığa “Türklük aşağılandı” diye başvurduğunda, savcının buna karşı çıkamamasıdır. Çünkü bu kişileri ciddiye almadığında, kendisinden de şikâyetçi olmaları mümkündür. Bu “yaygaracı” milliyetçilik egemen ideolojinin bir parçası olunca, bu tip bir tavır karşısında herkesin boynu kıldan ince olmaktadır. Bir savcının terfisinde, açtığı davaların nasıl sonuçlandığının hesabı tutulmamaktadır. Bizim sistemimizde yüz davadan sadece ikisinden sonuç alınmış olsa bile, kimse “Neden diğer 98 davayı açtın?” diye sormamaktadır.¹¹⁴ Tüm bunların sonucunda da en basit olay bile bir dava konusu olabilmektedir. Bu da adalet sisteminin gereksiz yere oylanması ve vakit kaybedilmesi anlamına gelmektedir.

¹¹² Fatih Altaylı, “Ne Pamuk'muş Be”, Sabah, 18.12.2005

¹¹³ Murat Belge, **Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik**, 200.

¹¹⁴ A.g.k., 201.

Hürriyet Gazetesi yazarı Oktay Ekşi, Orhan Pamuk'un açıklamalarını "iftira" olarak değerlendiren yazarlar arasında yer almaktadır. Yine de bu gruptaki diğer yazarlar gibi yargılanmasına karşı çıkmaktadır. Eski Ceza Yasası'nın çok can yakan ve demokratik bir devlete yakışmadığı binlerce kez söylenen 159'uncu maddesinin yeni ceza yasasına aynen aktarılmasının büyük bir hata olduğunu söylemektedir. Ancak Avrupa'nın uyarıları karşısında bu hatanın kabul edildiğini anlatmaktadır. Ekşi'ye göre bu durum onurumuzla oynanmasına sebep olmuştur.¹¹⁵ Oktay Ekşi'nin bu yazısı Türk milliyetçiliğinin aşağılanmaya karşı bir tepki olarak ortaya çıkan yönünü de gözler önüne sermektedir. Osmanlı'dan bu yana pek çok alanda geri kalmış olan Türk toplumu, bunu kapatmanın yollarını aramıştır. Zaten bu süreçte aydınlar da Batı dünyasında kendileri hakkındaki olumsuz yargıları biliyorlardı ve bu yargılar onların davranışlarını önemli ölçüde belirleyen bir faktördü. Batı dünyasında bu tür yargıların bulunmasının önemli bir sonucu vardır. Tüm dünyanın Türklere karşı olduğu, Türklerin tarihin şamar oğlanı yerine konulduğu ve bu nedenle sürekli haksızlığa uğradığı, bir fikri sabit olarak Türk ulusal bilincinde yer etmiştir. Toplumsal bir paranoyadır bu. Güçlü bir "anlaşılama" sendromu ve "yalnızlık" psikolojisi her türlü davranışı belirliyor gibidir.¹¹⁶

Oktay Ekşi, Avrupa'da yapılan benzer bir davadan örnek vererek Türkiye'de düşünce özgünlüğü kavramının henüz anlaşılmadığı fikrini açıklamaktadır. İngiliz tarihçisi David Irving, yaklaşık 20 yıl önce yayınladığı "Hitlerin Savaşı" isimli kitapta "Auschwitz'te gaz odası yoktu" diyerek "Yahudi soykırımı olayını inkar ettiği" gerekçesiyle bir Viyana Mahkemesi tarafından üç yıl hapse mahkum edilmişti. Ekşi bu davayı şöyle anlatmaktadır: "Bir fikir suçlusunu saymalarına rağmen 67 yaşındaki David Irving'in ellerine bir de kelepçe vuranların yaptıklarını, 'Avrupalının yediği her nane güzeldir' anlayışıyla değerlendiren entelektüellerimizin nasıl izah ettiklerini bir görsek çok sevineceğiz. Bize kalırsa burada Avrupa'ya mahsus tipik bir çifte standart uygulaması var.(...) AİHM de, ifade özgürlüğünü genişletme amaçlı kararlarına rağmen, sıra Yahudi soykırımı konusuna gelince birden yön değiştirip 'Yahudi soykırımı gibi tarihi gerçeklik kazanmış bir konuda, kabul edilenin aksini iddia etmek ifade özgürlüğü sayılmaz' demektir."¹¹⁷ Ekşi'ye göre Avrupa'nın bu tavrını göz önünde bulundurarak, ifade özgürlüğü kavramını kopya etmek değil; içimize sindirmek zorundayız.

¹¹⁵ Oktay Ekşi, "Karmaşa...", Hürriyet, 24.1.2006.

¹¹⁶ Taner Akçam, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 55.

¹¹⁷ Oktay Ekşi, "Hani İfade Özgürlüğü?", Hürriyet, 28.02.2006.

Pamuk'un düşüncelerini ve söylemini paylaşmadığını "İki dava" adlı yazısında belirten Güneri Cıvaoğlu, bu davanın nelere yol açabileceği konusunu da tartışıyor.* Dünya medyasının gündemini de meşgul eden bu olayın Ermeni diasporası için, yıllardır arayıp da bulamadıkları "çifte kat kaymaklı ekmek kadayıfı" lezzetinde olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸ Aslında Türkiye'de yaşayan Ermenilerin çoğu tarih boyunca siyasette yer almaktan çekinmiş ve her zaman bağlılıklarını gösterme çabasında olduklarını söylemek mümkündür. Türkiyeli Ermenilerin diaspora siyasetinde yer almamaları veya alamamaları 19. yüzyılda İstanbullu Ermeniler hakkında oluşan 'muhafazakar Ermeniler' imajını pekiştirmiştir. "Geçmişinde bireyler olmaktan ziyade cemaatler olarak algılanmış ve o cemaate mensup kişilerin edimlerinden toplu olarak sorumlu tutulmuş tüm diğer cemaatler gibi Türkiyeli Ermeniler de devletlerine bağlı 'iyi vatandaşlar' olduklarını ispatlama çabasına giriştiler, Türkiye karşıtlığı üzerine kurulmuş hareketlerde yer almadıkları gibi bu tür hareketleri zaman zaman protesto ettiler. Bu bir yaşam stratejisiydi."¹¹⁹ Cıvaoğlu'nun Orhan Pamuk olayını azınlıklar için "çifte kat kaymaklı ekmek kadayıfı" lezzetinde yorumlamasının altında da Ermenilerin bu bağlılıklarının sahteliği bulunmaktadır. Cıvaoğlu'nun yargısı ise etnik milliyetçi bakış açısına göre Ermenilerin gerçekten kendilerini "bağlı vatandaşlar" olarak hissettikleri değil; sadece bu şekilde mi gösterme çabasında oldukları yönünde yorumlanabilir.

Mehmet Y. Yılmaz esas olarak "ifade özgürlüğü davası" olarak nitelendirdiği Orhan Pamuk davasıyla ilgili olarak kaleme aldığı "Bu sergiyi Orhan Pamuk açsaydı" adlı yazısında "Eleştiri nerede başlar, nerede biter? Hakaret nedir, ne değildir? Sanatçının kendini ifade özgürlüğünün sınırları nereden geçer?" gibi soruları cevaplandırmaktadır. Öncelikle New York'ta gezdiği bir sergide karşılaştığı Hans Haacke'nin enstalasyonunu anlatmaktadır. Bu enstalasyonda sanatçı A.B.D. bayrağını parçalamış ve Bush'un fotoğrafını zeka düzeyi düşük bir kişiyi anımsatacak şekilde deforme etmişti. Ancak bu eseri nedeniyle kimsenin Haacke'ye savcılığa şikâyet etmediğini ve hapse girmesini istemediğini belirtmektedir. Bu örnekten yola çıkarak kendi üslubuyla Batı ile aramızdaki farkı gözler önüne serip sanatçıların veya

* Yazıda bahsi geçen diğer dava, Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Rektörü Yücel Aşkın'ın çete iddiasıyla yargılanmasıdır. Cıvaoğlu, her iki davanın Avrupa Birliği liderlerinin toplantısıyla aynı zamana denk gelmesinin Türkiye için bir talihsizlik olduğunu söylemektedir.

¹¹⁸ Güneri Cıvaoğlu, "İki Dava", Milliyet, 14.12.2005.

¹¹⁹ R. Bali, A. Yumul, F. Benlisoy, "Yahudi, Ermeni ve Rum Toplumlarında Milliyetçilik", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 921.

edebiyatçıların ifade özgürlüğüne katıldığını belirtmektedir.¹²⁰ Ancak davayla ilgili olarak yazdığı bir önceki yazısında Orhan Pamuk'un düşüncelerine katılmadığını belirtmektedir. Zaten Yılmaz'a göre Orhan Pamuk o kadar "saçma" bir cümle söylemişti hiçbir aydın veya demokrat bile onun arkasında duramamaktaydı. Davasına hiçbir yandaşının gelmemesinin sebebini ise yazısını şu cümlelerle bitirerek açıklamaktadır: "Orhan Pamuk bu davadan bir sonuç çıkarmalı. Neden böyle olduğunu, her zaman arkasında olabilecek insanları neden böylesine kırıp gücendirdiğini de bir düşünmeli. Pamuk 'Tabuları ben yıkiyorum da ondan' diye düşünürse, fena halde yanılır. Çünkü o insanların bu sessiz protestolarının ardında kurşunlanmış bebek cesetleri yatıyor."¹²¹ Burada Mehmet Y. Yılmaz, Ertuğrul Özkük'ün de benzer bir şekilde yaptığı gibi Orhan Pamuk'un açıklamalarını PKK terörüyle ilişkilendirmektedir. Bunu liberal milliyetçi bir dil olarak tanımlamak mümkün. Tanıl Bora'ya göre liberal milliyetçilik dili, yaşanan sürecin "kazanalarına" hitap eden bir dildir ve "kötü" konjonktürlerde "aşağıdakileri" ikna etmesi zordur. Bunun için muhtemelen –söylemsel düzeninden taviz vererek- başka milliyetçi dillerle eklemlenmeye ihtiyaç duyacaktır. Özellikle Kürt meselesi onca yıkıcılığıyla hayatı kapladığı sürece, bu yönelimin tam anlamıyla hegemonik hale gelmesi mümkün görünmemektedir. Bu durumda, resmi milliyetçilik ve Türkçü faşist milliyetçilik, yakıcı milli meseleler karşısındaki reflekslerinin "gelişkinliği" nedeniyle öne çıkmaktadır.¹²²

Yalçın Doğan da "Orhan Pamuk'un Ermenilere dönük sözlerini onaylamıyorum. Katılmıyorum. Ama resmi tarihin dışına çıkılarak, tarihimizin sorgulanması gerektiği ortada" cümlesiyle bu konudaki tavrını belirtmektedir. Ancak dünya basınının bu davaya ilgi göstermesini "Türkiye'yi sıkıştıralım, AB'den atmak için elimize bir koz geçti" gibi bir tavırla yaklaşmadığını; bu ilginin yanlış yorumlanmaması gerektiğinin de altını çizmektedir: "Bu davayı ben dün önce yabancı TV'lerde izliyorum. BBC ve CNN International, iki uluslararası kanal, Orhan Pamuk davasını, her haber bülteninde altı-yedi dakika yayınlıyor. Yaklaşık, Irak seçimleri kadar. Orhan Pamuk neden bu kadar önemli?.. İki nedenle. Bir çünkü, bu dava Türkiye'de düşünceyi ifade özgürlüğünün mihenk taşı. Ceza Yasası'ndaki 301. maddenin çağdışı olduğunun ilanı. İki, çünkü Orhan Pamuk'un yazdığı kitaplar, dünyada tam kırk dile çevriliyor. 'AB bizi parçalamak istiyor, Ermeni soykırımını kabul ettirmek istiyor, Orhan

¹²⁰ Mehmet. Y. Yılmaz, "Bu Sergiyi Orhan Pamuk Açsaydı", Hürriyet, 02.01.2006.

¹²¹ Mehmet. Y. Yılmaz, "Demokratlar Orhan Pamuk'u Neden Terk Etti?", Hürriyet, 21.12.2005.

¹²² Bkz. (62), Bora, 130.

Pamuk'u bahane ederek bize baskı yapıyor' diye ayağa kalkanlara asıl baskı, kendi kafalarındaki mengene."¹²³

Orhan Pamuk'un yargılanmasına karşı çıkan bir diğer köşe yazarı olan Taha Akyol, bu düşüncesini ise "Avrupalının ne düşüneceği korkusuyla" gerekçelendirmektedir. Dünya medyasının dava sırasında yaşanan gösterileri yayınlamasıyla "ayağımıza kurşun sıktığımızı" belirtmektedir. Eleştirdiği ise değiştirilmesi gerektiğini düşündüğü 301. maddedir. Akyol'a göre bu davanın sonucu olarak da "Orhan Pamuk, dün tanınmış bir yazardı; şimdi bu sakarlıklar ve sokak gösterileri onu dünya medyasında bir de 'özgürlük savaşçısı' payesiyle ödüllendirdi!"¹²⁴ Taha Akyol gibi; yani imajımızı lekelediğimiz gerekçesiyle davaya karşı çıkan yazarların söyleminde çoğunlukla bir "ulusal seferberlik" çağrısı dikkat çekmektedir. Çünkü Pamuk'un bir "özgürlük savaşçısı" olarak lanse edilmesi, Avrupa'nın Türk hukukunu dışarıdan yönetme arzusu olarak görülmektedir. Bu da pek çok köşe yazarının, Batı'nın Ermeni meselesi etrafında Türkiye'yi sıkıştırmasını "bir ulusun varlık gerekçesi ile oynama saygısızlığı" olarak görmesi olarak yorumlanabilir. Taha Akyol "Liberalizm ve Milliyetçilik" adlı makalesinde vardığı sonuçlar bu davada olduğu gibi Türkiye'nin "dış dünya"dan ne kadar etkilendiğini açıklamaktadır. "Orta sınıflaşan, dışa açılan, AB üyeliğine hazırlanan Türkiye'de herhalde liberal değerler bütün fikir akımlarını eskisiyle ölçülmeyecek kadar etkilemektedir. Kentleşme, ticarileşme, kitle eğitimi gibi toplumsal modernleşme dinamikleri 67 milyonluk 'Türk milleti'nin heterojen yapısını ortaya çıkarmaktadır." diye gelişmeleri açıklamaktadır ve şöyle sormaktadır: "Milliyetçilik bütün bunları nasıl bir yorumla barışık tutabilir, birleştirici olabilir?"¹²⁵

Derya Sazak 301.madde değiştirilmedikçe bu tarz davaların hep yaşanacağını; bu nedenle tek çözümün bu maddeyi değiştirmek olduğunu belirtmektedir. "301. maddeye göre yargılanan Orhan Pamuk'un durumu, Türkiye'de ifade özgürlüğünün hâlâ tam olarak kullanılmadığı gerçeğini sergilemektedir. Çünkü 'Türklüğü aşığılama' şeklinde geçen 301. maddedeki 'suç'un koruduğu hukuki yararın sınırlarının genişliği, milliyetçiliğin yükseldiği

¹²³ Yalçın Doğan, "Sizin Kitabınız 40 Dile Çevrildi Mi?", Hürriyet, 17.12.2005.

¹²⁴ Taha Akyol, "Ayağımıza Kurşun Sıktık", Milliyet, 17.12.2005.

¹²⁵ Taha Akyol, "Liberalizm ve Milliyetçilik", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 749.

ortamda yeni davalara ortam hazırlamaktadır.”¹²⁶ Ayrıca bu yargılanma sürecinin Orhan Pamuk’un daha da yanlış anlaşılmasına sebep olduğunu anlatmaktadır. Ancak Sazak’a göre burada Pamuk’un rolü de yok değil: “Orhan Pamuk, Kar’ı yazdıktan sonra ‘aşığılandıklarını’ düşünen grupların ‘nefret’ini kazandığını düşünüyor. Bu tür tepkiler, Pamuk’un entelektüel kişiliğini epeydir olumsuz etkiliyor olmalı ki, kendisinden ‘nefret’ eden grupların tuzağına düşüyor. Salman Rüşdi rolüne bürünmek istercesine... Hayli kışkırtıcı bir üslup sergiliyor.”¹²⁷ Aynı yazının devamında okuyucularına da şöyle seslenmektedir: “Pamuk’un romanlarını okumayabilirsiniz, olayları çarpıttığını düşünebilirsiniz ancak bu tepkiler, ‘aydın katliamı’na dönüşmemeli. Hitler faşizmine kapı aralamayalım!”

Mehmet Ali Birand, her ne kadar bir yazısında Orhan Pamuk’un düşüncelerine katılmadığını dile getirirse de her yazısında Pamuk’un yargılanmasının ne kadar yanlış olduğunu anlatmaktadır. Ünlü yazar hakkında en çok fikir beyan eden köşe yazarlarından biri olan Birand, aslında yorumlarıyla üçüncü gruba biraz daha yakın gözükmektedir. “Sosyetik hanım, Avrupa veya Amerika’da uyduruk bir dergi veya gazetede resmi çıkarsa şöhret olur... Bir gazeteci kimselerin adını bilmediği bir Avrupalı derneğin konferansına katılır ve başarı öyküleri anlatılır... Bir iş adamı veya bir siyasetçi tanınmış birkaç kişinin bulunduğu bir toplantıya girer ve kahramanlar gibi muamele görür... Bunca pespayelik içinde, Orhan Pamuk dünyanın en prestijli gazetelerinde görünür, söyleşiler verir, ancak yerden yere vurulur. Nedenini anlamaya çalışmayın. Orhan Pamuk’un başarısını bir türlü kabullenemiyoruz: ‘Nasıl oluyor da, o başarıyor ve biz başaramıyoruz’. İşte işin özü bu kadar basit...”¹²⁸ Bir diğer yazısında ise Orhan Pamuk davası gibi olayların Türkiye’nin “gerçek yüzü”nü gösterdiğini belirtmektedir: “Toplumsal riyakârlıklarımız ve gerçek yüzümüz, her olayda biraz daha ortaya çıkıyor. Ne diyorsak, kendimizi nasıl gösteriyorsak, aslında tam aksi olduğumuz anlaşılıyor. 3 Ekim yaklaştıkça, durum daha da vahimleşiyor. Avrupa Birliği ile müzakereler, Türkiye’nin adeta turnesol kağıdı oluyor. Oysa kendimizle nasıl övünürdük, değil mi? İslam dünyasında gerçek demokrasi ile yönetilen tek ülke bizdik... Teker teker, bütün bu nitelemelerin birer balon olduğu ortaya çıkıyor. Zorla bir Ermeni konferansı yapıldı, kendimizi yere göğe koyamıyoruz. Hangi demokrasiden söz ediyorsunuz? Kendini ‘en demokrasi aşığı yazar’

¹²⁶ Derya Sazak, “301’i Değiştirmek”, Milliyet, 18.12.2005.

¹²⁷ Derya Sazak, “Orhan Pamuk Üzerine”, Milliyet, 04.03.2005.

¹²⁸ Mehmet Ali Birand, “Kıskanacağımıza Gurur Duyun...”, Milliyet, 20.10.2005.

olarak gören nice gazetecimizin, şu son dönemlerde yazdıklarını okudunuz mu?”¹²⁹ Aynı yazısında politikacıları da suçlamaktadır: “Anlı şanlı muhalefet sözcülerinin veya iktidar politikacılarının, sırf popülerlik için ilk yaptıkları milliyetçilik adına demokrasiyi hançerlemek oluyor. (...) Etrafımız, sadece kaba kuvvetle insanları susturmak isteyenlerle mi dolu? Eğer gerçekten böyleyse, o zaman Avrupa Birliği’ne daha da fazla asılmamız gerekiyor demektir. Anlaşılan, AB Türkiye’nin tek kurtuluş yolu oluyor.”

İkinci grupta ele alınan köşe yazarlarının pek çoğu fikir özgürlüğüne önem verdikleri için Orhan Pamuk davasına karşı çıktıklarını dile getirmişlerdir. Ancak pratikte pek çoğunun bunu uygulayamadıkları gözükmektedir. Bu noktada fikir özgürlüğü tanımına bakılabilir. Kanaat beyan etme ve kanaat özgürlüğü talebi, bir aydınlanma icadıdır; burjuvazinin toplumsal eğitimini tamamlamasında, tanrısal ve dünyasal söz sahiplerine karşı toplumsal varlığının kanıtlanmasında kullandığı asıl araçlardan bir tanesidir. Buradan yola çıkarak Ahmet Çiğdem, medya araçlarının şaşalı demokratizasyonunun bize modern toplum adlandırmalarından birisini hediye edeceğini söylemektedir. O da kanaat toplumdur. Kanaatleri geçerli kılan şartlar, bize her zaman kanaatlerin kendi başlarına bir anlamı olmadığını söyler. Kanaat sahipleri, kendi adlarına söz almazlar: temsil ettikleri ortaklıkların güç gösterisinin işareti ve sonucu olarak oluşur. “Her gün giderek artan bir şiddetle kanaat akınına uğramamızın sebebi, kamusal aydınlanmaya yönelik bir iradenin varlığından çok, sömürü imkânlarının daralmasının bilincine varılmasıdır.”¹³⁰ Ancak medyanın veya akademyanın oluşturduğu şartlar Orhan Pamuk davası örneğinde de görüldüğü gibi insanları kanaat alıcısı ve vericisi bir şekilde seferber edememektedir. Burada önemli olan nokta kanaatlerimizi merak edenler eleştirilerimizi de merak etmekte mi? Veya kanaatlerimize değer verdiklerini söyleyenler, eleştirilerimiz için de aynı şeyi söylemekte mi?¹³¹ Bu sorulara olumlu yanıt verebilmek henüz pek de kolay değildir.

Bunların yanı sıra bu ikinci gruba yakın duran grup yazar daha var ki; Orhan Pamuk davasına farklı bir açıdan bakmaktadırlar. Bu köşe yazarları, Orhan Pamuk’un “Türkiye’de 1

¹²⁹ Mehmet Ali Birand, “Yalan Söylemeyelim, Demokrat Değiliz...”, Milliyet, 29.09.2005.

¹³⁰ Ahmet Çiğdem, “Kanaat Beyanı, Eleştiri Hakkı”, Birikim, Nisan 2001, 14.

¹³¹ A.g.m., 16.

milyon Ermeni 30 bin de Kürt öldürüldü” şeklindeki cümlesini belli bir amaç uğruna sarf ettiğini düşünmektedirler. Bu amaç da Nobel Ödülü’nü almaktır. Bu noktada yazılar Orhan Pamuk’un kişiliği hakkındaki yargılamalara dönüşmektedir. Pamuk’un herhangi bir belgeye veya istatistiğe dayanmadan bu açıklamaları yaptığını belirten Hasan Pulur’un yargıları bu yöndedir: “Önce ‘Türkler 1 milyon Ermeni’yi, 30 bin Kürt’ü katletti’ dedi, ‘Nobel’ süresinde sesini çıkarmadı. ‘Nobel’e aday olmadığı halde, ‘Nobel’i kazanacağını umuyordu, kazanamadığını anlayınca, ‘Ben öyle demedim, sözlerim yanlış anlaşıldı’ diye çark etti. Almanya’ya yayıncıların ödülünü almaya gidince, bunu da kıvırdı, ‘Ben sözümün arkasındayım!’ diye şecaat arz etti.”¹³²

Taha Akyol ise Pamuk’un tavrını bir “pazarlama tekniği” olarak değerlendirmektedir: “Dünya edebiyatında ün kazanmak, hele de Nobel gibi ödüller almak elbette kişiye de ülkesine de itibar kazandırır. Ama bu yolda bir pazarlama tekniği olarak ‘Türkler... öldürdü’ gibi sansasyon yaratacak karalamalara başvurmak yanlıştır.”¹³³ Aynı yazının ilerleyen paragraflarında Pamuk’un Türkiye’de kızdığı pek çok şey olduğunu ve kendisinin de bunlara hak verdiğini yazmaktadır. Ancak bir “aydın” olarak Orhan Pamuk’un bu noktada bazı görevleri olduğunu düşünmektedir. “Ahlaki sorumluluk tek gözlü ve çatıştırıcı değil, çok yönlü ve yapıcı yaklaşımları gerektirir,” demektedir.

Melih Aşık da aynı şekilde Pamuk’u “pazarlamacı” olarak nitelendirmektedir: “O laflar Nobel için yararlı laflardı. Nobel umudu hüsrarla sonuçlandı... Avrupalı dostlara şirin görünme gereği kalmayınca Orhan kardeşimiz hemen ekrana çıktı, kendi halkıyla barışma manevrasına girişti... Doğrusu pazarlamacılıkta üstüne yok...”¹³⁴ Oktay Ekşi de benzer bir üslup kullanmıştır: “Orhan Pamuk’u ne kadar tebrik etsek azdır... Doğrusu Avrupa pazarında itibarlı biri olmanın önce ‘Bu Türkler var ya... Aman Allahım! Onlardan biri olmak ne kadar kötüdür, bilemezsiniz’ demekle başlayacağını iyi öğrenmiş.”¹³⁵

¹³² Hasan Pulur, “Orhan Pamuk’ta Şeref Kavramı...”, Milliyet, 22.10.2005.

¹³³ Taha Akyol, “Memleket Ruhu”, Milliyet, 05.03.2005.

¹³⁴ Melih Aşık, “Ülkenin Kimyası”, Milliyet, 18.10.2005.

¹³⁵ Oktay Ekşi, “Nobel Nasıl Alınır?”, Hürriyet, 10.09.2005.

Emin Çölaşan Orhan Pamuk'un Nobel alamayacağı belli olduktan sonra açıklamalarını geri aldığı yazmaktadır: “Ne zaman ki Nobel masalı bitti, Bay Pamuk bu kez geçmişte söylediği sözleri inkâr etmeye başladı. Hatta kendisinin ‘Türk’ olduğunu bile açıkladı! Sonra kendi ağzından öğrendik ki: Meğer biz Kürtleri ve Ermenileri kesmemişiz! O sözleri gelişigüzel söylemiş! Fakat ne ilginçtir, bu yalanlamaları aradan aylar geçip Nobel masalı bittikten sonra yapıyordu... Çünkü o sözleri, Nobel almak için gerekli olabilirdi. Öncesinde inkâr etseydi Avrupalıların hoşuna gitmezdi. Bu vatandaşımız da, Nobel gibi önemli bir konu öncesinde doğal olarak Avrupalıları karşısına almak istemezdi.”¹³⁶

6.2.3. Orhan Pamuk'un Düşünce Özgünlüğünü Savunanlar

Köşe yazarları arasında üçüncü grubu Orhan Pamuk'un haksızlığa uğradığını düşünenler oluşturmaktadır. Bu gruptakiler, bir önceki grupta yer alan yazarlar gibi Orhan Pamuk'un yargılanmasına karşı çıkmaktadırlar. Ancak onlardan farklı olarak; Orhan Pamuk'un açıklamalarına karşı çıktıklarını söylememektedirler. Bunun yanı sıra belirtmekte fayda var ki; bu grupta yer alan yazarların çoğunluğu Pamuk'un düşüncelerine katıldıklarını da belirtmemeleridir. Bunun sebepleri arasında eleştiri oklarının hedefi olmamak ve hala basında da “soykırım” kelimesinin başına “sözde” kelimesi getirilerek kullanmanın tercih ediliyor olması gelmektedir. Yine de bu grupta ele alacağımız yazarları “Orhan Pamuk yandaşları” olarak değerlendirmek çok keskin sınırlar çizmek anlamına gelecektir.

Sabah Gazetesi yazarlarından Mehmet Barlas, “Karşı düşünceye Lenin kadar tahammüllü müyüz?” adlı yazısında ise özeleştiri yapmanın gerekliliğini anlatmaktadır: “Dış dünyayı eleştirmek, Türkiye söz konusu olduğu zaman özellikle bazı Avrupa ülkelerinin sergilediği çifte standartlı tutumları yermek elbet gereklidir. Ama aynı eleştirileri kendimiz için de yapar ve Türkiye’de çok sık rastlanan çifte standartlı tutumları da aynı ölçüde gündeme getirebilirsek, ‘Uyum’dan öteye ‘Tutarlılık’ meselesinde de çözüme yaklaşabiliriz. (...) Hırant Dink’i ve Orhan Pamuk’u yargılar ve medyatik linçe konu ederken, şimdi

¹³⁶ Emin Çölaşan, “Orhan Pamuk’suz Günler”, Hürriyet, 19.10.2005.

yücelttiğimiz Nazım Hikmet’in serüvenini hatırlamalıyız. Bu arada ‘Lenin kadar anlayışlı olabilir miyiz?’ diye de kendimize sormalıyız.”¹³⁷

Mehmet Barlas’ın bu yazısında değindiği “medyatik linç” konusu Orhan Pamuk davasında milliyetçiliğin popülist anlamda nasıl kullanıldığının göstergesi olabilir. Bir köşe yazarının görevlerinden biri halkın beklentisini karşılamaktır tabii ki; ancak tek görevi bu değildir. De Tocqueville “Bir gazete ancak geniş bir insan kitlesinin ortak duygularını ve ilkelerini yansıttığı zaman yaşayabilir” derken, benzer bir değerlendirmeye Balzac da “Her gazete insanlara istedikleri düşüncelerin yansımalarını satan bir dükkândır” demişti. Bu, daha çok satabilmek, daha çok izlenebilmek için hâkim görüşler paralelinde yayın yapmak demektir. Belki kısa vadede kazançlıdır ancak uzun vadede gazeteciliğe vereceği zararlar, getirdiği yarardan daha büyük olur. Medya, geniş insan kitlelerinin duygularının milliyetçi bir dalgayla belli bir noktada bulunduğu dönemlerde biraz daha fazla satmak adına o dalgayı körüklediği zaman ilerde herkesin altında kalacağı yıkıcı bir fırtınaya katkı verdiğini görmek zorundadır.¹³⁸

Emre Aköz de olaya Mehmet Barlas’inkine benzer bir açıdan yaklaşmaktadır. Aköz, Türk Ceza Kanunu’nun 301. maddesindeki “Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz” cümlesini ele almaktadır. Burada dikkat çekmek istediği nokta, bu cümlenin “hakaret” ile “eleştiri”yi birbirinden ayırıyor olmasıdır. Bunların arasındaki farkı anlamanın da “zihniyet”, bir “kültür”, bir “anlayış” işi olduğunu anlatmaktadır. “Türkiye’de eleştirilen kişinin ‘Bana hakaret ediyorsun’ diye karşı çıkması büyük bir olasılıktır,” diyen Emre Aköz’e göre Orhan Pamuk’un sözlerini de “hakaret” olarak görenler, aynı “takoz” zihniyetin uzantılarıdır. Çünkü eleştiriye tahammül edemezler... “Eleştiri; açıklarını, suçlarını, kötülükleri açığa çıkarmıştır. Ayrıca eleştiri yapanı hakaret etmekle suçlarlar. Tabii bunu yaparken ‘vatan’, ‘bayrak’, ‘millet’ gibi hassas değerleri kullanırlar. Ardından da ‘bize hakaret ettin’ diye ona hakaret etmeye başlarlar.”¹³⁹ Emre Aköz bir diğer yazısında ise Avrupa Birliği’nin Türkiye’nin “çirkin yüzüne” karşı sürekli tetikte halinin son derece

¹³⁷ Mehmet Barlas, “Karşı Düşünceye Lenin Kadar Tahammüllü müyüz?”, Sabah, 7.11.2005.

¹³⁸ Doğan Tılıç, “Milliyetçilik ve Yeni Sahiplik Yapısı Kısacasında Türk Medyası: Bazı Ahlaki Sorunlar”, Birikim, Ocak 1999, 40.

¹³⁹ Emre Aköz, “Hakaret mi Eleştiri mi?”, Sabah, 28.12.2005

mantıklı olduğunu anlatmaktadır. Çünkü Aköz'e göre "Modernleşme ve demokratikleşme kendini sevmekle değil, kıyasıya eleştirmekle mümkündür."¹⁴⁰ Aslında yazarın karşı çıktığı düşünce tarzı milliyetçi popülizmle örtüşmektedir. Milliyetçi popülizm, sıradan halkın dobralığını, "yalın" reaksiyonlarını kullanmaktadır.¹⁴¹ Popülist hareketler ve siyasi programlar düzeni zorlayıcı ve elit idare karşıtı olabilecekleri gibi, benzer ve hatta aynı ilkelere referans vererek "halk adına", düzeni koruyucu/kollayıcı ve dolayısıyla muhafazakâr olabilir. Bu da tam anlamıyla eleştiriyi kaldıramayan bakış açısıdır.

Mehmet Altan "AKP rahmetli mi oluyor?" başlıklı yazısında AK Parti'nin milliyetçi söylemini eleştirmektedir. Türkiye'nin AB üyeliğinin savunucularından Avrupa Parlamentosu Yeşiller Grubu üyesi Daniel Cohn Bendit'in Sabah Gazetesi'nde yayınlanan bir röportajını ele almaktadır. Daniel Cohn Bendit bu röportajında Türkiye'de henüz demokrasi kültürünün gelişmiş olmadığını; Orhan Pamuk'un konuşunca hain olarak adlandırıldığını anlatmaktadır. Bendit'e göre, Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesindeki en büyük handicap bu Türk milliyetçiliği anlayışıdır. Bunun yanı sıra Türkiye'deki muhalefeti sadece "milliyetçilik" olarak adlandırmaktadır. "İktidara karşı gerçekten bir şeyler öneren siyasi parti yok; neredeyse milliyetçiler ya da karşısı söz konusu" demektedir. Mehmet Altan da hükümetin "milliyetçi" ve "devletçi" bir ağız kullandıkça Türkiye'nin de hızla geriye doğru kaydığını söylemektedir. Bu da Türk bürokrasisinin "geriye bakan yüzü"nü azgınlaştığı anlamına gelmektedir.¹⁴² Burada önemli olan nokta, bu tarz bir milliyetçiliğin şimdiye kadar hiçbir partiye fayda sağlamamış olması. AK Parti'nin en önemli yanı Türkiye'deki anti-demokratik sisteme muhalif olmasıydı. Rejimi AB kriterleri istikametinde demokratikleştirme, ekonomiyi piyasa düzenine uygun hale getirme çabası, AK Parti'nin son yerel seçimlerde hem oyunu büyük ölçüde artırmasına sebep oldu, hem de kent desteğini çoğalttı. 17 Aralık tarihine kadar da ufak tefek zikzaklar dışında AK Parti bu niteliğini sürdürdü. Ancak son zamanlarda, AK Parti'de Cohn Bendit'nin altını çizdiği "milliyetçi" reflekslere yönelmenin hızlandığı görülmektedir.

¹⁴⁰ Emre Aköz, "Çirkin Yüzümüz", Sabah, 23.12.2005.

¹⁴¹ Tanıl Bora, Nergis Canefe, "Türkiye'de Popülist Milliyetçilik", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 636.

¹⁴² Mehmet Altan, "AKP Rahmetli mi Oluyor?", Sabah, 30.05.2005.

Hadi Uluengin “Pamuk ve O Takım” adını verdiği yazısında neyin nasıl bir milliyetçilik adına yapıldığını ve kimin “vatan haini” olduğunu tartışmaktadır. “O takım”ın kim olduğunu da şöyle açıklamaktadır: “Beyoğlu’nda, 6 - 7 Eylül 1955 pogromunun fotoğraflarını gösteren bir sergi mi açıldı, cam - çerçeve indirmek ve ‘öteki’ne nefret bağırarak için ‘o takım’ oradadır! 1915 kıyamını ‘resmi ideolojiler’ ötesinde tartışmak için üniversitede konferans mı düzenlendi, katılımcılara küfretmek ve ‘öteki’ne kin kusmak için ‘o takım’ oradadır! Büyük Orhan Pamuk görüş ifade ettiği için Şişli’de mahkemeye mi düştü, gözlemcilere saldırmak ve ‘öteki’ni kovmaya kalkışmak için ‘o takım’ yine oradadır!”¹⁴³

Milletler ve resmi milliyetçilik, genel kabule göre ülke ölçeklerinde bir arada yaşamanın ve demokratik istikrarın, küresel ölçekte de düzenin koruyucusudur. Kendi kimliği ve kişiliğini oluşturan milli kültürüyle bağları kopan bir toplumun, hem başka kültür ve medeniyetlerle yaratıcı ilişkiler kurabilmesi, hem de özgüvenini ve gücünü koruyabilmesi imkânsızdır.¹⁴⁴ Burada önemli olan nokta “kendi kimliğini koruma”nın nasıl algılandığıdır. Buradan yola çıkarak “Pamuk ve O Takım” adlı yazısının ilerleyen bölümlerinde Uluengin daha da sert bir dille Orhan Pamuk karşıtlarını eleştirir:

“19. Yüzyılın derli toplu bir burjuva ideolojisi olan milliyetçilik lumpen takımı ayağına düşürülemeyecek kadar değerlidir. Kaldı ki, ‘vatan hainliği’ ve ‘millilik’ kavramlarını kim, neye göre saptayacaktır? Başta uluslararası prestijini kullanan Pamuk olmak üzere, geçen yılki AB kararı öncesi Batı’nın ‘anti-Türkiye’ güçlerine karşı dışı dış mücadele vermiş olanlar mı; yoksa cuma günü Şişli’de, Türkiye’yi sonsuz desteklemiş Avrupalılar dahil, gözlemcilere saldırarak ülkemizin çıkarlarını berhava eden grup mu ‘vatan hainliği’ne daha yakındır? Taktir sizin; ‘o takım’ı ‘öteki’ne nefret kompleksini yenmek çağrısı da benimdir.”

Hasan Cemal de benzer bir tutumla, demokratikleşme yolunda ilerlemek isteyen Türkiye’nin artık tabu haline gelmiş bazı konuları tartışması gerektiğini düşünmektedir. “Neden tarihimizi konuşmayalım ki? Hangi ülkenin tarihinde kepaze sayfalar yok ki?.. Böylesine sayfalarla yüzleşmek, aynı zamanda toplum olarak olgunlaşmamız için de lazım.

¹⁴³ Hadi Uluengin, “Pamuk ve O Takım”, Hürriyet, 20.12.2005.

¹⁴⁴ Esat Öz, “21. Yüzyılda Milli Devlet, Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 762.

Barış ve huzur için de gerekiyor o sayfaları doğru okumak ve yerli yerine oturtmak...”¹⁴⁵ Oysa ki, milliyetçilik ve milliyetçi hareketlere ivme veren olaylar modern çağın en büyük tabularından biri olarak değerlendirilebilir. Günümüzde milli kültüre veya tarihe büyük bir anlam yüklenmekte ve bunun sorgulanması da kabul edilmemektedir. Bunu yapanların da bir şekilde bedel ödemesi beklenmektedir. Hasan Cemal, bu tarz sorgulamalara karşı çıkmaya da bir yazında Türkiye’de aydınların en büyük sorunlarından bir olan “ülkemin imajı” konusuna değinmektedir. Aslında toplumun pek çok kesiminde görüldüğü gibi köşe yazarlarının bir kısmı da Orhan Pamuk’un açıklamalarını yanlış bulmaya da, Türkiye’nin imajını zedelememek adına bu tarz bir açıklamanın “gereksiz” olduğunu düşünmektedir.

Hasan Cemal bir diğer yazısında Orhan Pamuk davasında yaşanan olayların, ifade özgürlüğü sorunu olduğunu anlatmaktadır. Bu konuda şöyle de bir çözüm önerisi bulunmaktadır, “Türkiye’nin imajı konusunda -içtenlikle- rahatsız olanlar, bir adım daha atıp bu ülkede demokrasi ve ifade özgürlüğü sorunlarına daha fazla duyarlık gösterebilirler. Bu ülkede demokratik kamuoyunun oluşumu için ellerini taşın altına soksunlar. Bunun için Orhan Pamuk’un görüşlerine katılmaları gerekmez. Ona kızabilirler. Onu eleştirebilirler. Bunların hepsi mümkün. Ama eğer Orhan Pamuk’un demokrasiden kaynaklanan ifade özgürlüğünü savunurlarsa, bu ülkedeki demokrasi mücadelesine el verirlerse, Türkiye’nin imaj sorunu da çözüm yoluna daha kolay girer.”¹⁴⁶

Ergun Babahan, “düşünce özgürlüğü” kavramını özümseyememiş bir toplum olarak nitelendirdiği Türk toplumunun bu durumda Türk medyasının da sorumluluğu olduğunu belirtmektedir. Hatta meslektaşlarını suçlayarak “Bugün yaşamını düşüncesini kaleme dökerek kazanan birçok yazar bile düşünce ifade özgürlüğünün kısıtlanması fikrini savunabiliyor,” demektedir. Bu nedenle Türkiye’de hala Batılı liberal çizginin yakalanamadığını ifade etmektedir. Bunun başlıca gereği olarak da farklı düşüncelerin dile getirilmesini göstermektedir. “Düşünce özgürlüğünden söz edebilmek için toplumu, alışılmış düşünce biçimlerini rahatsız eden bir dizi fikrin varlığı ve bunların serbestçe dile getirilmesi gerekiyor. Yoksa herkesin kabul ettiği doğruları tekrarlamanın fikir özgürlüğü kavramıyla bir

¹⁴⁵ Hasan Cemal, “Orhan Pamuk’la Cellatım!”, Milliyet, 16.12.2005.

¹⁴⁶ Hasan Cemal, “Demokratik Kamuoyu!”, Milliyet, 20.12.2005.

bağlantısı olamaz.”¹⁴⁷ Ergun Babahan kendi cümleleriyle liberal milliyetçilik söylemini benimsediğini belirtmektedir. Liberal milliyetçilik söylemi, milli kimliği, dünyanın ileri/zengin ülkelerinin, yani Batı’nın düzeyine erişme şevki ve yeteneği temelinde tanımlamaktadır. “Liberal milliyetçilik ‘milli gurur’u milletin biricik otantik hususiyetlerinden değil, evrensel standartlarla uyumundan türetilir. Milliyetçiliğin özcü söylemi bu iyimi da elbette ‘bize özgü’ bir haslet olarak kurgular.”¹⁴⁸

Yılmaz Özdil Orhan Pamuk’un düşüncelerine veya yargılanmasına katılıp katılmadığını belirtmemektedir. Özdil’in bakışı da Türkiye’nin Batı’nın gözündeki imajla ilgilidir. Popülist ve liberal milliyetçi unsurların bulunduğu üslubunda Orhan Pamuk’un Türkiye için çok önemli bir yazar olduğunu vurgulamaktadır: “Yoğurt dışında insanlığa pek katkımız olduğu söylenemez. Bu nedenle, tıp, fizik, kimya ve barış Nobel’leri sayılırken, bizi hatırlayan pek olmaz... (...) Geriye ne kalıyor? Edebiyat Nobeli... Bu yüzden çok önemsiyorum Orhan Pamuk’un Nobel’e aday olmasını. Evet, “Türkler 1 milyon Ermeni’yi kesti, 30 bin Kürt’ü öldürdü” dediği iddia ediliyor. Hatta bu yüzden yargılanıyor. Hatta bu yüzden Nobel’i alabilir... Öfkelenirsin, sevmezsin, okumazsın, ayrı konu. Ama gurbet ellerde kitapçı gezme merakı olanlar Türkiye’den sadece onu görüyor, market rafındaki yoğurt gibi...”¹⁴⁹

Sabah Gazetesi yazarı Umur Talu ise Orhan Pamuk’un açıklamaları konusunda yargı belirtmese de bu olay üzerinden hukuk düzenini eleştirmektedir. Bu nedenle aslında Talu’yu bu üç grubun dışında ele almak gerekir. Çünkü onun ele aldığı Orhan Pamuk’un düşünceleri değil; yargı sistemindeki aksaklıklar, hatta adaletsizliklerdir. Orhan Pamuk davasını “sosyetikleştirilmiş” bir VIP dava olduğunu, demokrasi adına sembolleştirilmesinin yanlış olduğunu düşünmektedir. Avrupa’nın da yakın bir şekilde ilgilenmesinden ve “Batı ne der?” düşüncesinden dolayı bu kadar ilgi gördüğünü anlatıyor: “AB normları, Orhan Pamuk davası, Yücel Aşkın’a haksızlık gibi ‘VIP’leşmiş’, kusura bakmasınlar, mağdurlarını da aşırı ‘sosyetikleştirilmiş’ davalar vardır da; ‘iş güvencesi’ne karşı çıkış da vardır, çok ünlü olmayan nice yazarın, yayıncının takır takır mahkûm edilmesine, cezaevi baskınları ve tecritli

¹⁴⁷ Ergun Babahan, “Orhan Pamuk’u Hedef Göstermek”, Sabah, 17.02.2006.

¹⁴⁸ Bkz. (62), Bora, 110.

¹⁴⁹ Yılmaz Özdil, “Nobel...”, Sabah, 11.10.2005.

düzenlemelerinde 100'den fazla gencin ölmesine yer yoktur. 'Pamuk eller', demokrasi adına da olsa, kire, çamura, pasa ve kana pek bulaşmaz!"¹⁵⁰

Talu'nun birer "cemiyyet faaliyeti" olarak gördüğü bu davaların sanıkları da "sembol" haline gelmektedir. Bir yandan da basını suçlayarak "Vicdanlarımız, ilkelerimiz; hukuktan, demokrasiden, suç ve cezadan ne anladığımız ancak böylesi 'kült davalar' söz konusu olduğunda mı sahne alır?" diye sormaktadır. Hâlbuki bunların yanı sıra yıllarca davası bitmeyen ve mahkûm olmadan mahkûm gibi muamele görünen sayısız kişi vardır. Ancak kimse bu gibi "sıradan" davalar üzerinden konuşmayı tercih etmemektedir. Oysa Talu'nun deyimiyle "VIP davalar" biçilmiş kaftanlardır. Bu davaları yazanların, destekçileri de, ikiyüzlülüğünü sorgulamadan helal olsun diyenleri de bol olur...¹⁵¹ Aslında bu eğilim milliyetçiliğin doğasında bulunmaktadır. Çünkü toplum hangi türden olursa olsun, seçkinlerin (sanatçıların, bilim adamlarının) yaptıkları ve yazdıkları, hep "biz" duygusunu oluşturmaya, onu güçlendirmeye ve bunu da "yüce sadakat odağı" çerçevesinde yapmaya yönelik olmaktadır. Tabii, bu odak, o toplumdaki başat veya egemen sınıfın çıkarlarını gözetecek biçimde saptanmaktadır. Milliyetçilik, tarih içinden gelen bütün bu "duygu" ve "ideoloji" zincirinin bir halkasından başka bir şey değildir.¹⁵²

Üç gazetenin en çok okunan köşe yazarlarının milliyetçilik söylemini nasıl kurduklarını anlamak için yapılan bu çalışmada, yazarların ortak bir bakış açısı ürettiklerini söylemek mümkün değildir. Zaten milliyetçilik kavramı kaygan bir zeminde inşa edildiği ve kesin sınırları olmayan bir alan olduğu için benzer konularda her bireyin farklı bir sonuç çıkarması mümkündür. Bu sonuçlar da çoğu zaman çözüme yönelik olmamaktadır. Köşe yazılarının çoğunluğu Orhan Pamuk davası üzerinedir. Bunun yanı sıra bu davadan yola çıkarak Orhan Pamuk'un kişiliğiyle ilgili yorum yapanların sayısı hiç de az değildir. Bunun sebebi ise Pamuk'un Ermeni ve Kürt topluluklarının bu ülke toprakları üzerindeki tarihiyle ilgili cümlesinin farklı bakış açılarıyla yorumlanıyor olmasıdır. Kimi köşe yazarları Pamuk'un geçmişinden veya edebiyatçı kimliğinden yola çıkarak neden böyle bir açıklama yaptığı

¹⁵⁰ Umur Talu, "İçindeki Dikta Aşkısı Bambaşka", Sabah, 25.12.2005.

¹⁵¹ Umur Talu, "VIP Davalar", Sabah, 15.12.2005.

¹⁵² Bkz. (40), Oran, 44.

hakkında fikir yürütmüşlerdir. Bunu bazen milliyetçi söylemle birlikte oldukça sert bir üslupla yaptıklarını belirtmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca inceleme yaptığım bir yıllık dönemdeki köşe yazıları arasında direkt Orhan Pamuk’la veya davayla ilgili olanların yanı sıra başka bir konu ele alınırken Pamuk’a bir cümleyle değinilenler veya gönderme yapılanlar bulunmaktadır. Örneğin Çetin Altan “Küçük Küçük Kareler” adlı yazısında günümüz Türkiye’sinin sorunlarını yazının başlığından da anlaşıldığı gibi küçük örnekler vererek kendine has üslubuyla ele almaktadır: “Picasso sergisinde çocuklar resimlere bakmaya boş verip, aralarında itişip kakışıyorlardı. Hiçbir zaman o çocuklara, neden dünyada Picasso adının, başkentimizin adı Ankara’dan daha ünlü olduğu anlatılmayacaktı. Nasıl ki evrensel burjuva kültürüyle, yerel ve mesleksiz köylülük gelenekleri arasındaki farklar da anlatılmayacaktı. Ama o çocuklar da büyüdükçe, evrensel burjuva imajını taklide yönelecekler; kıyıda köşede kalmışlar da, öteki dünyayı hak etme yarışında, burjuva taklitçilerinden daha önde geldiklerini iddia edeceklerdi. Ve hiçbiri ne Thales’in, Romalı hançeri altında ölürken söylediği son sözü merak edecekti, ne de Aristo'nun ilk karikatürünü kimin yaptığını...”¹⁵³ Çetin Altan bu yazısını şu cümlelerle sonlandırmaktadır: “Günümüzün konusu Orhan Pamuk davası... Ta uzun yıllardan bu yana, yazı çizi adamlarına karşı duyulan komplekslerle alerjiler de, bir gün biter inşallah. Amin...”

Çetin Altan da aslında Orhan Pamuk’un yaşadıklarına benzer bir deneyim yaşamıştır. 19 Şubat 1968’de Türkiye İşçi Partisi milletvekili olan Çetin Altan bütçe görüşmeleri sırasında TBMM kürsüsünde Nazım Hikmet için “Türkiye’nin en büyük şairi” dediği için “vatan hainliği” ile suçlanıp bir grup milletvekilinin saldırısına uğramış ve linç edilmekten güç kurtulmuştur. 23 Şubat 2005 tarihli Tempo dergisinde yayınlanan röportajında Orhan Pamuk’un da karşı karşıya kaldığı “vatan hainliği” kavramını Türk toplumunun, bir aydının toplumun görüşlerinin tam aksi yönde söz söyleme özgürlüğü olmayan bir toplum olmasına dayandırmaktadır. “Kendi kendisiyle dalga geçemeyen bir ülke burası. Beyinsel özgürlüğün piyasası yok çünkü. İnsanların mesleği yok. O zaman ya camiye sığınacaksın ya kışlaya. Ana dilinde yazamayan ya da ana dilini iyi kullanılmasından zevk almayan insan, ‘Benden senden daha Türk’üm,’ diye tutturuyor. Bu demagojik bir yapıyı ortaya çıkarıyor. (...) Burada herkese ‘Yazacaksa önce vatanını yazsın’ denilir. Tevfik Fikret ‘Bütün dünya vatanım/Her türlü millet vatanıdır’ dediğinde ‘Kopsun Fikret seni alkışlayan eller’ demişlerdir.”

¹⁵³ Çetin Altan, “Küçük Küçük Kareler”, Milliyet, 17.12.2005.

Bu çalışmadan yazıları incelenen köşe yazarlarının pek çoğu Orhan Pamuk hakkında düşüncelerini Çetin Altan kadar net bir şekilde aktarmamıştır. Daha doğrusu Orhan Pamuk'un düşüncelerine karşı olanların bunu daha şiddetli bir şekilde dile getirdikleri gözlenirken, Orhan Pamuk'un açıklamalarına katılanların bunu açık sözlülükle savunmadıkları dikkat çekmektedir. Bunu da düşünce özgürlüğü kavramı etrafında temellendirmektedirler.

Yapılan gruplamaya göre Orhan Pamuk'un açıklamalarına karşı çıkanlar Hıncal Uluç, Ertuğrul Özkök ve Emin Çölaşan'dır. Burada dikkat çekici nokta liberal bakış açılarıyla tanınan Hıncal Uluç ve Ertuğrul Özkök'ün beklenilenin aksine bir tutum sergilemiş olmalarıdır. İkinci grup olan Orhan Pamuk'un düşüncelerine katılmasa da yargılanmasına prensip olarak karşı çıkan yazarlar, Fatih Altaylı, Oktay Ekşi, Güneri Civaoglu, Mehmet Y. Yılmaz, Yalçın Doğan, Taha Akyol, Derya Sazak ve Mehmet Ali Birand'dır. Bu ikinci grupta yer alan köşe yazarlarının hem sayı itibarıyla hem de yazdıkları yazıların fazlalığı itibarıyla diğer kategorilerdeki yazarlardan ayrıldığı dikkat çekmektedir. Bir diğer dikkat çekici nokta ise düşüncelerini birbirinden farklı temellendirmelerle açıklamakta olmalarıdır. Orhan Pamuk'un haksızlığa uğradığını düşünenler ise Mehmet Barlas, Emre Aköz, Mehmet Altan, Hadi Uluengin, Hasan Cemal, Ergun Babahan ve Yılmaz Özdil'dir. Bu grupların yanı sıra birinci ve ikinci gruba yakın gözükken bir grup yazar daha vardır ki, onlar Orhan Pamuk'un olay yaratan açıklamalarını Nobel Ödülü'nü almak amacıyla yaptığını düşünenlerdir. Bu gruba Hasan Pulur, Taha Akyol, Melih Aşık ve Emin Çölaşan girmektedir. Bu köşe yazarları Orhan Pamuk'un yaptığı açıklamaların tartışılmasına yönelik değil; bu açıklamaların neden yapıldığı ve Türk milleti olarak bizim başımıza neler açacağı kaygısıyla çoğu zaman bir kendini savunma refleksiyle ele alındığı görülmektedir.

Köşe yazarlarının söz konusu yazar ve dava hakkında yorumları çoğunlukla milliyetçi söyleme dayanmaktadır. Aslında milliyetçiliğin popüler basına malzeme olarak daha "ciddi" bir ilgi odağı haline gelmesi 18 Nisan 1999 tarihine denk gelmektedir.¹⁵⁴ Bu tarihte yapılan genel seçimlerde MHP'nin oyların yüzde 18'ini alarak en fazla milletvekili çıkaran ikinci

¹⁵⁴ Umut Özkırımlı, "Türkiye'de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik, 712.

parti olması, dünya çapında kabaran milliyetçi dalganın Türkiye’yi de vurduğu yönünde yorumlanmıştı. Buna PKK ve Kürt sorunu, Avrupa Birliği sürecinde yaşanan gelgitler gibi Türkiye’nin özel koşullarından kaynaklanan faktörler de eklenince milliyetçi hareketin başarısı kaçınılmaz gözükmekteydi. Orhan Pamuk davası da bu sürecin devamında ilgi odağı olmuştur. Ayrıca bu davadan sonra ilerleyen tarihlerde benzer davalar yine kamuoyunda tartışılmıştır. Örneğin 27 Aralık 2005 tarihinde Aktüel dergisinde yayınlanan “Vicdani red bir insan hakkıdır” başlıklı yazısının üzerine Genelkurmay Başkanlığı ihbarda bulunmuş ve İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı da “halkı askerlikten soğutmak” suçundan üç yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açmıştır. Elif Şafak’a ise “Baba ve Piç” isimli kitabında “Türklüğü aşağılamak” suçundan yine Türk Ceza Kanunu’nun 301. maddesine göre üç yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açılmıştır. Müslüman-Türk Kazancı ailesi ile Ermeni asıllı Amerikalı Çakmakçıyan’ların anlatıldığı kitapta “Bütün akrabalarını 1915’te kasap Türklerin ellerinde kaybetmiş bir sülalenin torunuyum, köklerime ihanet etmeyi öğrendim, soykırımını inkâr etmek üzere yetiştirildim...” gibi cümleler yer almaktadır. Perihan Mağden ve Elif Şafak davaları da bir süre basın gündeminde yer tutsa da, Orhan Pamuk davası kadar çok konuşulmamıştır. Bunun sebepleri arasında ise Pamuk’un Nobel adaylığı sürecindeki dünyaca ünlü bir yazar olması, bu demeci yabancı bir basın organına vermesi ve Ermeni, Kürt soykırımını gibi tartışmalı bir konuda olumlu beyanat vermesi gibi faktörler bulunmaktadır.

Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerindeki köşe yazarlarının Orhan Pamuk’un demecini ve yargılanma sürecini ele alan yazılarında çoğunlukla etnik milliyetçilik ve liberal milliyetçilik söyleminin ağırlıkla olduğu hissedilmektedir. Bu iki milliyetçilik türünde de Türk milliyetçiliğinin kuruluşundan beri bulunan Batıcı bir milliyetçilik vardır. Bu akım kendini özellikle 90’ların başından itibaren kentli yeni orta sınıfların yükselen kesimlerinde, büyük sermayenin uluslararasılaşan sektörlerinde ve medya elitlerinde bulmuştur. Ele alınan köşe yazarlarının pek çoğunun söylemlerinde bu Batıcı milliyetçiliğin örneklerini görmekteyiz. Yalçın Doğan’ın şu cümleleri bu bakış açısına örnek olabilir: “Batı ile Türkiye arasındaki fark burada. 107 yıl sonra bugün, Türkiye Orhan Pamuk nedeniyle, düşünce özgürlüğünü tartışıyor. Bazıları tartışmıyor bile. Onlar küfürlerle kendi kimliklerini sergiliyor. Sadece biz bize değil, gelen yabancı konuklara da küfür ederek, o engizisyon kafalarıyla sağa, sola saldırıyorlar.”¹⁵⁵ Yine de Türk milliyetçiliğini, özellikle de Batıcı Türk milliyetçiliğini

¹⁵⁵ Yalçın Doğan, “Sizin Kitabınız 40 Dile Çevrildi mi?”, Hürriyet, 17.12.2005.

homojen bir söylem olarak değerlendirmek pek mümkün değildir. Liberal milliyetçiliğin en şevkli savunucularından biri olan Ertuğrul Özkök'ün değindiği nokta ise farklıdır: “Acaba ‘Türkler 1 milyon Ermeni’yi, 30 bin Kürt’ü öldürdü’ sözleri, uluslararası pazara yönelik bir tüketim malzemesi mi? Evet ne yazık ki, bu şüphe içime yerleşti ve bir türlü atamıyorum. ABD’de Ermeni yanlısı eleştirmenlerin hoşuna gidecek 1 milyonluk katliam paketini anladık. Peki 30 bin Kürt’ün öldürüldüğü iddiası? O da, güçlü bir Kürt lobisine sahip İsveç’in bazı kurumlarına servis mi? Mesela Nobel’e?”¹⁵⁶ Burada liberal milliyetçi söylemin etnisist-ırkçı milliyetçiliğe yakınlığı söz konusudur. Özellikle birinci ve ikinci grupta yer alan yazarların pek çoğunda bu söylemi bulmak mümkündür. Bunu da çoğunlukla Kürt milli hareketine tepkiyi işleyerek canlandırmaktadırlar. Orhan Pamuk’un sözleri de buna olanak verdiği için rağbet gören bir tartışma alanı yaratmıştır.

Pek çok köşe yazarı Orhan Pamuk’un milliyetçi bir tavırla eleştirildiğinin bilincindedir. Mehmet Y. Yılmaz bir yazısında bu tavrın ırkçı-etnik milliyetçilik olduğunu aslında kabul etmektedir: “Çevremde hepsi ‘demokrat’ olan, ‘ırkçı milliyetçilikle’ uzak yakın ilgisi olmayan birçok arkadaşım, tanıdığım var. İçlerinde Orhan Pamuk’u yazar olarak beğenenler ve takip edenler de az değil. Ama hiçbirinin içinden Pamuk’u savunmak, ona destek olmak da gelmiyor.”¹⁵⁷ Hâlbuki Orhan Pamuk Das Magazin’e verdiği röportajda kendi ulus tanımında karşıt düşüncelilerin birbirlerini anlaması gerektiğini belirtmektedir: “Türkiye’de egemen elitler muhafazakârları ve siyasal İslamcılarını anlamak istemiyorlar. Karşıt olanı anlamamanın bir ulus oluşturmada şart olduğunu kavrayamıyorlar. Hayır, kendi kendilerin söyledikleri ulusun ordu tarafından oluşturulduğu. Biz onları anlayamıyoruz, öyleyse bombardımana tutalım.” Bunun yanı sıra Türkiye’deki yeni milliyetçiliği şöyle anlatmaktadır: “Ziya Gökalp, bir milletin tarifini kültür birliği, dil birliği, tarih birliği gibi unsurlarla yapar: Bir anlamda yaratılmak istenen ‘modern Türk milleti’nin birliğinin temellerini araştırır. Bugün ise Türkiye’nin birliğini sağlayan şey ne dil ne tarih ne de kültür birliğidir. Bir Aygaz birliği, Arçelik birliği, spor toto birliği ya da Kelebek Mobilya birliğidir. Bir merkezden örgütlenen ve ülkenin en ücra köşesine kadar ulaşan bu bayiler örgütü, bu örgütün ima ettiği birlik, Gökalp’in ima ettiği ‘birlik’lerden aslında çok daha sağlam bir birliktir.”¹⁵⁸

¹⁵⁶ Ertuğrul Özkök, “Üçüncü Kitap Neden Bestseller Oldu?”, Hürriyet, 26.04.2005.

¹⁵⁷ Mehmet Y. Yılmaz, “Demokratlar Orhan Pamuk’u Neden Terk Etti?”, Hürriyet, 21.12.2005.

¹⁵⁸ Orhan Pamuk, Cumhuriyet Kitap, Sayı 243.

Orhan Pamuk'un bahsettiği bu yeni milliyetçilik kavramı bazı köşe yazarlarının söylemlerinde yer bulmaktadır. Sahip olduklarıyla birbirine bağlanan halka kimi zaman söz hakkı verilmesini istemek, onları bir arada tutmanın yollarından biridir. Bu da aslında Batıcı-popülist milliyetçi bir söylemdir. Yılmaz Özdil'in şu yazısı örnek gösterilebilir: "Hiç düşündünüz mü, papağan gibi 'AB'ye girmeliyiz' diyenler, bu soruyu neden hiç sormaz size? Neden? Bakın, AB'nin her şeyini örnek alıyoruz. Peki 'referandum' geleneğini neden örnek almıyoruz? Deniyor ki, 'Orhan Pamuk davasıyla Türk demokrasisi yargılanıyor.' Demokratik davranalım o halde... Koyun sandıkları ortaya. AB için referandum yapalım."¹⁵⁹

Farklı siyasal geçmişe sahip köşe yazarları arasında resmi milliyetçilik söyleminden faydalananların sayısı da oldukça fazladır. "Devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğü" anlayışını -açık bir şekilde olmasa da- dile getirilmesi özellikle son on yıldır alışlagelmiştir. Ertuğrul Özkök, Orhan Pamuk yandaşlarını eleştirdiği bir yazısında şu cümleleri kullanmaktadır. "Bizde 'devlet ne yaparsa yapsın' beğenmeyen, her söz aldığı devlete düşmanca tavır içinde olan bir aydın türü geliştirdi. Üstelik de medyanın tuhaf özelliği nedeniyle bu aydın türü sesini çok gür biçimde duyurabileceği imkânlarla kavuştu. Bu kimlik öylesine keskinleşti ki, sonunda hiçbir tartışmaya girmeden, Türkiye'nin bütün meselelerinde otomatik olarak onun karşısına dikildi."¹⁶⁰ Resmi milliyetçilik söyleminin en önemli özelliği İstiklal Marşı, Atatürk resmi, bayrak, ay-yıldız gibi milli devlet sembollerinin her fırsatta su yüzüne çıkarmasıdır. Emre Aköz, Orhan Pamuk'un açıklamalarını hakaret olarak algılayanların böyle bir milliyetçilik söylemini benimsediklerini belirtmektedir. Hıncal Uluç'un ve Fatih Altaylı'nın da Ahmet Taner Kışlalı'nın 27 Ocak 1999'da Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı "Balo Maskesiz Olsun" başlıklı yazısından alıntı yaparak, bu yazıda "Atatürk düşmanı" olarak nitelendirilen Orhan Pamuk'u eleştirmektedirler. Bu da resmi (Atatürkçü) milliyetçiliğin bir uzantısıdır.

Burada dikkati çeken -resmi, liberal veya etnik- hangi milliyetçilik söylemine sahip olurlarsa olsunlar üç merkez gazetede köşe yazarlarının hemen hepsinin Orhan Pamuk'un

¹⁵⁹ Yılmaz Özdil, "AB'ye Girmek İstiyor Musun?", Sabah, 11.10.2005.

¹⁶⁰ Ertuğrul Özkök, "Ku Klux Klan'ın İcadı", Hürriyet, 15.06.2005.

açıklamaları veya davası hakkında yazı yazmış olmalarıdır. Bunların arasında Ertuğrul Özkök, Fatih Altaylı, Hadi Uluengin veya Taha Akyol gibi kimi yazarlar bu konu üzerine oldukça hassas yaklaşmışlardır. Kullandıkları söylemin yanı sıra kendi hükümdarlık alanları olan köşelerini bu konuya açma sayıları da hassalığın göstergesidir. Örneğin Ertuğrul Özkök “Son Orhan Pamuk” yazısının üzerine bu konuyla ilgili fikir beyan ettiği üç yazısı bulunmaktadır. Çünkü tüm yazarlar gündemi uzun süre işgal eden dava süresince ve ardından tartışmanın yeni bir boyut kazandığı her aşamada açıklamalarına daha da açıklık kazandırmak istemektedirler. Bu hem kendini daha iyi ifade etme, hem de kendi doğrularını kabul ettirme amacıyla yapılmaktadır.

Modern çağda çeşitli gruplara hitap edebilecek söylemler geliştirmek zorunla hale gelmiştir. Bunu en iyi yapan ideoloji, milliyetçiliktir. Milliyetçilik bir tür “el çabukluğuyla”, mantıksal olarak çelişen iki millet anlayışını –vatandaşlar topluluğu ve kültürel topluluk- uygulamada bir araya getirmeye çalışır. Bu anlamda milliyetçilik seçkinlerin işlerini kolaylaştırır, kapsayıcılığı ve değişkenliğiyle onların kurtarıcısı olur.¹⁶¹ Pek çok olayda köşe yazarlarının milliyetçi bir söylemi benimsemesinin sebebini bu şekilde açıklamak mümkündür.

Kuşkusuz Orhan Pamuk’un açıklamaları ve davası, Türkiye’de milliyetçi söylemin hayat bulduğu tek örnek değildir. Ancak tüm yazarların Avrupa Birliği sürecindeki duruşlarını ortaya çıkarmaktadır. Özellikle olaya “Batı ne der?” kuşkusuyla bakan yazarlarda bu çok daha açık bir şekilde görülmektedir. Bu da Batıcı bir milliyetçilik söylemini beraberinde getirmektedir. 1990’ların başından itibaren yaşanan ekonomik ve siyasal krizlerin büyük oranda etkilediği günümüz toplumsal ortamında Orhan Pamuk davasının, Avrupa Birliği sürecindeki Türkiye’yi değerlendirirken bir sembol haline gelmesi biraz da basının körüklemesiyle olmuştur. Açıkça dile getirilsin veya getirilmesin, bu süreçte meydana gelen olaylar Türk demokrasisi, adaleti veya “birlik ve beraberliği” adına bir sınav olarak değerlendirilmektedir. Önemli olan da, en çok kullanılan tabirle “alnımızın akıyla çıkmak”tır...

¹⁶¹ Bkz. (10) Özkırımlı, 127.

7. İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ

İktidar (34)

SABAH

Umur Talu 3
Mehmet Barlas 5
Mehmet Altan 2
Soli Özel 7

MİLLİYET

Hasan Cemal 4
Mehmet Ali Birand 4
Hasan Pulur 1
Derya Sazak 2
Can Dünder 4

HÜRRİYET

Emin Çölaşan 1
Yalçın Doğan 1

Düşünce/fikir/ifade özgürlüğü (114)

SABAH

Ergun Babahan 7
Fatih Altaylı 7
Mehmet Barlas 6
Hıncal Uluç 5
Mehmet Altan 5
Soli Özel 4
Umur Talu 2

MİLLİYET

Hasan Cemal 7
Mehmet Ali Birand 29
Hasan Pulur 5
Güneri Civaoglu 5
Derya Sazak 3
Fikret Bila 5
Can Dünder 2

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 12
Emin Çölaşan 3
Ertuğrul Özkök 1
Mehmet Y. Yılmaz 4
Yalçın Doğan 2

İhanet/hain (22)

SABAH

Ergun Babahan 2
Umur Talu 2
Mehmet Altan 1
Soli Özel 1

MİLLİYET

Taha Akyol 1
Hasan Cemal 3
Derya Sazak 1
Melih Aşık 1

HÜRRİYET

Ertuğrul Özkök 6
Hadi Uluengin 4

Azınlık/Ermeni/Kürt (151)

SABAH

Ergun Babahan 10
Hıncal Uluç 17
Fatih Altaylı 3
Mehmet Barlas 3
Mehmet Altan 2
Soli Özel 1
Yılmaz Özdil 2

MİLLİYET

Taha Akyol 22
Hasan Cemal 10
Mehmet Ali Birand 8
Hasan Pulur 7
Güneri Civaoglu 10
Derya Sazak 5
Can Dünder 1
Melih Aşık 7

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 1
Emin Çölaşan 3
Ertuğrul Özkök 29
Yalçın Doğan 2
Hadi Uluengin 8

Türk/Türkiye (449)

SABAH

Ergun Babahan 9
Hıncal Uluç 27
Emre Aköz 20
Umur Talu 4
Fatih Altaylı 24
Mehmet Barlas 16
Mehmet Altan 18
Soli Özel 6
Yılmaz Özdil 5

MİLLİYET

Taha Akyol 36
Hasan Cemal 47
Mehmet Ali Birand 39
Hasan Pulur 15
Güneri Civaoglu 17
Derya Sazak 44
Can Dünder 12
Melih Aşık 7

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 17

Emin Çölaşan 16
Ertuğrul Özkök 52
Yalçın Doğan 7
Hadi Uluengin 11

Düşman (22)

SABAH

Fatih Altaylı 1
Mehmet Barlas 1
Mehmet Altan 2
Soli Özel 1

MİLLİYET

Taha Akyol 1
Hasan Cemal 5
Mehmet Ali Birand 1
Hasan Pulur 1
Derya Sazak 2

HÜRRİYET

Ertuğrul Özkök 7

Kompleks (3)

MİLLİYET

Mehmet Ali Birand 1

HÜRRİYET

Hadi Uluengin 2

Kimlik (8)

MİLLİYET

Derya Sazak 1

HÜRRİYET

Ertuğrul Özkök 1
Yalçın Doğan 2
Hadi Uluengin 4

Tehlike (6)

SABAH

U. Talu 1

MİLLİYET

Taha Akyol 2
Mehmet Ali Birand 2
Derya Sazak 1

Demokrasi/demokratik/demokrat (127)

SABAH

Ergun Babahan 5
Emre Aköz 2
Umur Talu 19
Fatih Altaylı 7
Mehmet Altan 5
Soli Özel 7
Yılmaz Özdil 2

MİLLİYET

Taha Akyol 2
Hasan Cemal 37
Mehmet Ali Birand 16
Hasan Pulur 2
Güneri Civaoglu 2
Derya Sazak 4
Can Dünder 1
Melih Aşık 2

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 4
Ertuğrul Özkök 6

Mehmet Y. Yılmaz 5
Hadi Uluengin 1

Avrupa/Batı (108)

SABAH

Ergun Babahan 3
Hıncal Uluç 6
Emre Aköz 4
Umur Talu 4
Fatih Altaylı 2
Mehmet Barlas 6
Mehmet Altan 8
Soli Özel 2
Yılmaz Özdil 1

MİLLİYET

Taha Akyol 4
Hasan Cemal 13
Mehmet Ali Birand 13
Hasan Pulur 1
Güneri Civaoglu 3
Derya Sazak 6
Can Dünder 4
Melih Aşık 2

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 10
Emin Çölaşan 2
Ertuğrul Özkök 2
Yalçın Doğan 3
Hadi Uluengin 9

Avrupa Birliği/AB (92)

SABAH

Ergun Babahan 2
Hıncal Uluç 2
Emre Aköz 2
Fatih Altaylı 2
Mehmet Barlas 4
Mehmet Altan 1

Soli Özel 1
Yılmaz Özdil 6

MİLLİYET

Hasan Cemal 8
Mehmet Ali Birand 26
Güneri Civaoglu 5
Derya Sazak 10

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 9
Emin Çölaşan 7
Ertuğrul Özkök 3
Yalçın Doğan 2
Hadi Uluengin 2

İmaj (18)

SABAH

Emre Aköz 4
Mehmet Barlas 1
Yılmaz Özdil 1

MİLLİYET

Taha Akyol 2
Hasan Cemal 4
Mehmet Ali Birand 2
Derya Sazak 3

HÜRRİYET

Emin Çölaşan 1

Biz/onlar (181)

SABAH

Ergun Babahan 1
Hıncal Uluç 6
Emre Aköz 4
Umur Talu 4
Fatih Altaylı 6

Mehmet Barlas 6
Mehmet Altan 2
Soli Özel 2
Yılmaz Özdil 4

MİLLİYET

Taha Akyol 15
Hasan Cemal 16
Mehmet Ali Birand 21
Hasan Pulur 10
Derya Sazak 3
Can Dünder 1
Melih Aşık 2

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 27
Emin Çölaşan 8
Ertuğrul Özkök 23
Mehmet Y. Yılmaz 2
Yalçın Doğan 10
Hadi Uluengin 8

Hakaret (39)

SABAH

Hıncal Uluç 1
Emre Aköz 9
Umur Talu 7
Mehmet Altan 1
Yılmaz Özdil 1

MİLLİYET

Taha Akyol 3
Hasan Cemal 1
Mehmet Ali Birand 2
Hasan Pulur 2
Güneri Civaoglu 2

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 3
Emin Çölaşan 3
Ertuğrul Özkök 2
Mehmet Y. Yılmaz 1

Hadi Uluengin 1

Eleştiri (72)

SABAH

Hıncal Uluç 6
Emre Aköz 8
Umur Talu 5
Fatih Altaylı 4
Mehmet Barlas 5

MİLLİYET

Taha Akyol 1
Hasan Cemal 5
Mehmet Ali Birand 4
Hasan Pulur 1
Derya Sazak 3
Can Dündar 1

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 1
Ertuğrul Özkök 17
Mehmet Y. Yılmaz 1
Yalçın Doğan 2
Hadi Uluengin 8

Çoğunluk (5)

SABAH

Umur Talu 1
Mehmet Barlas 2
Mehmet Altan 1

HÜRRİYET

Hadi Uluengin 1

Milliyetçi/milliyetçilik (55)

SABAH

Ergun Babahan 1
Hıncal Uluç 2
Mehmet Barlas 1
Mehmet Altan 11
Soli Özel 2
Yılmaz Özdil 1

MİLLİYET

Taha Akyol 11
Hasan Cemal 8
Mehmet Ali Birand 5
Güneri Civaoglu 1
Derya Sazak 8

HÜRRİYET

Ertuğrul Özkök 1
Mehmet Y. Yılmaz 1
Hadi Uluengin 2

Aydın/entel (113)

SABAH

Ergun Babahan 4
Hıncal Uluç 12
Emre Aköz 1
Umur Talu 2
Fatih Altaylı 6
Mehmet Barlas 2

MİLLİYET

Taha Akyol 7
Hasan Cemal 2
Derya Sazak 5
Melih Aşık 2

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 7
Emin Çölaşan 8
Ertuğrul Özkök 42

Mehmet Y. Yılmaz 1
Yalçın Doğan 2
Hadi Uluengin 10

Hukuk (72)

SABAH

Ergun Babahan 4
Hıncal Uluç 6
Umur Talu 1
Mehmet Barlas 1
Mehmet Altan 8
Soli Özel 1

MİLLİYET

Taha Akyol 16
Hasan Cemal 12
Mehmet Ali Birand 3
Güneri Civaoğlu 1
Derya Sazak 2

HÜRRİYET

Yalçın Doğan 3
Hadi Uluengin 14

Adalet (93)

SABAH

Ergun Babahan 1
Hıncal Uluç 13
Umur Talu 2
Mehmet Barlas 2
Mehmet Altan 9
Soli Özel 3

MİLLİYET

Taha Akyol 23
Hasan Cemal 4
Mehmet Ali Birand 17
Güneri Civaoğlu 2
Derya Sazak 3

Can Dünder 2

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 5
Emin Çölaşan 1
Ertuğrul Özkök 1
Hadi Uluengin 5

Kanıt (13)

SABAH

Hıncal Uluç 5
Umur Talu 2
Fatih Altaylı 1
Mehmet Barlas 1

MİLLİYET

Hasan Cemal 1
Güneri Civaoğlu 1
Can Dünder 1

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 1

İkiyüzlü (6)

SABAH

Hıncal Uluç 1
Umur Talu 2
Mehmet Barlas 1

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 1
Ertuğrul Özkök 1

Nobel (57)

SABAH

Hıncal Uluç 3
Fatih Altaylı 4
Mehmet Barlas 2
Yılmaz Özdil 7

MİLLİYET

Taha Akyol 3
Hasan Cemal 3
Mehmet Ali Birand 1
Hasan Pulur 8
Güneri Civaoğlu 1
Melih Aşık 4

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 6
Emin Çölaşan 8
Ertuğrul Özkök 4
Yalçın Doğan 3

Haklı/haklılık (17)

SABAH

Hıncal Uluç 1
Fatih Altaylı 3
Mehmet Barlas 1

MİLLİYET

Taha Akyol 3
Hasan Cemal 2
Mehmet Ali Birand 2
Hasan Pulur 1

HÜRRİYET

Ertuğrul Özkök 4

Haksız/haksızlık (22)

SABAH

Hıncal Uluç 1
Umur Talu 1
Fatih Altaylı 1
Mehmet Barlas 1

MİLLİYET

Taha Akyol 5
Hasan Cemal 3
Mehmet Ali Birand 3
Derya Sazak 1

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 2
Ertuğrul Özkök 3
Hadi Uluengin 1

Hoşgörü (18)

SABAH

Ergun Babahan 2
Hıncal Uluç 3
Mehmet Barlas 5
Mehmet Altan 2

MİLLİYET

Güneri Civaoğlu 1
Derya Sazak 3

HÜRRİYET

Ertuğrul Özkök 2

Tepki (46)

SABAH

Hıncal Uluç 1
Fatih Altaylı 2

Mehmet Barlas 8
Mehmet Altan 1

MİLLİYET

Taha Akyol 2
Hasan Cemal 12
Mehmet Ali Birand 4
Hasan Pulur 1
Güneri Civaoglu 5
Derya Sazak 5

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 1
Ertuğrul Özkök 3
Yalçın Doğan 1

Öfke (11)

SABAH

Ergun Babahan 1
Mehmet Barlas 4
Mehmet Altan 2
Yılmaz Özdil 1

MİLLİYET

Taha Akyol 2
Derya Sazak 1

İftira (8)

MİLLİYET

Hasan Cemal 2

HÜRRİYET

Oktay Ekşi 4
Hadi Uluengin 2

İçerik analizi yönteminde Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerindeki köşe yazarlarının Orhan Pamuk'un açıklamaları ve davasıyla ilgili olarak yazdıkları tüm yazılardaki sembol kelimeler araştırılmış; toplam 44 kelime kullanılmıştır. Bunların arasında bazıları çözümlenmeyi benzer sonuçlara ulaştıracağından birlikte sayılmıştır. Bunlar düşünce/fikir/ifade özgürlüğü, azınlık/Ermeni/Kürt, Türk/Türkiye, demokrasi/demokratik/demokrat, Avrupa/Batı, Avrupa Birliği/AB, biz/onlar, milliyetçi/milliyetçilik, aydın/entel, haklı/haklılık, haksız/haksızlık kelimeleridir. Diğer sembol kelimeleri liste halinde şöyle verilebilir: İktidar (34), düşünce/fikir/ifade özgürlüğü (114), ihanet/hain (22), azınlık/Ermeni/Kürt (151), Türk/Türkiye (449), düşman (22), kompleks (3), kimlik (8), tehlike (6), demokrasi/demokratik/demokrat (127), Avrupa/Batı (108), Avrupa Birliği/AB (92), imaj (18), biz/onlar (181), hakaret (39), eleştiri (72), çoğunluk (5), milliyetçi/milliyetçilik (55), aydın/entel (113), hukuk (72), adalet (93), kanıt (13), ikiyüzlü (6), Nobel (57), haklı/haklılık (17), haksız/haksızlık (22), hoşgörü (18), tepki (46), öfke (11), iftira (8). Bu kelimeleri türlerine göre şu şekilde sınıflandırmak mümkün:

İsimler	Sıfatlar	Zamirler
İktidar, düşünce/fikir/ifade özgürlüğü, ihanet, Türk, Türkiye, düşman, kimlik, tehlike, demokrasi, Avrupa, Batı, Avrupa Birliği, imaj, hakaret, eleştiri, çoğunluk, milliyetçi, milliyetçilik, hukuk, adalet, Nobel, haklılık, hoşgörü, tepki, öfke, iftira.	Hain, azınlık, Ermeni, Kürt, kompleks, demokratik, demokrat, aydın, entel, ikiyüzlü, haklı, haksız, haksızlık.	Biz, onlar.

Bu kelimeler arasında 100 kereden fazla kullanılanlar sırasıyla, Türk/Türkiye (449), biz/onlar (181), azınlık/Ermeni/Kürt (151), demokrasi/demokratik/demokrat (127), düşünce/fikir/ifade özgürlüğü (114), aydın/entel (113), Avrupa/Batı'dır (108). Bu sıralama arasında ilk üçte Türk/Türkiye, biz/onlar, azınlık/Ermeni/Kürt kelimelerinin bulunması, Orhan Pamuk davasının milliyetçi bakış açısıyla yorumlandığı konusunda ipuçları vermektedir.

Buradan yazarların “kendilerini” tanımlama ihtiyacı içinde bulduklarını söylemek mümkündür. Türk, Ermeni ve Kürt kelimeleri zaten Orhan Pamuk’un açıklamaları içinde bulunduğu için yazılarda kullanılma oranlarının fazla olması beklenen bir sonuçtur. Burada dikkati çeken Pamuk’un yaptığı açıklamaların “biz” ve “onlar” kelimelerinin vurgulanmasıyla ele alınmasıdır. Bunu etnik milliyetçilik adı altında değerlendirmek olasıdır.

Yazarların yazılarında “biz” ve “onlar” ayrımını güçlendirici kelimeler göze çarpmaktadır. Bu kelimeleri köşe yazarlarının yer aldıkları gazetelere göre şöyle gruplandırabiliriz:

	İhanet/hain	Düşman	Tehlike	Hakaret	Öfke	İftira	Kompleks	İkiyüzlü
Sabah	6	5	1	19	8	-	-	4
Milliyet	6	10	5	10	3	2	1	2
Hürriyet	10	7	-	10	-	6	2	-

Avrupa Birliği sürecinde basında milliyetçilik söyleminin incelendiği bu çalışmada, köşe yazarlarının Orhan Pamuk davasını açıklarken bu sürece ne kadar önem verdiklerini anlamak açısından bazı kelimelerin kullanım sıklığını ele almakta fayda vardır. Bu kelimeleri gazetelere göre sınıflandırmak mümkündür.

	Avrupa/Batı	Avrupa Birliği	İmaj	Düşünce/fikir/ ifade özgürlüğü	Demokrasi/demokratik/demokrat
Sabah	36	22	6	36	47
Milliyet	46	49	11	56	66
Hürriyet	26	23	1	22	16

Bu sınıflandırmada Avrupa Birliği kriterleri arasında yer alan düşünce/fikir/ifade özgürlüğü kavramlarının kullanış sıklığının fazlalığı dikkat çekmektedir. Aynı kavramla bağlantılı olarak demokrasi/demokratik/demokrat kelimeleri de yer almaktadır. Bunların yanı sıra milliyetçi/milliyetçilik kavramları da yazılarda önemli yer tutmuştur. Tüm yazılarda 55

kez kullanılan bu iki kavram, davanın direkt olarak olumlu veya eleştirel bir şekilde de milliyetçiliğe bağlandığını göstermektedir.

Sembol kelimelerin listesinde etnik milliyetçilik türünü destekleyen kelimeler de dikkati çekmektedir: Biz/onlar (181), azınlık/Ermeni/Kürt (151), kimlik (8), çoğunluk (5).

Olayın hukuki tarafıyla ilgili açıklamalar az sayıda değildir: Hukuk (72), adalet (93), kanıt (13), haklı/haklılık (17), haksız/haksızlık (22).

Orhan Pamuk'un yazar kimliği ve Nobel'e aday olması da pek çok yazıya konu olmuştur: Nobel (57), aydın/entel (113), eleştiri (72).

8. SONUÇ

Tarih boyunca farklı olaylar karşısında pek çok kez sona erdiği düşünülen milliyetçiliğin, son yıllarda farklı siyasal ortamlarda ve durumlarda yükselen bir ivmeyle hayat bulduğu dikkat çekmektedir. Türkiye de aynı gelişmeden kendi payına düşeni almaktadır. Bu gelişmenin Orhan Pamuk davası örneğinde nasıl kurgulandığını incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada merkez basın olarak değerlendirilen Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerindeki köşe yazarlarının bu dava hakkındaki yorumları ele alınmıştır.

Türkiye’de Avrupa Birliği’ne giriş müzakerelerinin başlamasından itibaren basında da dikkati çeken milliyetçi söylemin farklı türleri, farklı siyasal altyapılara sahip köşe yazarları tarafından da benimsenmektedir. Bunların arasında kimi milliyetçi tavrı eleştirirken, kimi de bu tavrı benimsemektedir. Ancak hemen hepsi bu davanın ve doğurduğu sonuçları örtülü bir şekilde de olsa milliyetçi sebeplere veya sonuçlara bağlamaktadır.

Araştırmada birinci ve ikinci grupta yer alan; yani Orhan Pamuk’un “Bu topraklarda 1 milyon Ermeni, 30 bin de Kürt öldürüldü” şeklindeki açıklamalarına katılmayan ve bu açıklamaları eleştiren yazarların pek çoğu, bu tarzdaki açıklamaların ifade özgürlüğü kapsamına girmediğini düşünmektedir. Oysa ki ifade özgürlüğü “evrensel ilkeler” çerçevesinde “sınırsızdır”. Çünkü ifade özgürlüğü, herkesin kabul ettiği düşünceleri değil, kışkırtan, rahatsız eden ve önyargılara saldırı niteliğindeki düşünceleri korumak adına vardır. İfade özgürlüğünü kabullenmeyen yazarların tipik söylemi, Orhan Pamuk’un açıklamalarını “düşünce” olmadığını savunmak üzerinedir. Bunu “Düşüncesini cesurca açıklasa tamam ama...” veya “Söylediklerini kanıtlaması gerekiyor,” tarzındaki yorumlar izlemektedir. Bunun yanı sıra ifade özgürlüğünün karşılaştığı en yaygın direnç, söylenenin “ifade” değil “hakaret” olduğunun ileri sürülmesidir.

Orhan Pamuk'un açıklamalarına katılmayan yazarlar arasında bir grup ise ifade özgürlüğüne inansa da, bu açıklamaların Türkiye'nin "imaj"ına gölge düşürdüğü gerekçesiyle bu açıklamalara ve davaya karşı çıkmaktadır. Burada önemli olan Avrupa Birliği müzakereleri sürecindeki Türkiye'nin en kısa zamanda Avrupa ile uyumu sağlamasıdır. Ancak bu düşünceyi açık bir dille de belirtmemektedirler. Çünkü Avrupa Birliği aslında bir bakıma da özellikle kültürel açıdan "Türk'ü Türk yapan" değerlerden uzaklaşılacağı korkusunu da yaratmaktadır. Burada dikkati çeken nokta, Avrupa Birliği'nin ulus üstü bir yapı olduğu görmezden gelinerek, sanki başka bir ülkeye boyun eğiliyormuş gibi yansıtılmasıdır. Bu algının sebebi, Tanzimat'tan bu yana Batı ekonomik-sosyal yapısına erişmek amacıyla bir dizi yeniliklerin yapıldığı bu topraklarda, bu bahsedilen dönemden itibaren yaşanan erişilmeye çalışılan Batı standartlarının bazı alanlarda bir türlü sağlanamamasıdır. Bunu bir türlü "aşağılık kompleksi" olarak tanımlayanlar da vardır. Orhan Pamuk'un açıklamalarını bu bağlamda Batı'ya karşı kendini "pazarlama taktiği" olarak görenler de bulunmaktadır. Bu görüş Türkiye'deki devletçi milliyetçiliğin bir uzantısıdır.

Bu bakış açısındaki köşe yazarlarının görmezden geldikleri nokta, "millet"i asli ve değişmez bir toplumsal birim olarak kabul edilmemesi gerektiğidir. "Millet" kavramı özgül ve tarihsel açıdan yakın döneme aittir. Belli bir modern teritoryal devletle, "ulus devlet"le ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birimdir. Bununla ilişkilendirilmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın hiçbir yararı yoktur.¹⁶² Bu bağlamda milletlerin oluşumu sırasında icat ve sosyal mühendislik unsurları devreye girdiğinden analitik düzlemde milliyetçilik, milletlerden önce gelmektedir. Pamuk'un açıklamalarına olan karşı çıkışın ve eleştirilerin sebebi de milliyetçiliğin bu öncelikli ve çekici yapısından ileri gelmektedir. Tam da bu doğrultuda pek çok köşe yazarı milliyetçi söylemin büyümesine kapılıp, gerçek soruna odaklanmak yerine çevresinde dolaşmaktadır. Bu noktada sorunun ne olduğunun bakış açılarına göre değişmesi çok doğaldır. Kimilerine göre Orhan Pamuk'un açıklamasının doğru veya yerinde olmaması, kimilerine göre dava açılması Türk hukuk sistemi adına sorun teşkil etmektedir. Ancak pek çok köşe yazarı bu sorunlar karşısında Türk milleti adına değil; Türk milliyetçiliğini adına çözümlemelerde bulunmaktadır. Bu duruş da pek çok durumda gözlemlendiği gibi basın olaya tartışma odağının şaşmasına sebep olmaktadır.

¹⁶² Bkz. (2) Hobsbawm, 24.

Orhan Pamuk'un açıklamalarına karşı çıktıklarını belirtmeseler de yargılanmasını doğru bulmadıklarını belirten köşe yazarları ise çoğunlukla Pamuk'a karşı çıkanların yorumlarını eleştirerek fikirlerini açıklamaktadırlar. İfade özgürlüğünün her şartta geçerli olduğunu savunan üçüncü gruptaki köşe yazarları, bu davanın milliyetçi görüşler adına bir sembol haline gelmesini de eleştirmektedirler. Bunu yaparken onlar da milliyetçi argümanları kullanmaktadırlar. Milliyetçi bakış açının bu derece etkili olmasının sebebi de bu gibi olaylar vasıtasıyla her geçen gün yeniden üretilmesidir. Tüm milliyetçilik türlerini birleştiren de "milliyetçi söylem"dir.¹⁶³

Aslında milliyetçilik kavramının kesin bir teorik çerçevesinin bulunmamasından dolayı bu üç bölünme kimi zaman birbirinin içine geçmektedir. Bunun sebeplerinden biri, köşe yazarlarının etnik ayrımcılık gibi hassas bir konuda tepki çekmemek veya hukuki anlamda Orhan Pamuk'un yaşadıklarını yaşamamak için düşüncelerini tam anlamıyla açıklayamamaları; yumuşatarak yazmalarıdır.

¹⁶³ Bkz. (10), Özkırımlı, 266.

9. EKLER

EK-1

Tages Anzeiger Gazetesi'nin kültür eki Das Magazin'de Peer Teuvusen* imzasıyla 6 Şubat 2005'te yayınlanan röportajın tam metni¹⁶⁴:

Çoğunluğun nefret ettiği Türk

Ülkesini bölen adam kahve pişiriyordu. İstanbul entelektüellerinin oturduğu Cihangir'deki çalışma odasının penceresinin manzarası Haliç'ten Boğaz'a kadar uzanıyordu. Martılar çığlık atıyor, gemi bacaları gürlüyordu. Manzara karada ve denizde pusluydu. Yılın son günlerinden biriydi, güneş solgundu.

Orhan Pamuk, Türkiye'nin yaşıyan en ünlü ve en çok okunan yazarı. Bol şekerli kahveyi ikram ettikten sonra ahşap bir koltuğa oturuyor, ziyaretçisini de koltuğa davet ediyor.

Düzenli bir şekilde Nobel dl sahibi muamelesi gören 54 yaşındaki yazar, İngilizce'ye de çevrilen ve Anglo-Sakson dünyada hayranlık uyandıran bir kitap yazdı. Margaret Atwood ve John Updike, onu öven yazılar yazdılar, bugüne dek Orhan Pamuk'un hiçbir romanı bu kadar güncel olmadı. "Kar" romanıyla Pamuk, bir kasırganın merkezine yöneldi; Türkiye'de İslamcılar ve laikler arasındaki iç savaşa... Sonunda AB'ye katılım ve Batılılaşma olan kararların meydan savaşına...

"Kar" romanı; bir gazetenin, küçük bir Anadolu şehri olan Kars'ta işlenen garip seri intiharlar hakkında yazı yazmasını isteyince 12 yıl sonra, yaşadığı Frankfurt'tan ülkesine dönen şair Ka'nın öyküsünü anlatır. Fakat şairin yolculuğunun gerçek amacı, gençlik aşkı

* Peer Teuvusen, Das Magazin'in yazı işleri müdürüdür.

¹⁶⁴ Metin 23 Şubat 2005 tarihli, 44 sayılı Aktüel Dergisi'nden alınmıştır. Almancadan çeviren: Arzu Yıldız.

İpek'tir. Ka, şehrin kar yüzünden dış dünyayla bağlantısı kesilmeden oraya ulaşabilen birkaç kişiden biridir. Şehir, bir akşam şehir tiyatrosunda doruğa çıkan kargaşada batmaktadır. Ka'ya göre, taraflar, Batılı cephe ile Batılıları sert şekilde eleştiren ve amaçlarına ulaşmaya çalışan İslamcılardır. Fakat Ka, karar veremeyen, sürekli arayış içindeki akıl almaz bir girdap gibidir. "Kar", köktendincileri anlamaya çalışan fakat onlara karşı mesafeli duran bir son savunma gibidir. Böyle bir kitabı yazan, iki taraf için de kuşkuludur.

Orhan Pamuk hakarete maruz kalıp, sürekli ölüm tehditleri alıyor. "Hiç kimseden çekinmiyorum" diyerek konuşmaya geçmemizi istiyor. Telaşlı konuşuyor, eleştirilere kinle cevap veriyor, deliye dönüyor. Bunu anlamak gerekir; Türkiye'de ya da İsviçre'de yazar olmak birbirinden tamamen farklı şeyler!

Sayın Pamuk! Nefreti bu kadar üzerine çekebilen çok az insan tanıdım. Bu neden böyle?

Zor bir soru. Ben Türk milliyetçiliğine karşı düşüncelerimi çok açık ve eleştirel bir biçimde ifade ediyorum. Bunu, buradaki pek çok milliyetçi kaldıramıyor. Dünyayı dolaşmıyor olmam, kitaplarımın reklamını yapma, New York'ta bir röportaj yapmam, ertesi gün Tokyo'da ya da Helsinki'de olmam ve bunun yanında olimpiyat madalyası kazanan biri gibi Türk bayrağı sallamayıp aksine eleştirel olmam birçok Türk'ün cinnet geçirmesine neden oluyor. Türklerin birçoğu, bir imparatorluğu kaybetmeyi aşamadı. Bu insanlar şimdi bütün dünyanın Türklere karşı komplo kurduğunu iddia ediyor. Bunlar anlaşılır duygular. Bu, "İstanbul" kitabımda tarif ettiğim bir melankoli. Fakat yüz yıl sonra bugün, Türkler sağlıklı bir özgüvenle Avrupa'nın kapısını çalacak yetenekte olmalı. "Herkes Türklerden nefret ediyor" diyen milliyetçiliklerden tiksiniyorum. Onlar da benden tiksiniyor.

Hatta bu bir nefret! Hemşeriniz, yazar Hilmi Yavuz sizin için "Batının ajanı", "Emperyalist entelektüel" diyor ve bu ithamlarında da yalnız değil. Neden böyle sert ifadeler kullanıyor?

Bu isimlerden bahsederseniz hemen konuşmayı keserim. Bunları yorumlamayacağım. Böyle ortalama insanlarla meşgul olmuyorum.

Sadece bu ifade biçimine şaşırıyorum. Bu, İsviçre'de düşünilemeyecek bir vurgulama. Kitabınız, ideolojileri yan yana koyarak birbirine karşı kullanmadan okunduğunda, bunu anlamak daha da zor ve anlaşılmaz!

Bu herifleri ciddiye almakla hata ediyorsunuz. Bu "ultra-milliyetçiler" aynı bayağı duruşla ve aynı aşağılık sırtıtsla Virginia Woolf, Marcel Proust ya da Thomas Mann'a, burjuvaziye ait olmak suçlamasıyla saldırdılar. Bu insanların bana artık hiçbir zararı dokunamaz. Eskiden,

henüz kendime güvenimin olmadığı ve tanınmadığım dönemlerde bu farklıydı. Bu insanları arkamda bırakmayı başardım.

Yine de böyle bir nefreti kazanmanız ilginç!

Türkiye ilginç bir ülkedir. Burada, Türkiye'deki "gizli Yahudiler" üzerine 500 sayfalık kitaplar yazar insanlar var. Ben de bunlardan birisiymişim. Yahudiler şöyledir, böyledir diye yazılmış, katıksız bir antisemitizm, korkunç! Böyle bir şey başka hiçbir ülkede yoktur. Bu şimdi, Türkiye'nin özel gözetim altında olduğu, AB'ye katılımın hedeflendiği ve Irak Savaşı'nın olduğu bir dönemde oluyor.

Kızıyorsunuz ama bu eleştirinin sizi uluslararası üne kavuşturan çalışmanızla ilgisi yok.

Evet, sinirleniyorum. Çünkü bana bu bayağı üslupla saldıran insanlar, kitaplarımı okumuyor. Bunlar hiçbir zaman eleştirel kitaplar okumayı öğrenemedi. Benim uluslararası başarımdan ve 34 dile çevrilmiş olmamdan büyülenmişlerdir. Kendilerini benim üzerime inşa ediyorlar. Fakat bu, dünya çapında bir üne sahip olmanın getirdiği bir şey.

Bu milliyetçilik nereden geliyor?

Bilmiyorum! Fakat Avrupa'ya yaklaşmamızın ne kadar harika bir şey olduğunu bu insanların kavrayamamasına şaşıyorum. Bunun alternatifi ya dini ya da askeri bir diktatörlüktür. Fakat bunun gerçekleşmemesi bir ilerlemedir. Buna sevinmek yerine, bu insanlar sürekli Kıbrıs'tan bahsediyor.

Bana öyle geliyor ki Türkiye, AB'yi biraz tedavi eden gibi, hap gibi görüyor. Bu tehlikeli değil mi?

Ben AB'ye daha az ilgi duyuyorum. Ben ifade özgürlüğü, açık toplum, demokrasi gibi konularda hayal kuruyorum safça. Fakat bunu başaracağız. Türkiye'nin son üç yılda gerçekleştirdiği reformlar olağanüstü. Tabii ki bu reformların yapılma nedenlerinin AB'ye giriş ve uluslararası para fonlarından alınacak krediler olduğunu biliyorum.

AB'ye giden uzun yolda hayal kırıklıkları yaşanabileceğinden korkmuyor musunuz?

Bugün Türklerin yüzde 80'i AB'ye girmeyi istiyor. Bu insanlar hayal kırıklığına uğratılmamalı.

Belki de bu kadar farklı duyguya yol açmanızın nedeni son kitabınızda, milliyetçilik ve din konusunda sorularla, biraz da alay etmenizdir.

Tabii ki! Okuyucularımın hayal kırıklığına uğramalarını anlayabiliyorum. "Benim Adım Kırmızı"dan sonra okurlar harika, şeker tadında ve parıldayan bir masal anlatacağım beklentisi içine girdi. Ben de birçoğunun dünyaya bakışlarını bozacağı gerekçesiyle unutmak isteyecekleri siyasal İslamın yükseldiği ve bu ülkede yaşayan kadınların yüzde 70'inin kültürleri olması nedeniyle taşıdıkları başörtüsü olgularıyla geliyor. Kadın okurlarımın

yüzde 80'i orta sınıf, batılı ve siyasal İslamı küçümseyen kadınlardan oluşuyor. Türkiye'de egemen elitler muhafazakârları ve siyasal İslamcılarını anlamak istemiyorlar. Karşıt olanı anlamının bir ulus oluşturmada şart olduğunu kavrayamıyorlar. Hayır, kendi kendilerine söyledikleri ulusun ordu tarafından oluşturulduğu. Biz onları anlamıyoruz, öyleyse bombardımana tutalım.

Siz siyasal İslamcılarını ve laikleri anlamak istiyorsunuz. Fakat onlarla alay da ediyormusunuz? Örneğın “Kar” romanınızda Müslüman bir kız, kendisini başörtüsüyle asıyor.

Hayır, bununla alay etmiyorum. Fakat ideolojilere ve milliyetçiliğe dair güçlü bir ironim var. Ve bu, şiddete dair de bir ironi! Kalemimden gelen bu ironi, kitaplarımı yazmamın da nedeni. Gerçekçi sosyal incelemeler yazıyorum. Sadece ideolojilere farklı bir açıdan bakmaya çalışıyorum. “Kar” romanındaki insanların yüzde 99'u sert bir yaşam sürdürüyor. Fakat ben Çehov ya da Gorki değilim. “Ah, ne zavallı insanlar” demiyorum. Bunu ironik görmek zorundayım; ironi mesafelileştiriyor, anlayışı olanaklı kılıyor. Fakat kitabımda dert ortaklığı de var. Problem, ben bu insanları temsil edemiyorum ve bunu da yazıyorum.

Roman kahramanlarınız ideolojiler arasında yalpalayan, kavranamayan ve hiçbir tarafa ait olmayan biri.

Evet, bu konuda bana benziyor. Ben de onun gibiyim. Siyasal bir İslamcıya yüzde 80 katılabilirim ve aynı zamanda bir Türk jakobene, laik olana da aynı oranda katılabilirim. Bu konuda yalnız değilim. Türklerin yüzde 90'ı bu kuşkuyu tanıyor. Arkadaşlarım bana, bu kitapta siyasal İslamcılarının ideallerinin daha önce hiç olmadığı kadar net, akıllı ve adil aktarıldığını söyledi. Eğer İslamcı Lapsizazuli, kitabında batıyı taklit etmek istemediğini söylüyorsa ona hak veririm. Neden herkes aynı batılı elbiseleri giysin? Fakat ordu olmasa yüzde 80 olan siyasal İslamcılarının yüzde 20 olan laik solcu entelektüelleri baskı altına alacakları, hatta öldürecekleri de bir gerçektir. Türkiye'de artık iddiaların geçerli olması gerekir. Fakat halen karşıt olan, düşüncelerinden ötürü gerçekte hiç de ikna edici olmayan bir savla “hain” olarak damgalanıp hapse atılıyor.

Öyleyse siz de her zaman konular hakkındaki görüşlerini bilmeyen insanlardan birisiniz.

Aksine, biliyorum. Fakat iyi bir romanı da tek bir düşünceyle yazamazsınız. En az iki farklı ve ikna edici, kendiyle çelişen duruşa ihtiyacınız var. Bir görüş en fazla bir deneme ya da siyasal bir açıklamaya yarar. İyi bir romansa farklı bakış açılarının etrafında yapılan dansa benzer. 50'li ve 60'lı yılların politik romanlarının temel dayanak noktası buydu. O dönemde roman bir mesaj ulaştırmak istiyordu. Benim mesajımsa tamamen farklı, politik değil.

Hangi mesaj?

İnsanın mutlu olması ve politikayla ilgilenmemesi.

Şaka mı ediyorsunuz?

Hayır, buna gerçekten inanıyorum. Romanın kahramanı Ka, sadece sevdiği kıza sahip olup insanların birbirlerine karşılıklı eziyet ve işkence ettiği bu şehirden kaçmak istiyor.

O halde Ka'nın, Kafka'nın roman kahramanı Ka'yı hatırlatması tesadüf değil?

Tabii ki hayır! Mesafeli duruşundan dolayı "şeyler" in içine sızamıyor. O hiçbir zaman bir şeye ya da birine ait değil. Bu anlamda Kafkaesk, fakat ondan sonra devam ediyor; bütün milliyetçilerin, Kürtlerin ya da Türklerin hoşgörüsüzlüğü, kimlik bunalımı, biz Avrupalılara karşı lanetli bir duruş sergilemeleri ve de kimsenin onlarla ilgilenmeyeceği kadar önemsizleşmeleri konusunda ortak bir şeyleri olduğunu görür. Bu şehir hem gerçek hem kurgusal. Geçenlerde BBC'den bir gazeteci kitabım nedeniyle oradaydı. Ben de ona Kars'taki insanlarla kitabım hakkında konuşup konuşmadığını sordum. Sadece "Oradaki insanlar sizden tiksiniyor" dedi.

Şeytanca gülüyorsunuz!

Komik değil mi? Başkalarının, onların yoksulluğunu görmesini istemiyorlar. Kitaplarımın başına gelen de, bu. Başlangıçta Türklere kendileri hakkında hikâyeler anlatıyordum. Bugün okurlarım bu hikâyeleri tercümelerle yurtdışına da anlatmamdan korkuyor. Türkler, kendilerinden birinin, kendileri hakkındaki gerçeği yabancılara anlatmasını istemiyor. Bu sınırsız bir kimlik bunalımının göstergesidir.

Türkler, Avrupa'ya karşı yaşadıkları aşağılık kompleksinden ötürü acı çekiyor.

Evet, korkunç! Bu konuyla ilgili bir hikâye anlatacağım. Finli çevirmenim "Kar" romanımı Kars'a gidecek kadar çok sevmişti. Ben de ona bu konuda yardımcı oldum. Fakat kendisi tipik bir Anadolu değil; sarışın, sağlıklı ve zayıf. Bu nedenle şehre varışından bir dakika sonra tüm şehir halkı onun, bu kitabın çevirmeni olduğunu anlamış. Bir kahvenin kapısı açılmış ve genç bir adam ona seslenerek, "Bekleyin, sizinle konuşmak istiyorum" demiş. Oturmuşlar, adam çok sinirliymiş ve onun için önemli olduğu belli olan bir soru sormak istediğini söylemiş. "Avrupa'da bizim hakkımızda ne düşünülüyor?" olmuş sorusu.

Atatürk bile, Paris seyahatlerinde fesini çıkarırdı.

Türklerin yüzde 90'ı Avrupa'da, Avrupalılar kadar uygar olduklarını göstermek istiyor ve Orhan Pamuk buna rağmen, onlara, onlar kadar olmadıklarını söylerse bu hoşlarına gitmez.

Fakat bu, şu an AB'nin yaptığının aynısı, Türkiye'ye "Bizim kadar iyi olmak istiyorsanız daha çok çabalamanız gerekir" diyor.

Doğru ve bu çok tehlikeli. AB kendisini uygarlaşmış görüyor ve bu nedenle de kendi standartlarıyla gelmek isteyen ötekileri olumsuzluyor, dışlıyor. Aynen "şeylerini" kıyaslayan iki erkek gibi. Cazip fakat küçük olana sahip olan açısından da aşağılayıcı bir şey.

Kars'ta kitabınızı okumak ister miydiniz?

Evet, 30 yıl içinde, bu ülke kendi geçmişiyile barıştığı zaman, benim ironilerime katlanabildiğinde, berbat olan ekonomik durum iyileşme gösterdiğinde. Bugün oraya kadar kesinlikle gitmem, bu çok tehlikeli olur. Ben az okuyan bir insanın bu kitaptan incinmesini anlayabiliyorum. Fakat ben bir romancıyım. Şimdi de benim problemimin kalbine inelim. Roman yazmak batılı bir icat. Ben de romancılığı uzun süre roman tanımayan bir ülkede yapıyorum. Bu Stendhal ya da Voltaire'in de soruydu. Onlara şöyle söyleniyordu: "Bizimle alay ediyorlar, bunlar Fransız değil!" Yazarlığın, beklentileri gerçekleştirmek için değil, aksine onlara karşı mesafe aldığı uzun bir geleneği vardır. Burada Türkler gibi olmaktan gurur duyan yazarlarımız var.

Fakat buna rağmen siz bundan bahsediyorsunuz. Mutlaka güçlüklerle mi karşılaşmak istiyorsunuz?

Evet, herkes bunu yapmalı. Burada 30 bin Kürt öldürüldü. 1 milyon da Ermeni. Ve neredeyse kimse bundan söz etmeye cesaret edemiyor. O halde bunu ben yapıyorum. Bundan dolayı da benden nefret ediyorlar.

Türk olan ne demek?

Türk olan, kafası karışık olmayı başka bir kelimeyle anlatmak. Fakat geriye ... Bu insanlar, yani ötekine göre Türk olmaktan gurur duyanlar okunmuyor.

Onlar da aynı şeyi sizin için söylüyor.

Evet, fakat benim kitaplarım satın alınıyor. Onlarınkiyse alınmıyor. Bunu ölçebiliriz. Fakat sizi tebrik ederim. Konuşma boyunca bir Avrupalıyla değil de aksine bir Türk gazetecinin karşısında oturduğum izlenimini edindim.

Türk'e mi benziyorum?

Hayır, fakat bu ülkede iki, üç yıldır uyumak yerine gezinen tiksiniç milliyetçi anlayışa sahipsiniz. Ve siz benim kendimi provoke etmemi başardınız, teşekkür ederim.

Fakat henüz tamamlamadım. Türkler kendileriyle nasıl tekrar barışacak?

Bu sadece bir şeyle mümkün: Bugün bir Türk yılda ortalama 4 bin Euro kazanırken bir Avrupalı bunun dokuz katını kazanıyor. Bu aşağılama ortadan kaldırılmalı. Ondan sonra milliyetçilik ve fanatizm gibi, bu durumun doğurduğu sonuçlar kendiliğinden çözülür zaten. Bu nedenle AB'ye katılmaya ihtiyacımız var. Bakın, geçmişimiz şimdiki zamanla değişiyor. Şu an olan, dünü değiştiriyor. Ülkeye özgü olan, bir tek aynı aileye özgü olanla

karşılaştırılabilir ancak. Bununla yaşanabilmeli. İkisinin de söylediği: "Gaddarca şeyler oldu, fakat bunu başka hiç kimse bilmemeli"dir.

Son bir cevap daha almalıyım. Kars'ta her tarafta İsviçre Alpleri'nden resimler asılı.

Neden?

Bu çok fazla gazetecilik, sadece öyle. Sadece güzel bir manzaraya ait, güzel bir resim buldukları... Çıplak bir duvardan daha güzel görünüyor.

Sizin İsviçre resminiz nasıl?

Yedi yaşında bir çocukken Genf'te yaşıyordum. Evimize Suchard fabrikasının olduğu arka avludan giriliyordu. Havada her zaman çikolata kokusu asılı dururdu ve arka avluda bir dilenci müzik çalardı. Annem el sallardı ve birkaç madeni parayı bir kâğıdın içine koyup aşıya, ona atardı. Müzik çalan bir dilenciye ilk defa İsviçre'de görmüştüm. İsviçre'de dilenciler toplayacakları paralar için çalışıyor. Türkiye'deyse, korkunç anatomik detayları gösteriyorlar insanlardan para alabilmek için. Bu benim için doğuyla batı arasındaki ilk farktı. İlk izlenimim güçlü bir şekilde batıya ait olmadığımız yönündeydi.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Röportajın sonundaki dipnotta şu cümleler yer almaktadır:

“Orhan Pamuk’un ‘Kar’ romanını Almanca’ya Christoph K. Neumann tercüme etti. Roman bugün, yani cumartesi günü Hauser Yayınevi’nden yayınlanacak. Aynı şekilde Fischer Yayınevi tarafından basılan ‘Benim Adım Kırmızı’ ve ‘Kara Kitap’ da tavsiyeye değer.

EK-2

Salman Rüşdi'nin 14 Ekim 2005 tarihli Times gazetesine yazdığı Orhan Pamuk hakkındaki makale:

“Yazar Orhan Pamuk'un çalışma odası Boğaz'a, nereden baktığınıza bağlı olarak Avrupa ve Asya dünyalarını birbirinden ayıran, ya da birbirine bağlayan - ya da belki hem ayıran hem bağlayan- o efsanevi deniz parçasına bakıyor.

Orhan Pamuk birçok kitabıyla, son olarak büyük yankı yaratan romanı 'Kar' ve doğup büyüdüğü şehrin anlarıyla portresini yansıttığı 'İstanbul' ile daha önce Yaşar Kemal'in elinde olan 'yaşayan en büyük Türk yazarı' unvanını hak ettiğini gösterdi. Pamuk ayrıca açık sözlü bir kişi.

1999 yılında 'devlet sanatçısı' unvanını reddederken, 'yıllarca devleti, yazarları hapse attığı, Kürt sorununu sadece zor yoluyla çözmeye çalıştığı için ve dar görüşlü milliyetçiliğinden dolayı eleştiriyorum. Bana niçin böyle bir unvan verdiklerini anlayamadım' demişti. Pamuk, Türkiye'nin iki ruhlu bir ülke olduğunu söylemiş, 'coğrafi olarak Avrupa'nın bir parçasıyız, ama siyasi olarak?' diyerek bunun yanıtından emin olmadığını belirtmişti.

Orhan Pamuk ile bu yıl Temmuz ayında bir edebiyat festivali dolayısıyla Brezilya'nın güzel sahil kasabası Parati'de beraber bir kaç gün geçirdik. Türkiye'deki aşırı milliyetçilerin ölüm tehditleri yüzünden iki ayı yurt dışında geçirmek zorunda kaldığı halde kaygılı görünmüyordu. İsviçre gazetesi Tages Anzeiger'e 6 Şubat 2005 tarihinde verdiği mülakatta Pamuk, 'Türkiye'de otuz bin Kürt ve bir milyon Ermeni öldürüldü' deyip sonra, 'benden başka hemen hiç kimse cesaret edip konuşmuyor' diye eklemişti. Pamuk hakkında 1 Eylül 2005 tarihinde bir savcı tarafından, 'Türklüğü küçük düşürmek' suçlamasıyla dava açıldı. Suçlu bulunursa üç yıl hapis cezasına çarptırılacak.

Pamuk'un yargılanacağı Türk Ceza Yasası'nın 301/1 maddesi, 'Türklüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisine açıkça hakaret' eden kişilerin altı aydan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılmasını öngörüyor. Eğer Türklüğe hakaret suçu bir Türk vatandaşı tarafından yabancı bir ülkede işlenmişse, o zaman ceza üçte bir oranında artırılıyor.

Türkiye'de yetkililerin, tam da Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci AB liderleri tarafından değerlendirildiği bir sırada, ülkenin bu en tanınmış yazarının en temel özgürlüklerine yönelik böylesi bir açık saldırıdan kaçınması beklenirdi. Ne var ki, Birleşmiş Milletler Sosyal ve Siyasi Haklar Anlaşmasını ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini onaylamış bir devlet olarak Türkiye, bu akitlerle açıkça çelişen bir ceza yasasını uygulamaya devam ediyor. Ve dünya çapındaki protestolara rağmen, Orhan Pamuk'un yargılanması için tarih veriliyor.

Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso, Türkiye'nin birliğe girişinin garanti olmadığını vurguluyor ve herşeyden önce üyeliğine karşı derin kuşku besleyen Avrupa Birliği halklarının kafalarını ve gönüllerini kazanması gerektiğini söylüyor.

Türkiye'nin üyeliğinin en hararetli savunucusu ise İngiltere. Başbakan Blair ve Dışişleri Bakanı Straw Türkiye'nin üyeliğinin AB açısından bir sınav olduğunu, reddedilmesinin İslam ile Batı arasındaki uçurumları derinleştirecek korkunç bir hata olacağını söylüyorlar. Burada Türk laikliğini dine dayalı siyasetin sunağında kurban etmeye fazlasıyla gönüllü Blairci saçmalığın izini görmek mümkün. Fakat bence de Türkiye'nin üye adaylığı AB için bir sınavdır. Bu AB'nin bazı prensipleri olup olmadığının sınavıdır. Eğer Avrupa Birliği'nin prensipleri varsa o zaman liderleri Orhan Pamuk'a açılan davanın bir an önce düşürülmesinde ısrar edeceklerdir.

İlkesiz bir Avrupa, büyük sanatçılara ve özgürlük için savaşanlara sırtını dönen bir Avrupa, Avrupa anayasası için yapılan referandumlarda kullandıkları oylarla tepkilerini ortaya koymuş olan yurttaşlarından daha da uzaklaşacaktır.

Dolayısıyla Batı da Doğu da bir sınavdan geçecek. Boğazın her iki yakasında da Orhan Pamuk davası önemli.”

10. KAYNAKLAR

Kitaplar

- Aktar, Ayhan, (2006), **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Anderson, Benedict, (2004), **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bali, Rifat N., (2002), **Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belge, Murat, (2006), **Linç Kültürünün Kökeni: Milliyetçilik**, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Belge, Murat, (1997), **Türkiye Dünyanın Neresinde?**, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl, (1995), **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Breuilly, John, (1993), **Nationalism and the State**, Manchester University Press, Manchester.
- Demir, Ömer – Acar, Mustafa, (1997), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara.
- Gellner, Ernest, (1992), **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. B.Ersanlı-G.G. Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, François, (1986), **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri –Yusuf Akçura (1876-1935)**, Çev. Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Ziya, (1999), **Türkçülüğün Esasları**, Toker Yayınları, İstanbul.
- Habermas, Jürgen (2002), **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm, Eric J., (2006), **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Çağlar, (1996), **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard, (2004), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Mardin, Şerif, (1990), **Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx ve Engels, (2005), **Komünist Manifesto**, Nazım Kitaplığı, İstanbul.
- Özdoğan, Günay Göksu, (2002), **“Turan”dan “Bozkurt”a Tek Parti Döneminde Türkçülük**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkırımlı, Umut, (1999), **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel bir Bakış**, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Parla, Taha, (1999), **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, Haz. Füsun Üstel/ Sabir Yücesoy, İletişim Yayınları, İstanbul.

Shaw, J. Stanford ve Shaw, E.K., **History of the Otoman Empire and Modern Turkey**, Cilt

1

Smith, Anthony D. (1991), **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.

Makaleler

Akçam, Taner, (2002), “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akman, Ayhan, (2002), “Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akyol, Taha, (2002), “Liberalizm ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.

Arendt, Hannah, “ ‘Azınlıkların Ulusu’ ve Devletsiz Halklar”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Metis Yayınları, İstanbul.

Bali, R.- Yumul, A. vd., (2002), “Yahudi, Ermeni ve Rum Toplumlarında Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bora, Tanıl - Canefe, Nergis, (2002), “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bora, Tanıl, (1993), “Milliyetçilik ‘mikro’ mu, ‘makro’ mu?”, **Birikim**, 45/46.

Bora, Tanıl, (2002) “Sunuş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.

Coşar, Simten, (2001), “Türkiye’de Aydın/Entelektüel Ayrışması Üzerine”, **Birikim**, 144.

Coşar, Simten, (2002), “Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.

Çiğdem, Ahmet, (2001), “Kanaat Beyanı, Eleştiri Hakkı”, **Birikim**, 144.

Ersanlı Behar, Büşra, (1993), “Ulusal Kimlik: Kültürel mi Siyasal mı?”, **Toplum ve Bilim**, 62.

Ersanlı, Büşra, (2002), “Bir Aidiyet Fermanı: ‘Türk Tarih Tezi’”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.

Gellner, Ernest, (1997) “The Turkish Opinion in Comparative Perspective”, **Rethinking Modernity and National Identity in Turkey**, Washington University Press, Seattle.

Georgeon, François, (2002), “Suyu Arayan Adam’ı Okurken”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Göktürk, Eren Deniz, (2002), “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.
- Kadıoğlu, Ayşe (1998), “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kadıoğlu, Ayşe, (2002), “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.
- Keyder, Çağlar, (1993), “Türk Milliyetçiliğine Bakmaya Başlarken”, **Toplum ve Bilim**, 62.
- Keyder, Çağlar, (2000), “Arka Plan”, **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Koçak, Cemil, (2002), “Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.
- Laçiner, Ömer, (2004), “İmtiyazlı Millet Milliyetçiliği”, **Birikim**, 187.
- Laçiner, Ömer, (2005), “AB Süreci ve Milliyetçilikler”, **Birikim**, 192.
- Laçiner, Ömer – Bora, Tanıl, (1992) “Türki Cumhuriyetler ve Türkiye: İkinci Vizyon”, **Birikim**, 37.
- Oran, Baskın, (1993), “Milliyetçilik nedir, ne değildir, nasıl incelenir?”, **Birikim**, 45.
- Öncü, Ayşe, (2000), “İstanbullular ve Ötekiler”, **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Öz, Esat, (2002), “21. Yüzyılda Milli Devlet, Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.
- Özdoğan, Günay Göksu, (1993), “Türk Ulusçuluğu ve Türkî Cumhuriyetler”, **Toplum ve Bilim**, 62.
- Özkırımlı, Umut, (2002), “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, İletişim Yayınları.
- Stuart, Hall, (1993), “Melez Şahsiyetlerimiz”, **Birikim**, 45/46.
- Tılıç, Doğan, (1999) “Milliyetçilik ve Yeni Sahiplik Yapısı Kıskaçında Türk Medyası: Bazı Ahlaki Sorunlar”, **Birikim**, 117.

Gazetelerden Makaleler

AKÖZ, Emre (23.12.2005), “Çirkin Yüzümüz”, **Sabah Gazetesi**.

AKÖZ, Emre (28.12.2005), “Hakaret mi Eleştiri mi?”, **Sabah Gazetesi**.

AKYOL, Taha (05.03.2005), "Memleket Ruhu", **Milliyet Gazetesi**.

AKYOL, Taha (17.12.2005), "Ayağımıza Kurşun Sıktık", **Milliyet Gazetesi**.

ALTAN, Mehmet (30.05.2005), "AKP Rahmetli mi Oluyor?", **Sabah Gazetesi**.

ALTAN, Çetin (17.12.2005), "Küçük Küçük Kareler", **Milliyet Gazetesi**.

ALTAYLI, Fatih (18.12.2005), "Ne Pamuk' muş Be", **Sabah Gazetesi**.

AŞIK, Melih (18.10.2005), "Ülkenin Kimyası", **Milliyet Gazetesi**.

BABAHAN, Ergun (17.02.2006), "Orhan Pamuk'u Hedef Göstermek", **Sabah Gazetesi**.

BARLAS, Mehmet (07.11.2005) "Karşı Düşünceye Lenin Kadar Tahammüllü müyüz?", **Sabah Gazetesi**.

BİRAND, Mehmet Ali (20.10.2005), "Kıskanacağıınıza Gurur Duyun...", **Milliyet Gazetesi**.

BİRAND, Mehmet Ali (29.10.2005), "Yalan Söylemeyelim, Demokrat Değiliz...", **Milliyet Gazetesi**.

CEMAL, Hasan (16.12.2005), "Orhan Palukla Cellatım!", **Milliyet Gazetesi**.

CEMAL, Hasan (20.12.2005), "Demokratik Kamuoyu!", **Milliyet Gazetesi**.

CİVAOĞLU, Güneri (14.12.2005), "İki Dava", **Milliyet Gazetesi**.

ÇÖLAŞAN, Emin (19.10.2005), "Orhan Pamuk'suz Günler", **Hürriyet Gazetesi**.

ÇÖLAŞAN, Emin (17.12.2005), "Sığıntı", **Hürriyet Gazetesi**.

ÇÖLAŞAN, Emin (30.12.2005), "Derhal Değiştirilsin", **Hürriyet Gazetesi**.

DOĞAN, Yalçın (17.12.2005), "Sizin Kitabınız 40 Dile Çevrildi Mi?", **Hürriyet Gazetesi**.

EKŞİ, Oktay (10.09.2005), "Nobel Nasıl Alınır?", **Hürriyet Gazetesi**.

EKŞİ, Oktay (24.1.2006), "Karmaşa...", **Hürriyet Gazetesi**.

EKŞİ, Oktay (28.02.2006), "Hani İfade Özgürlüğü?", **Hürriyet Gazetesi**.

ÖZDİL, Yılmaz (11.10.2005), "Nobel...", **Sabah Gazetesi**.

ÖZDİL, Yılmaz (17.12.2005), "AB'ye Girmek İstiyor Musun?", **Sabah Gazetesi**.

ÖZKÖK, Ertuğrul (26.04.2005), "Üçüncü Kitap Neden Bestseller Oldu?", **Hürriyet Gazetesi**.

ÖZKÖK, Ertuğrul (15.06.2005), "Ku Klux Klan'ın İcadı", **Hürriyet Gazetesi**.

ÖZKÖK, Ertuğrul (20.10.2005) "Son Orhan Pamuk Yazısı", **Hürriyet Gazetesi**.

ÖZKÖK, Ertuğrul (14.01.2006), "Bir Mazlum Nişanı Uğruna", **Hürriyet Gazetesi**.

ÖZKÖK, Ertuğrul (03.01.2006), "Bu Yazıda Adı Geçmeyenler", **Hürriyet Gazetesi**.

ÖZKÖK, Ertuğrul (29.12.2005) "Yaşar Kemal Niye Büyüktür?", **Hürriyet Gazetesi**.

PULUR, Hasan (22.10.2005), "Orhan Pamuk'ta Şeref Kavramı...", **Milliyet Gazetesi**.

SAZAK, Derya (04.03.2005), "Orhan Pamuk Üzerine", **Milliyet Gazetesi**.

SAZAK, Derya (18.12.2005), "301'i Değiştirmek", **Milliyet Gazetesi**.

TALU, Umur (25.12.2005), “İçindeki Dikta Aşkı Bambaşka”, **Sabah Gazetesi**.

TALU, Umur (15.12.2005), “VIP Davalar”, **Sabah Gazetesi**.

ULUÇ, Hıncal (22.10.2005), “Balo Maskesiz Olsun!”, **Sabah Gazetesi**.

ULUÇ, Hıncal (31.12.2005), “Düşünce Nedir?”, **Sabah Gazetesi**.

ULUÇ, Hıncal (20.12.2005), “Fikirlere Özgürlük.. Ama Sadece Bizimkilere”, **Sabah Gazetesi**.

ULUÇ, Hıncal (13.01.2006), “Kıvranan Bakan!”, **Sabah Gazetesi**.

ULUENGİN, Hadi (20.12.2005), “Pamuk ve O Takım”, **Hürriyet Gazetesi**.

YILMAZ, Mehmet. Y. (02.01.2006), “Bu Sergiyi Orhan Pamuk Açsaydı”, **Hürriyet Gazetesi**.

YILMAZ, Mehmet. Y. (21.12.2005), “Demokratlar Orhan Pamuk’u Neden Terk Etti?”, **Hürriyet Gazetesi**.

Dergiler

Aktüel Dergisi (23.02.2005), “Çoğunluğun Nefret Ettiği Türk”, Sayı:44.

Tempo Dergisi (6.04.2006), “Milliyetçilik Araştırması”, 14/957.

11. ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında doğdu. İlköğretimini Yalova'da tamamladı. 1999 yılında Kabataş Erkek Lisesi'ni, 2003 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. 2002 yılından itibaren Sabah Gazetesi'nde muhabirlik yapmaktadır.